

B

Empt. 35/

81

Franciscus Saint
gille externus

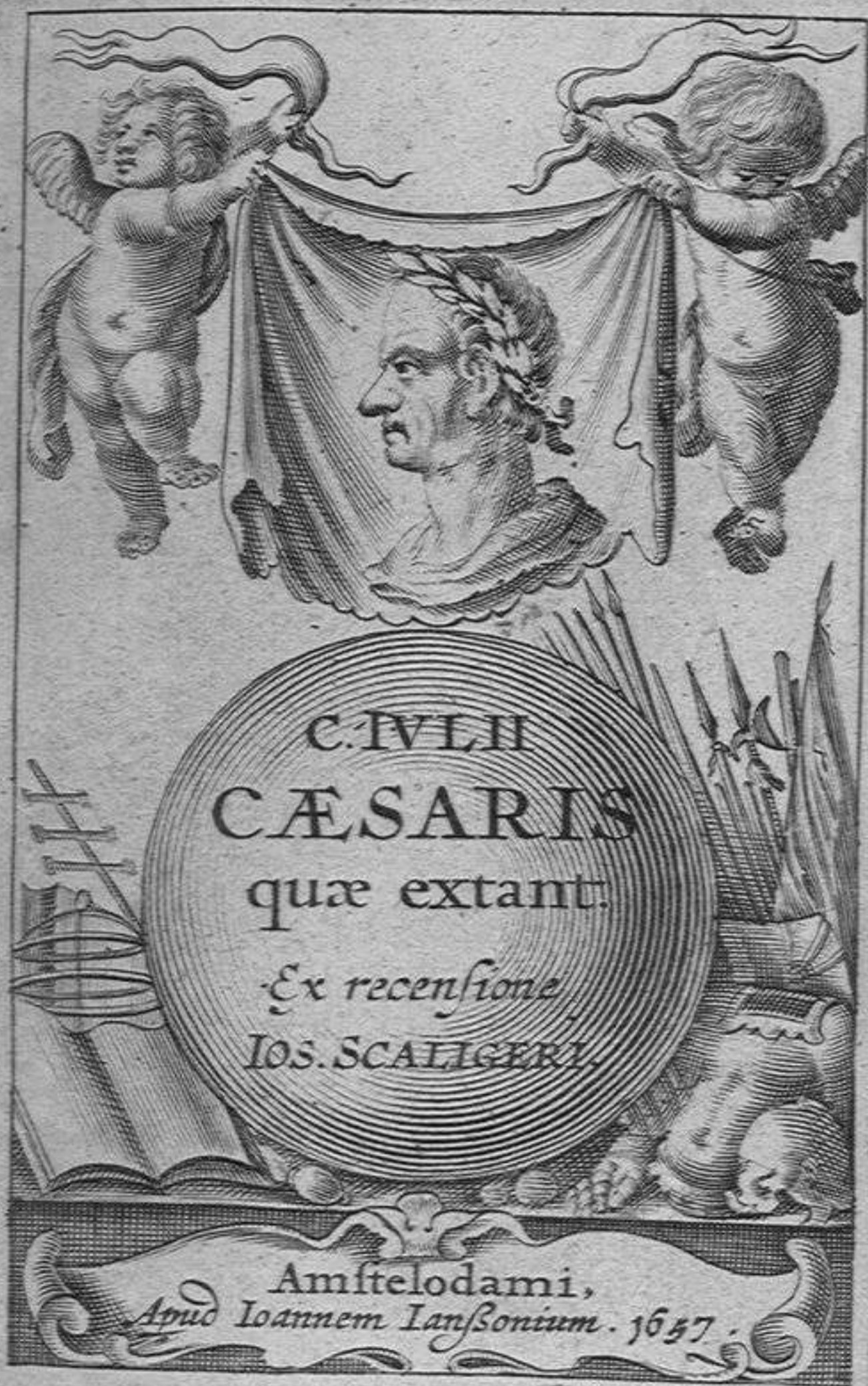
1701 1701

R. 137 364

F.A. 102

K. 0000 15333 63

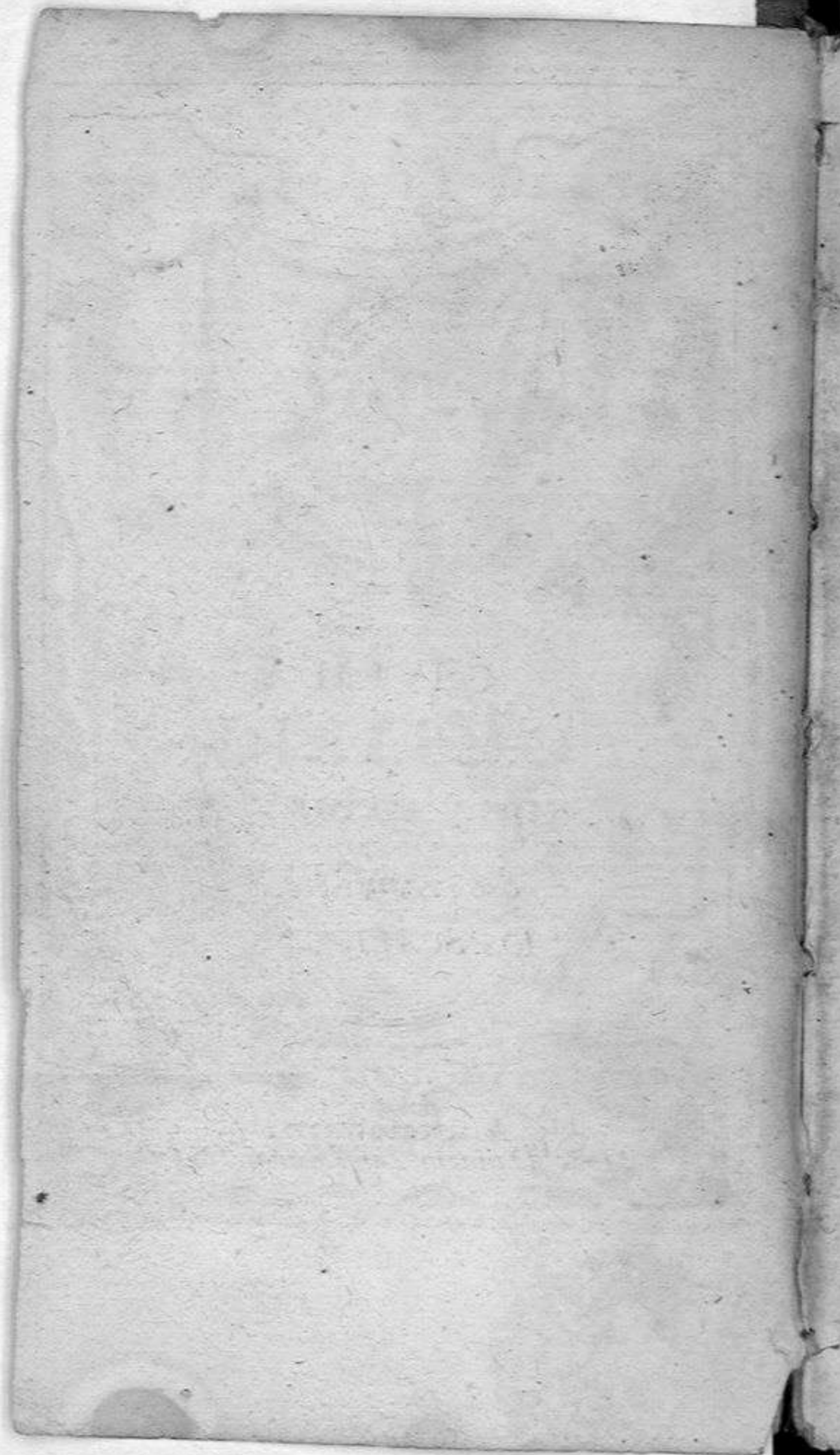

C. IULII
CÆSARIS
quæ extant.

Ex recensione
IOS. SCALIGERI.

Amstelodami,
Apud Ioannem Ianssonium. 1657.

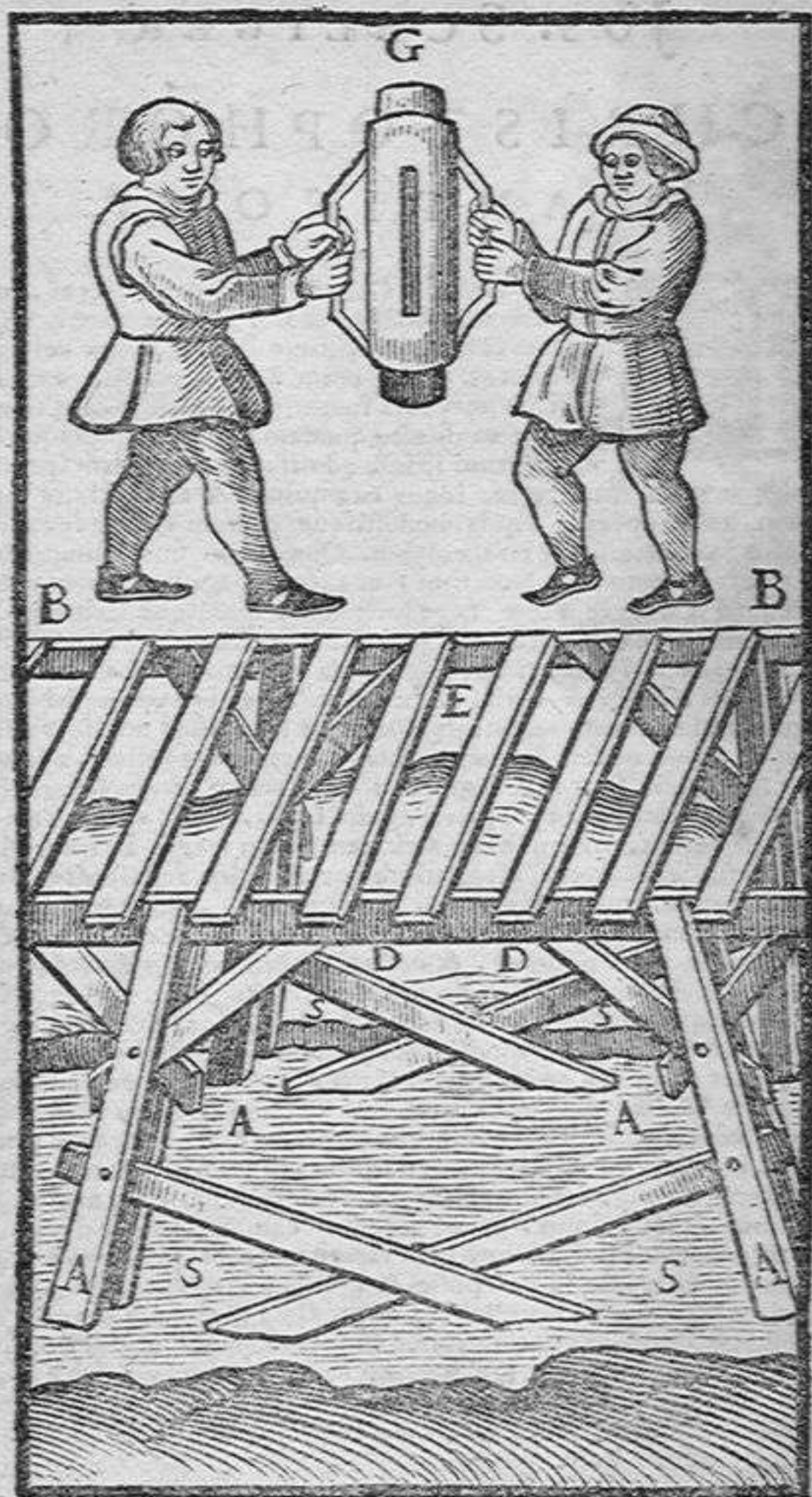

JOS. SCALIGER
CHRISTOPHORO
PLANTINO S.P.

Habes Caesaris Commentarium duplicem, mi Plantine, de Gallico & Civili bello: eumque ita aptum & ornatum, ut, me arbitro, velim ceteros scriptores. Quæ enim à viris eruditis varie & sparsim annotata fuerunt; sive ab ingenio, sive à libris; ea dilectu quodam adhibito pleraque in contextum ipsum admisimus, quædam sprevimus ut mala aut incerta. idque ea æquitate & modestia, ut sperem hanc operam æquis modestisque gratam esse posse, apud ipsos contentiosos extra culpam. Quæ enim finis alioqui tot Observationum, tot Notarum? quousque paginas omnes obsidebunt variæ & vanæ sæpe lectiones? quousque Criticorum agmina limen librorum & post-limen? Executiuntur profecto scriptores ipsi è manibus, dum avida juvenus ad hæc diverticula abit, & *πάριση* ista curat velut *ἴψα*. Quam multi jam, qui libros tantum legunt ut emendent? ut illos meliores faciant, non ut sese? Itaque toti in voculis aut syllabis aliquot examinandis sunt: & segetem illam uberem rerum sententiarumque subter habent, paleis modo lectis. Quid ergo? tu negas, inquit, utilem hanc Criticam? Non nego, imo necessariam fuisse confiteor, elegantiore hac doctrina renascente. Sed renascente. nunc cum adulta firmaque ea sit, cur togam hanc ei invidemus puram, ut sic dixerim, & virilem? cur lectionem fluctuare ultra patimur, & agitari ambitiosis istis correctorum ventis? At enim loci etiam plures corrupti. Esto. relinque tamen aliquid lectorum indutrix & judicio. quos malo equidem quædam non penitus intelligere, quam ad singula trepidos hære. Dies nonnulla ex istis deteger: & quis scit, si ex antro aliquo liber? Tu tantum tempera: & vide ne quod studium antea fuit, morbus nunc sit. Ego quidem exemplum in hoc scriptore præibo: in quo quæ à variis correctoribus (in primis, Photomanno, Faërno, Fulvio, clarissimis viris) observata sunt, ea cum cura legimus & selegimus, & ad formam eam faciemque dedimus, qua censemus fuisse olim. Non tamen ut omnia germana & vera prorsus sint (scio id non posse, & multis locis Julii Celsi vibices etiam agnosco & flagella) sed ut proxima germanis & veris. Tu quidem, optime & accuratissime Plantine, judicii nostri hoc specimen habe, in Principe Romani Imperii & sermonis. quod si placere iis intelligam, quibus me velim & mea: nihil recuse quin idem, sed accuratius, à me expectes in cetera Historico-
rum classe. Vale.

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Caesar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum. Primum Menapiis contra Sicambros.

Deinde paululum supra eum locum in finibus Trevirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Caesaris amicos.

A Tignabina sesquipedalia paulum ab imo praecuta, dimensa ad altitudinem fluminis, & c.

B Trabes bipedales immisse super utraque tigna, quae binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.

C Fibulae quae disclusae destinant bipedales trabes.

D Vbi fibulae disclusae in contrariam partem revinciuntur.

E Materia directa, quae injecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.

F Sublicae obliquae ad inferiorem partem fluminis adactae, quae pro ariete subjectae, & cum omni opere conjunctae, vim fluminis exciperent.

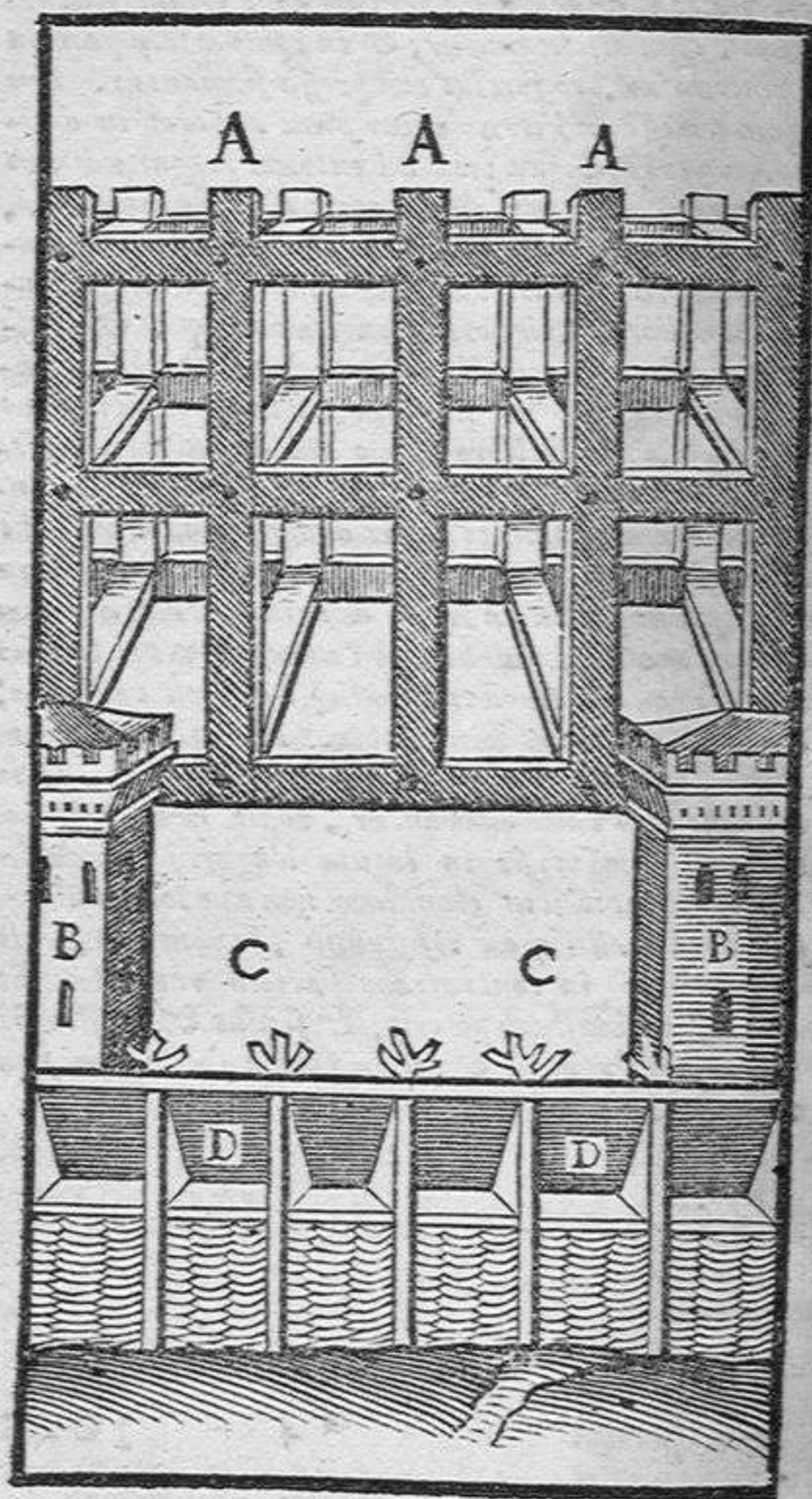
G Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hae utraque in superbipedalibus trabibus immisissis. Hunc locum sic corrigendum puto. Haec utraque insuper, bipedales trabes immisissae, hac ratione, ut insuper sit praepositio, & haec utraque sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Caesarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello civili in expugnatione Massiliae his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est laterculo aeduxerunt. sciat & Vitruvium in quinto, ubi agit de portibus & structuris in aqua faciendis

similem fecisse constructionem: Tunc proclivatio ea
impleatur arena & exaequetur cum margine & pla-
nitia pulvini, deinde insuper eam exaequationem,
pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur.
Quare si sic, ut puto perseverat corruptus librario-
rum vitio locus, neque sensus constabit, neque con-
structio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed
ut utraque constent, sensus scilicet, & constructio
tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi verba
sint conformia, & opus verbus, animadvertendum
est, quod postquam Caesar descripsit modum figendi
& adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactio-
ne magnam stabilitatem & firmitatem assecuta
sunt, vertit se ad bipedales trabes quae transversam
totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratio-
ne possint, & quo modo sustinerentur, docet dicens:
Quod super haec utraque, id est, super binatigna quae
& in parte superiori, & ea quae in parte inferiori
posita erant, bipedales trabes immissae quantum eo-
rum tignorum junctura distabat, binis utrinque fi-
bulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus dis-
clusis & in contrariam partem revinctis &c. In
hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo
Baptista. Albertus vir & ingenio & literis clarus in
suo de architectura, qui ejusdem Caesariani pontis
descriptionem repetens non aliter ei visum fuit po-
tuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Hujusmodi
autem immissae trabes binis utrinque fibulis ab ex-
trema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c.
Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur &
revinciatur, non omnibus pervia est notitia, quam-
vis ejus sit quotidianus usus. Utuntur autem ea vi-
ri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus cir-
cum se fluentes contineant vestes, trajecto per annu-
lum altero cinguli capite, fibulaque revincto, ut
quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Ejus-
modi autem sunt & sella, multis Italiae urbibus

communes, quæ clausæ servantur, & ad sedendi
usum, cum discluduntur, & in contrariam partem
revinciuntur, eo fortius compressa firmantur. Hoc
etiam ita esse ex Vitruvio clarissime apparet in deci-
mo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem
ratione expediuntur, & à capite à fibula conjuncta,
& in imo devaricata eriguntur. Et infra: Sin au-
tem majoribus oneribus erunt machinae comparan-
de, amplioribus tignorum longitudinibus, & cras-
situdinibus erit utendum, & eadem ratione in sum-
mo fibulationibus in imo succularum versationibus
expediendum. Et libro primo ubi de mœnibus disse-
rit: Crassitudinem autem muri, ita faciendam cen-
seo, ut armati homines supra obviam venientes alius
alium sine impeditioe præterire possint, dum in
crassitudine perpetua tales oleagineæ ustulatae quæ
creberrime instruantur, uti utraque muri frontes
inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatae,
æternam habeant firmitatem. Hujusmodi autem
fibulis, quibus tunc, & in colligandis muris, & in
munitionum vallibus utebantur, hodie quoque & nos
utimur transversis in latum longuribus fibulationibus
dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantum,
sed tota vallibus mole resistamus, juvantibus fibulis
continenter in contrariam partem revinctis. Ex
dictis satis constare poterit, & sensus & constructio
verborum Caesaris, & pontis forma secundum figu-
ram à nobis traditam.

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro septimo.

Avaricum urbs Biturigicum munitissima, quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum tantum & perangustum habebat aditum. quod Avaricum à Cesare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

A *Avarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cesare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi possit, nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videntur, reliqua ex Cesaris lectione percipiantur.*

B *Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris vise fuere.*

C *Vallum.*

D *Plutei.*

E *Cervi.*

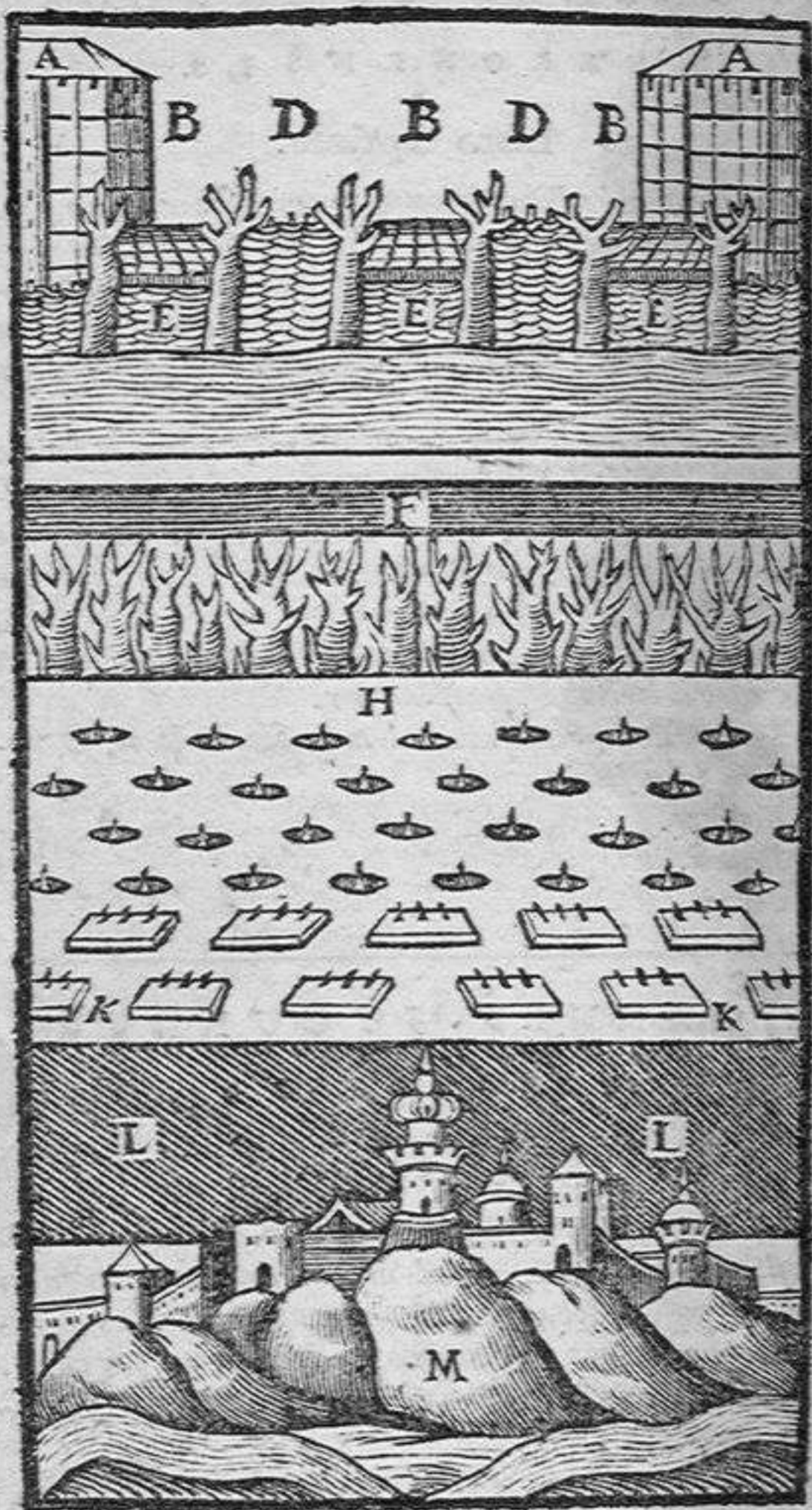

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

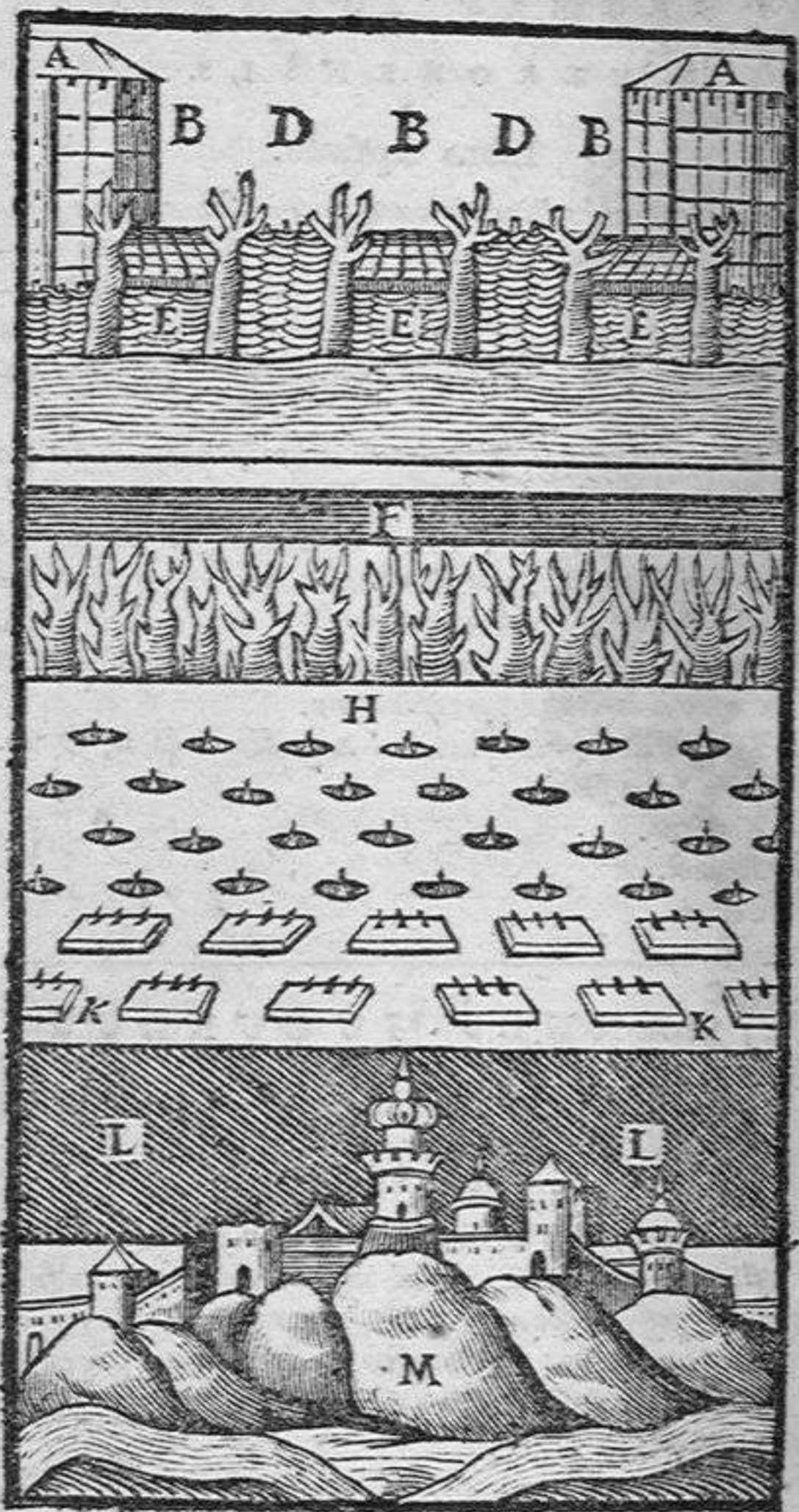
Libro eodem.

Alexia oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse videbatur. Hujus collis radices subuebantur duobus fluminibus, duabus ex partibus. cætera ex descriptione Cesaris, & ex opposita figura patent.

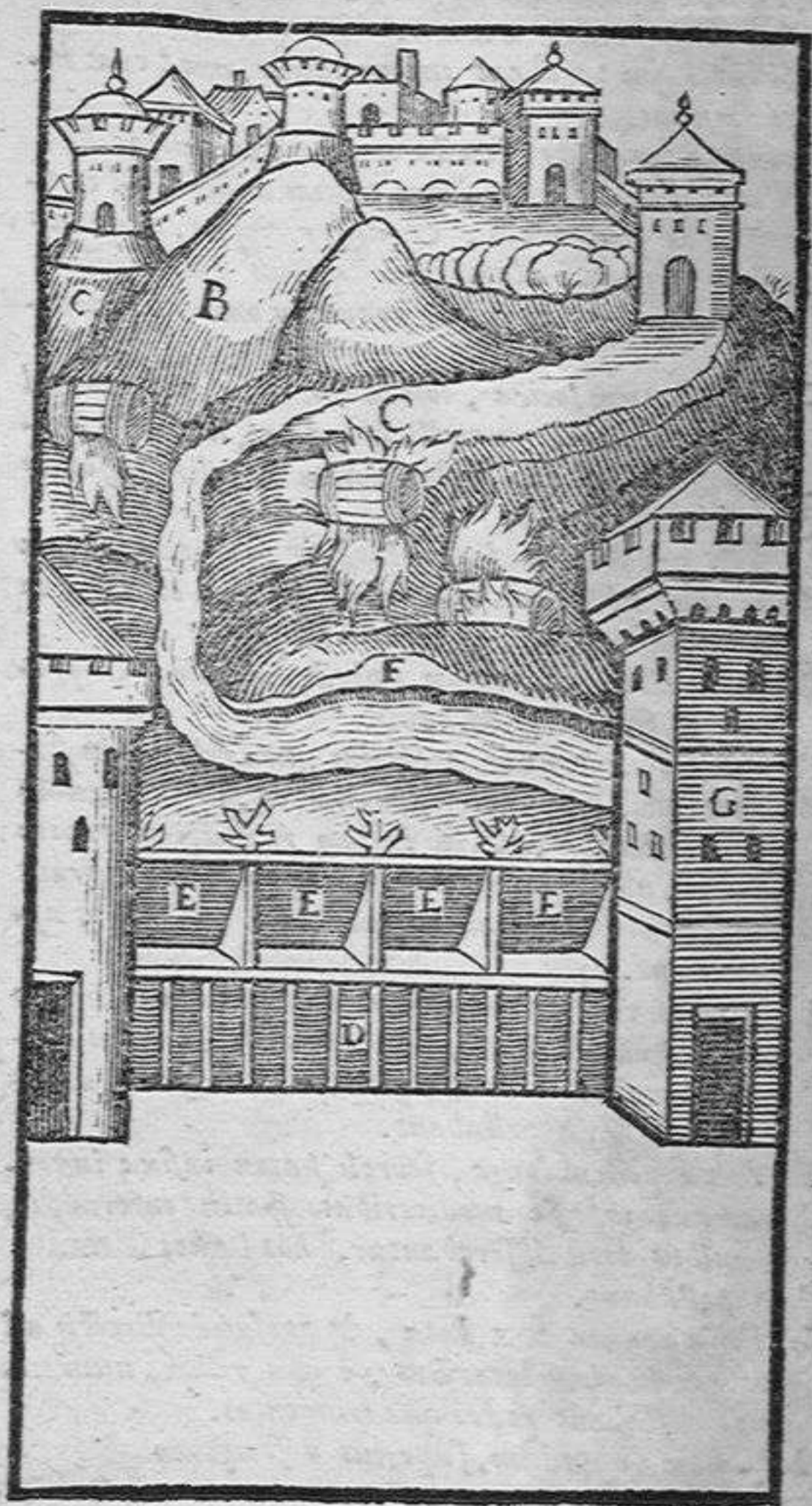

- A** Turres conjunctæ aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes LXXX.
- B** Plutei qui tegebant intervallum, quod erat inter pinnas.
- C** Pinna, quæ interstructæ erant inter pluteos.
- D** Cervi grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatum omnem repellebant.
- E** Vallum cum lorica, lorica enim ex cratibus vel storiis apponebatur vallo & aggeri, ne facile harpagonibus vel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus.
- F** Fossa pedum quindecim lata & profunda in qua per campestrialoca & demissa, aqua ex flumine derivabatur.
- G** Fossa alia item pedum quindecim lata, & profunda, sicca & sine aquis.
- H** Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, præacuti cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo revincti ne revelli possent, ab ramis eminebant, quo qui intraverant seipsi acutissimis vallis induebant. hos cippos appellabant.
- I** Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti & præusti, demissique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris liliū appellabant.
- K** Talea pedem longe, ferreis hamis infixæ in terramque infossæ mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos stimulos appellabant.
- L** Fossa pedum XX lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, è qua reliqua munitiones distabant pedes quadringentos.
- M** Alexia oppidum, superius descriptum.

- A Turres conjunctæ aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes LXXX.
- B Plutei qui tegebant intervallum, quod erat inter pinnas.
- C Pinna, quæ interstructæ erant inter pluteos.
- D Cervi grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatum omnem repellebant.
- E Vallum cum lorica, lorica enim ex cratibus vel storis apponebatur vallo & aggeri, ne facile harpagonibus vel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus.
- F Fossa pedum quindecim lata & profunda in qua per campestralia loca & demissa, aqua ex flumine derivabatur.
- G Fossa alia item pedum quindecim lata, & profunda, sicca & sine aquis.
- H Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, præacuti cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo revincti ne revelli possent, ab ramis eminebant, quo qui intraverant seipsi acutissimis vallis induebant. hos cippos appellabant.
- I Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti & præusti, demissique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris liliam appellabant.
- K Taleæ pedem longe, ferreis hamis infixæ in terramque infossæ mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos stimulos appellabant.
- L Fossa pedum XX lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, è qua reliqua munitiones distabant pedes quadringentos.
- M Alexia oppidum, superius descriptum.

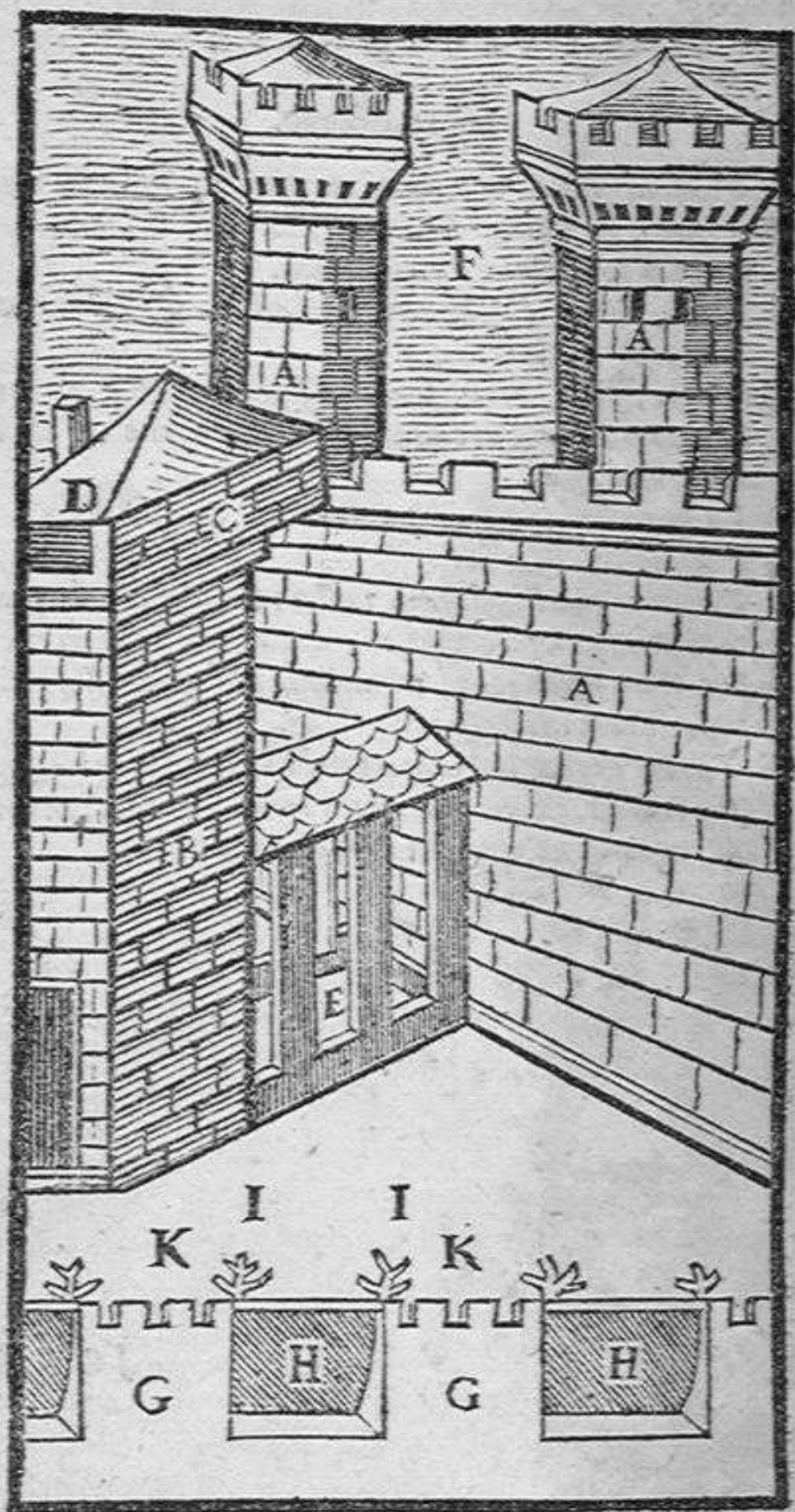
JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro octavo.

- A *Vxellodunum oppidum egregie loci natura munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe à provincia Romanorum.*
- B *Fons, quem Caesar cuniculis altis, & venis ejus intercisis avertit.*
- C *Cupæ, sevo, pice, scandulisque completa & ardentes ad comburenda Casariana opera ab oppidanis demissa.*
- D *Vallum.*
- E *Plutei.*
- F *Flumen quod infimam vallem dividebat, & pene totum montem cingebat, atque ita imis radicibus ejus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset.*
- G *Turris decem tabulorum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis jacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.*

JOAN-

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro secundo de Bello Civili.

Masilie descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

A *Masilie mœnia & turres.*

B *Turris ex opere lateritio tabulatum sex, ab legionariis exstructa contra Masiliensium eruptiones.*

C *Storia ex funibus anchorariis contextæ præpendentes contra hostium tela atque tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.*

D *Summa contabulatio, laterculis, & luto, & centonibus tecta, nequid ignis hostium nocere posset.*

E *Musculus ab ipso Cesare descriptus à turri lateritia usque ad mœnia productus ad suffodiendum, & disjiciendum hostium turrim & murum.*

F *Mare.*

G *Vallum.*

H *Plutei.*

I *Cervi.*

K *Pinna.*

NOMI

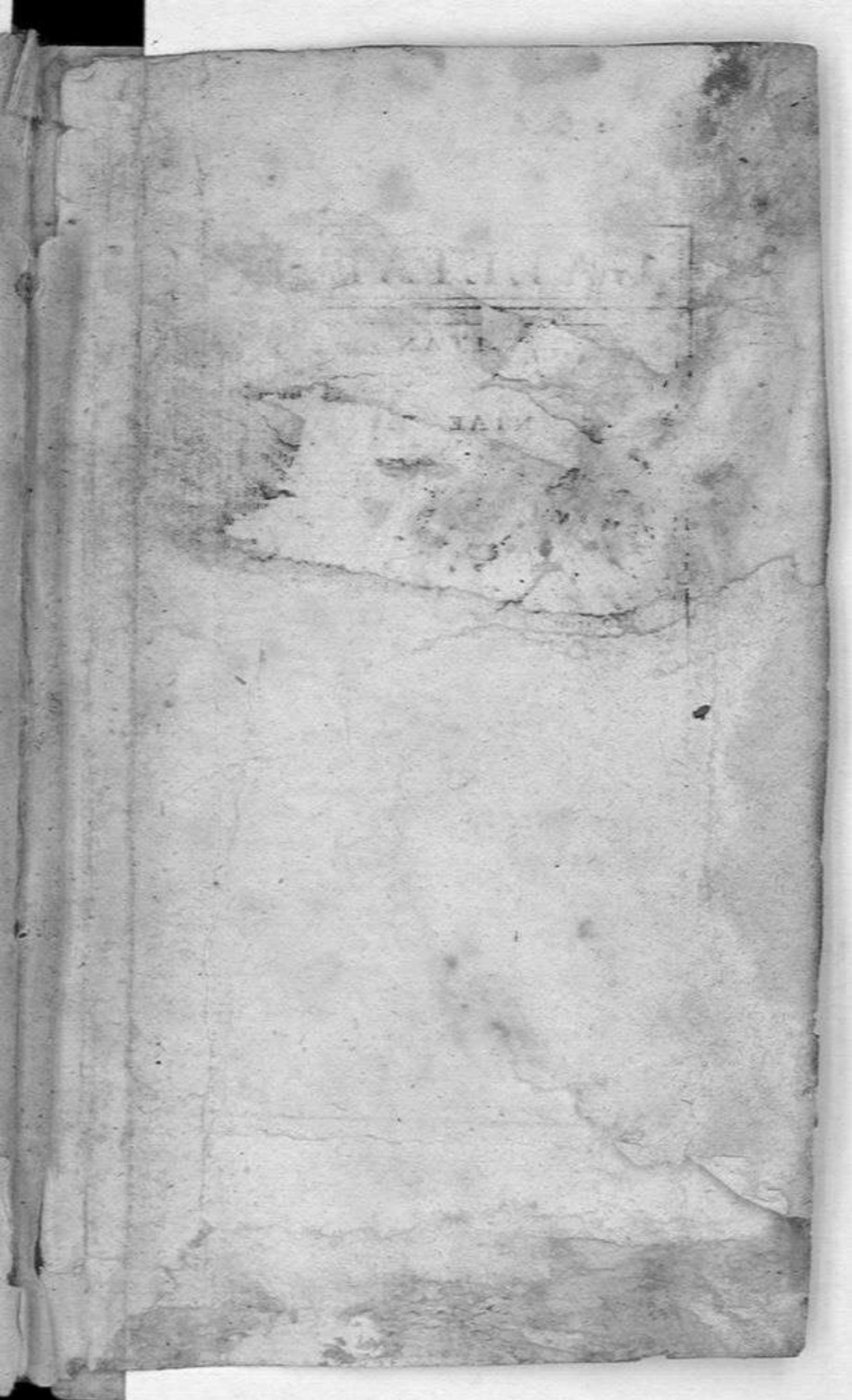
NOMINA URBIUM QUARUNDAM
 ET LOCORUM HISPANIÆ,
 Hispanicis vocabulis exposita.

A Nas fl. <i>Guadiana.</i>	Hiberus fl. <i>Hibero.</i>
Astures, <i>Asturia.</i>	Hispalis, <i>Sibilia.</i>
Bætica, <i>El reyno de</i> <i>Granata.</i>	Ilerda, <i>Lerida.</i>
Bætis fl. <i>Guadalchibir.</i>	Malaca, <i>Malaca.</i>
Balearis, <i>major, & mi-</i> <i>nor.</i>	Numantia, <i>Sora.</i>
Barcinon, <i>Barcelona.</i>	Nerium promonto-
Cæsarea Augusta, <i>Sa-</i> <i>ragoza.</i>	rium, <i>S. Maria de fi-</i> <i>nibus terra.</i>
Castilon, <i>Castilla.</i>	Oscensus, <i>Osca.</i>
Calpe, <i>Gibraltarra.</i>	Olesippo, <i>Lisbona.</i>
Cinga fl. <i>Ringa.</i>	Ophiusa, <i>Frumentera.</i>
Cartheia, <i>Tariffa.</i>	Pompejopolis, <i>Pam-</i> <i>plona en Navarra.</i>
Corduba, <i>Cordova.</i>	Rhoda, <i>Roses.</i>
Carpentani montes, <i>I</i> <i>monti de Segovia.</i>	Saguntum, <i>Mon Vedro.</i>
Calleci, <i>Gallecia.</i>	Sicoris fl. <i>El Segro.</i>
Derthosa, <i>Tortosa.</i>	Setabum, <i>Sativa.</i>
Durias fl. <i>El Duoro.</i>	Sacrum promontoriũ, <i>Capo S. Vincentio.</i>
Emporia, <i>Empurias.</i>	Tartaco, <i>Aragon.</i>
Ebusus, <i>Eviza.</i>	Tagus fl. <i>El Tago.</i>
Girunda, <i>Girona.</i>	Turdetani, <i>Andalusia.</i>
	Valentia, <i>Valenza.</i>

F I N I S.

C. JULII

GALLIAE VETERIS DESCRIPTIO

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIO RUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celta, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atq; humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe comitant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. quæ de causa Helvetiæ quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis

A nis

nis Rheni: spectat & in Septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septentriones. Apud Helvetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix, is M. Messala & M. Pisone C o s s. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent. perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id quod facilius eis persuasit, quod undiq; loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, quæ est inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemanno, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines belladi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare, ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pa-
ter

ter regnū in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S.P.Q.R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. per facile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset, non esse dubium, quid totius Galliæ plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit, & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus congerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. ubi jam se ad eam reparatos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores

ad omnia pericula subeunda essent: trium mensuram molita cibaria sibi quemque domo afferre iubent. persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, opidis suis vicisque, exiit, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transferant, Noricamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter mentem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur: mons autem altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. extremum opidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectioem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pisonis, A. Gabinio Coss. Caesari quum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quammaximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. provinciae toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Vbi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Numejus & Verodocius principem locum obtine-

obtrinebant; qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberet nullum; rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsam & sub jugum missum, concedendam non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuria & maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, Diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia conveniant, à lacu Lemanno, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur; prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt; negat se more & exemplo populi Rom. posse iter ulli per provinciam dare. & si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis aliis; alii, vadis Rhodani: qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdum, sæpius noctu, si percurrere possent, conati, operis munitione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere non possent legatos ad Dumnorigem Ædum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gra-

ria & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quāplurimas civitatis suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; & à Sequanis imperrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obliidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio & injuria transeant. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatum finibus absunt, quæ civitas est in provincia. id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R, inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; & qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conatur. compluribus his præliis pulsus, ab Ocelo, quod est ceterioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorū ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerunt, eorumque agros populabantur. Ædui quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium, ita se omni tempore
de po-

de populo R. meritos esse, ut, pœne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitute abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicis possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum tibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliquæ sese fugæ maderunt, atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. ita, sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum L. Pisonem Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, in-

verfecerāt. Hoc prælio factō, reliquas copias Hel-
 vetiorum ut confequi poffet, pontem in Arare fa-
 ciendum curat, atque ita exercitum tranfducit.
 Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum
 id, quod ipfi diebus xx ægerrime confecerant, ut
 flumen tranfirent, illum uno die feciffe intellige-
 rent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Di-
 vico Princeps fuit, qui bello Caffiano dux Helve-
 tiorum fuerat. is ita cum Cæfare egit: fi pacem po-
 pulus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem itu-
 ros atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæfar con-
 ftitiffet, atque effe voluiffet. fin bello perfequi
 perfeveraret; reminifceretur & veteris incommo-
 di populi R. & priftinæ virtutis Helvetiorum,
 quod improvifo unum pagum adortus effer, quum
 n̄, qui flumen tranffent, fuis auxilium ferre non
 poffent; ne, ob eam rem, aut fuæ magnopere vir-
 tuti tribueret, aut ipfos despiceret. fe ita à patri-
 bus majoribusque fuis didiciffe, ut magis virtute,
 quam dolo, contenderent, aut infidiis niterentur.
 quare, ne committeret, ut is locus, ubi conftitiffent,
 ex calamitate pop. R. & interneccione exer-
 citus nomen caperet, ac memoriam proderet. His
 Cæfar ita refpondit. Eo fibi minus dubitationis
 dari, quod eas res, quas legati Helvetii comme-
 moraffent, memoria teneret: atque eo gravius fer-
 re, quo minus merito pop. R. accidiffet. qui fi ali-
 enjus injuriæ fibi confcius fuiffet; non fuiffe dif-
 ficile cavere. fed eo deceptum, quod neque com-
 miffam à fe intelligeret, quare timeret; neque fi-
 ne cauffa timendum putaret. quod fi veteris con-
 tumeliæ oblivifci vellent; num etiam recentium in-
 juriarum, quod eo invito, iter per provinciam per
 vim tentaffent, quod Æduos, quod Ambarros,
 quod Allobroges vexaffent, memoriam deponere
 poffet? quod fua victoria tam insolenter gloria-
 rentur, quodque tam diu fe impune tuliffent inju-
 rias.

rias admirarentur, eodem pertinere. Consueſſe enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci velint, his ſecundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere, Quum ea ita ſint, tamen ſi obſides ab iis ſibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & ſi Æduis de injuriis, quas iſtis ſociiſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum iis pacem eſſe facturum. Divico reſpondit: Ita Helvetios à majoribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare, conſueverint: ejus rei pop. R. eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco movent. idem Cæſar facit: equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum ſociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius noviſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de noſtris cadunt. quo prælio ſublato Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnunquam ex noviſſimo agmine prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prælio continebat; ac ſatis habebat in præſentia hoſtem rapinis, pabulationibus, populationibusq; prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter noviſſimum hoſtium agmen & noſtrum primum, non amplius quinque aut ſenis millibus paſſuum intereſſet. Interim quotidie Cæſar Æduos frumentum, quod eſſent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia ſub Septentrionibus, ut ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſupperebat, eo autem frumento, quod flumine Arare na-

vibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterent; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat, (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit; esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quam ipsi magistratus; hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enuntiari; hos à se coerceri non posse. quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam causam; quam diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat; sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat, dicit liberius,

rius, atque audacius. eadem secreto ab aliis reperit esse vera. ipsum esse Dumnorigem: summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere: propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus & suam rem familiarem auxisse & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere. neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse. atque hujus potentiae causa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. favere, & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod prælium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse: (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorige præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset: quod obfides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo injustu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse causæ arbitrabatur.

quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. itaque, prius quam quidquam conareretur, Divitiacum ad se vocari jubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed poene ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri, quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesare ejus dexteramprehendit. consolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reip. injuriam, & suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonaret. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quae

quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. præterita se Divitiaco tratri condonare dicit. Dumno-rigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire posset. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem confedisse, milia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse de tertia vigilia T. Labienum legatum pro Præ-tore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes serant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset; Confidius, equo admissio, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiarum prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse, & Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo
con-

confuerat intervallo, hostes sequitur, & millia
 passuum tria ab eorū castris castra ponit. Postridie
 ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum
 exercitum, frumentum metiri oporteret; & quod à
 Bibracte opido Aduorum longe maximo ac co-
 piosissimo, non amplius millibus passuum XVII
 aberat, rei frumentariæ prospiciendum existima-
 vit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire cō-
 tendit. ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis
 equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii,
 seu quod timore perterritos Romanos discedere
 existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus
 locis occupatis, prælium non commissent; sive
 quod re frumentaria intercludi posse confiderent,
 commutato consilio atque itinere converso, no-
 stros à novissimo agmine insequi ac laceessere cœ-
 perunt. Postquam id animadvertit, copias suas
 Cæsar in proximum collem subducit; equitatum-
 que, qui sustineret hostium imperum, misit. ipse
 interim in colle medio triplicem aciem instruxit
 legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se
 in summo jugo duas legiones, quas in Gallia cite-
 riore proxime conscripserat, & omnia auxilia,
 collocaret, ac totum montem hominibus com-
 pleret. interea sarcinas in unum locum conferri,
 & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant,
 muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris
 secuti, impedimenta in unum locum contulerunt,
 ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu.
 phalange facta, sub primam nostram aciem suc-
 cesserunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium
 (è conspectu) remotis equis, ut, æquato periculo,
 spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium
 commisit. milites, è loco superiore pilis missis,
 facile hostium phalangem perfregerunt. ea disje-
 cta, gladiis districtis, in eos imperum fecerunt. Gal-
 lis magno ad pugnam erat impedimento, quod
 pluri-

pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, & pedē referre, & quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere cœperunt, capto monte, & succedentibus nostris, Boii, & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmē hostium claudabant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire, & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt, Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut victis ac submotis, resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum imperum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimēta & carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, quum ab hora septima, ad vesperam, pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri positi sunt. ibi Orgetorigis filia, atq; unus è filiis captus est, ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati,

rati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones
 litteras, nunciosque misit, ne eos frumento, neve
 alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco il-
 los, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo in-
 termisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.
 Helvetii, omnium rerum inopia adducti legatos
 de deditioe ad eum miserunt. qui quum eum in
 itinere convenissent; seque ad pedes projecissent;
 suppliciterque locuti, fientes pacem petissent; at-
 que eos in eo loco, quo tum essent, suum adven-
 tum expectare jussisset, paruerunt. eo postquam
 Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos
 perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, &
 conferuntur, nocte intermissa circiter hominum
 millia vi ejus pagi, qui Verbigenus appellatur,
 sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio
 afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tan-
 ta multitudine dediticiorum, suam fugam aut oc-
 cultari, aut omnino ignorari posse existimarent,
 prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egres-
 si, ad Rhenum finesque Germanorum, conten-
 derunt. quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fi-
 nes ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si
 sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in
 hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidi-
 bus, armis, perfugis traditis, in deditioem acce-
 pit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos,
 unde erant profecti, reverti jussit; &, quod omni-
 bus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem
 tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his fru-
 menti copiam facerent: ipsos, opida vicosque quos
 incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratio-
 ne fecit. quod noluit eum locum, unde Helvetii
 discesserant, vacare; ne propter bonitatem agro-
 rum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis
 finibus in Helvetiorum fines transfrent, & finiti-
 mi Galliarum provinciarum, Allobrogibusque essent.

Bojos.

Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum tabulæ reperiuntur literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XVI. Rauracorum XXI. Bojorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerant ad millia CCLXIX. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, reperiuntur numerus millium C & X: Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permessa, diem concilio constituerunt, & jurejurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, idem principes civitatum, qui

ante

apte (fuerant,) ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secreto, de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes fientes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliarum totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus, Sequanisque Germani mercede accerferentur. horum primo circiter millia xv. Rhenum transisse: posteaquam agros & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem passos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. quibus præliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospicio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploratuos, neque recusatuos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse, propterea quod Ariovistus rex Germanorum in
eorum

eorum finibus confedisset, tertiamque partem
agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, oc-
cupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos
decedere juberet; propterea quod, paucis mensi-
bus ante, Harudum millia hominum **xxiv** ad
eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur.
futurum esse paucis annis, uti omnes à Galliae fi-
nibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum
transirent: neque enim conferendum esse Galli-
cum cum Germanorum agro, neque hanc con-
suetudinem victus cum illa comparandam. Ario-
vistum autem, ut semel Gallorum copias proelio
vicerit, quod proelium factum sit Amagetobriae
superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissi-
mi cujusque liberos poscere, & in eos omnia ex-
empla cruciatus edere, si qua res non ad nutum,
aut ad voluntatem ejus facta sit, hominem esse
barbarum, iracundum, temerarium: non posse
ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare
populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse
faciendum, quod Hevetii fecerunt, ut domo emi-
grent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à
Germanis, petant; fortunamque, quaecunque ac-
cidat, experiantur. hæc si enunciata Ariovisto
sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus,
qui apud eum sint, gravissimum supplicium su-
mat: Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus,
vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterre-
re posse, ne major multitudo Germanorum Rhenu
transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti in-
juria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco
habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxi-
lium à Cæsare petere cœperunt. animadvertit Cæ-
sar unos ex omnibus Sequanos nihil earum re-
rum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite
demisso, terram intueri: ejus rei quæ causa esset,
miratus, ex ipsis quæsiivit. nihil Sequani respon-
dere

dere, sed in eadem tristitia taciti permanere, quam ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset: idem Divitiacus Æduus respōdit; hoc esse miseriolem, graviolemque fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum opida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, consilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret; in primis, quos Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obfides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbræ, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à provincia nostra Rhodanus divideret. quibus rebus quàm maturime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non
videre.

videretur. Quamobrem placuit ei ut ad Ariovistū legatos mitteret, qui ab eo postularentur, aliquem locum mediū utriusq; colloquio deligeret: velle sese de Rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit. Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturam fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliarum venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno comœatu, atq; emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique R. beneficio affectus, quum in consulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset; hanc sibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret. hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuria lacefferet: neve his sociisque eorum bellum inferret. si id fecisset, sibi, populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, M. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obrineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos ceterosque amicos populi R. defenderet, se Æduorum injurias non neglecturam. Ad hæc Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis quos vicisset, quemadmodum vellent, imperarent: idem populum R.

victis

victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueſſe, si ipſe populo R. non præſcriberet, quemadmodũ ſuo jure uteretur; non oportere ſe à populo R. in ſuo jure impediri. Æduos ſibi, quoniam belli fortunam tentafſent, & armis congreſſi, ac ſuperari eſſent, ſtipendarios eſſe factos. magnam Cæſarem injuriam facere, qui ſuo adventu victigalia ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſides redditurum non eſſe; neque iis, neque eorum ſociis injuria bellum illaturum, ſi in eo manerent, quod conveniſſet, ſtipendiumq; quotannis penderent: ſi id non feciſſent, longe ab his fraternum nomen populi R. abfuturum. quod ſibi Cæſar denunciaret, ſe Æduorum injurias non neglecturum; neminem ſecum ſine ſua pernicie contendiſſe. quum vellet. congregetur: intellecturum, quid invidi Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intra annos xlv tectum non ſubiſſent, virtute poſſent, Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant. Ædui, queſtum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati eſſent, ſines eorum popularentur: ſeſe ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere poſſiſſe. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſediſſe; qui Rhenum tranſire conarentur: iis præſeſſe Naſuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. itaque, re frumentaria, quam celerrime poſuit, comparata, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit. quum tridui viam proceſſiſſet, nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt opidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam
à ſuis

à suis finibus processisse. id ne accideret, magno-
pere præcavendum sibi Cæsar existimabat. nam-
que omnium rerum, quæ ad bellum usui erant,
summa erat in eo opido facultas: idq; natura loci
sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum
daret facultatem: propterea quod flumen Addua-
dubis, ut circino circumductum, pœne totum opi-
dum cingit: reliquum spatium, quod non est am-
plius pedum D C. qua flumen intermittit, mons
continet magna altitudine ita, ut radices ejus
montis ex utraq; parte ripæ fluminis contingant.
hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum
opido conjungit. huc Cæsar magnis diurnis no-
cturnisque itineribus contendit; occupatoq; opi-
do, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad
Vesontionem, rei frumentariæ, commeatusque
caussa, moratur, ex percunctatione nostrorum
vocibusq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingen-
ti magnitudine corporum Germanos, incredibili
virtute, atque exercitatione in armis esse prædica-
bant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vul-
tum quidem, atque aciem oculorum ferre potuis-
se; tantus subito timor omnem exercitum occu-
pavit, ut non mediocriter omnium mentes ani-
mosque perturbaret. hic primum orrus est à tri-
bunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex
urbe, amicitia causa, Cæsarem secuti magnum
periculum miserabantur, quod non magnum in re
militari usum habebant: quorum alius, alia causa
illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam
esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere
liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris su-
spicionem vitarent, remanebant. hi neq; vultum
fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant:
abiri in tabernaculis aut suum fatum quereban-
tur, aut cum familiaribus suis commune pericu-
lum miserabantur. vulgo totis castris testamenta
obsi-

obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatu præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorē signa laturos. Hæc quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis, centurionibus, vehementer eos inculavit! primū, quod aut quam in partem; aut quo consilio ducerentur, sibi querendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam apperisse. cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum. quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur; aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritus videbatur. factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicare posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiam inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam

etiam in illorum finibus plerumq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint si quos adversum prælium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neq; sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere videretur. hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Lencos, Lingones subministrare. jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa latuuri dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumq; exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si præterea nemo sequeretur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque

decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimū iudiciū fecisset, seq; esse ad bellum gerendum paratissimum confirmavit; inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias à nostris millibus passuum IV & XX abesse. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimarent. Non respuit conditionem Cæsar: jamq; eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq; in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quum peditem ad colloquiū Cæsar adduceret: vereri se, ne per infidias ab eo circumveniretur, uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neq; salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere; ut præsidium quam amicis-

simam

simum, à quid opus factò esset, haberet. quod quum fieret, non irridicule quidem ex militibus decimæ legionis dixit; Plus quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum ad equum rescribere. Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis, hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus cc ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo constituerunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset, à Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quam veteres, quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædúi tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore aucto, velit esse. quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad

postulata Cæsaris pauca respondit, de suis virtuti-
 bus multa prædicavit; transisse Rhenum sese non
 sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis:
 non sine magna spe, magnisque præmiis, domum
 propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia
 ab ipsis concessas: obliides ipsorum voluntate da-
 tos; stipendiam capere jure belli, quod victores
 victis imponere consueverint; non sese Gallis, sed
 Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliarum civita-
 tes ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra
 habuisse: eas omnes copias uno abs se prælio fusas
 ac superatas esse, si iterum experiri velint, paratū
 se decertare. sin pace uti malint, iniquum esse de
 stipendio recusare; quod sua voluntate ad id tem-
 pus pependerit. amicitiam populi R. sibi orna-
 mento, & præsidio, non detrimento esse oportere,
 idque se ea spe petisse, si per populum R. stipen-
 dium remittatur, & deditiui subtrahantur; non
 minus libenter sese recusaturum populi R. ami-
 citiam, quam appetierit, quod multitudinem
 Germanorum in Galliam transducat, id se sui mu-
 niendi, non Galliarum impugnandæ, causa facere;
 ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non
 venerit, & quod bellum non intulerit, sed defen-
 derit, se prius in Galliam venisse, quam populum
 R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi
 R. Galliarum provinciarum fines egressum. quid sibi vel-
 let; cur in suas possessiones veniret: provinciam
 suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut
 sibi concedi non oporteret, si in nostros fines im-
 petum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod
 in suo jure se interpellaremus. quod ex s. c. Æduos
 appellatos amicos diceret; non se tam barbarum,
 neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret,
 neque bello Allobrogum proximo, Æduos Roma-
 nis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentio-
 nibus, quas Ædum secum, & cum Sequanis habu-
 issent.

issent, auxilio populi R. usos esse. debere se suspi-
 cari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum
 in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere.
 quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his
 regionibus; sese illum non pro amico, sed pro ho-
 ste habiturum; quod si eum interfecerit, multis
 sese nobilibus, principibusq; populi Romani gra-
 tum esse facturum. id se ab ipsis per eorum nun-
 cios compertum habere: quorum omnium gra-
 tiam atque amicitiam ejus morte redimere pos-
 set. quod si discessisset, ac liberam sibi possessio-
 nem Galliae tradidisset, magnum se illum præmio
 remuneraturum, & quæcumq; bella geri veller, si-
 ne ullo ejus labore & periculo confecturum. Multa
 à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare ne-
 gocio desistere non posset, & neque suam, neque
 populi R. consuetudinem pati, ut optime meritos
 socios desereret; neque se judicare Galliam potius
 esse Ariovisti, quam populi R. bello superatos esse
 Arvernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, qui-
 bus populus R. ignovisset, neque in provinciam
 redegisset, neque stipendium imposuisset. quod si
 antiquissimum quodque tempus spectari oportere-
 ret, populi R. justissimum esse in Gallia imperium.
 si judicium Senatus servari oporteret, liberam de-
 bere esse Galliam, quam bello victam suis legibus
 uti voluisset. Dū hæc in colloquio geruntur, Cæ-
 sari nunciatum est, aquites Ariovisti propius tu-
 mulum accedere, & nostros adequitare; lapides
 telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi fi-
 nem fecit; seque ad suos recepit; suisque impera-
 vit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent.
 nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum
 equitatu prælium fore videbat: tamen commit-
 tendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici pos-
 set, eos à se per fidem in colloquio circumventos.
 Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua

arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; imperumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset. multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquium diem constitueret: aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filiū, summam virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, & quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere; & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat, his mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus cognoscerent, & ad se referrent, quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset exercitu suo præsentem: clamavit Quid ad se venirent; an speculandi causa? conâtes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, & millibus passuum vi à Cæsaris castris sub monte confedit. postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum vii ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento comæatūque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos v Cæsar, pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet

Ariovi-

Ariovistus prælio contendere, ei potestas non de-
 esset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum
 castris continuit. equestri prælio quotidie co-
 tendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani
 exercuerant. Equitum millia erant vi, totidem
 numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex
 omni copia singuli singulos, suae salutis causa, de-
 legerant. cum his in præliis versabantur: ad hos
 se equites recipiebant: hi. si quid erat durius, con-
 currebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo
 deciderant, circumstitebant: si quo erat longius
 prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat
 horum exercitatione celeritas, ut iubeat equorum
 sublevati cursum adaequarent. Ubi eum castris se-
 se tenere Cæsar intellexit, ne diutius comœtu
 prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Ger-
 mani confederant, circiter passus dcc ab his ca-
 stris idoneum locum delegit; acieque triplici in-
 structa, ad eum locum venit. primam, & secun-
 dam aciem in armis esse, tertiam castra munire
 iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos,
 uti dictum est, aberat. eo circiter hominum nu-
 merum xv millia expedita cum omni equitatu
 Ariovistus misit; quæ copiae nostros perterrent,
 & munitione prohiberent, nihilo secius Cæsar, ut
 ante constituerat, duas acies hostem propulsare,
 tertiam opus perficere iussit. munitis castris duas
 ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: qua-
 tuor reliquas in castra majora reduxit. proximo
 die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias
 suas eduxit: paullulumque à majoribus progres-
 sus aciem instruxit: hostibusque pugnandi potestatem
 fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit,
 circiter meridiem exercitum in castra redaxit.
 tum demum Ariovistus partem suarum copia-
 rum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acri-
 ter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est.

Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quæ ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum formidibus & vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit, cum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabãt, ne se in servitatem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, prælium commisit. ita nostri accriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente celeriterque procurrerunt; ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanges insiliret, & scuta manibus revellerent.

&

& desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci, aut viribus consili transfrenare contenderunt; aut lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. utraque in ea fuga periit, duæ filia harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus in fugatiis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsentem, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni sita im. necaretur, an in aliud tempus reservaretur. sortium beneficio se esse incolumem. item M. Merius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Vbii, qui proxime Rhe-

num incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

L I B E R. II.

QUUM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur: qui minus facile eam tum imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litterisque commoratus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & in ita æstate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiores faciant. hi constanter omnes nunciaverunt manus
cogi,

eogi, exercitum in unum locum conduci. tum
 verò dubitandum non existimavit, quin ad eos
 duodecimo die proficisceretur. re frumentaria
 provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fi-
 nes Belgarum pervenit. eo quum de improvise,
 celeriusq; omnium opinione venisset; Rhemi, qui
 proximi Galliarum ex Belgis sunt, ad eum legatos Ic-
 cium, & Antebrogium primos civitatis suarum mise-
 runt: qui dicerent, se suarumque omnia in fidem at-
 que potestatem populi R. permittere, neque se
 cum reliquis Belgis consensisse, neque contra po-
 pulum R. omnino conjurasse; paratosque esse &
 obsides dare, & imperata facere, & opidis recipe-
 re, & frumento, ceterisque rebus juvare. reliquos
 omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis
 Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tan-
 tumq; esse eorum omnium furorem, ut, ne Sues-
 sones quidem fratres consanguineosque suos, qui
 eodem jure, iisdem legibus utantur, unum impe-
 rium, unumque magistratum cum ipsis habeant,
 deterrere potuerint, quin cum his consentirent.
 Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque
 in armis essent, & quid in bello possent; sic repe-
 riebatur; Plerosque Belgas esse ortos à Germanis,
 Rhenumque antiquitus transductos, propter loci
 fertilitatem ibi consedis; Gallosque, qui ea loca
 incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum
 nostrorum memoria omni Gallia vexata, Tunto-
 nos, Cimbroque intra fines suos ingredi prohi-
 buerint. qua ex re fieri, uti earum rerum memo-
 ria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiri-
 tus in re militari sumerent. de numero eorum om-
 nia se habere explorata Rhemi dicebant, propter
 ea quod propinquitatibus affinitatibusq; conjun-
 ctis, quantam quisque multitudinem in communi
 Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, co-
 gnoverint. plurimum inter eos Beltovacos & vir-

tate, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Sueffiones suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum totius Galliae potentissimum: qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimaeque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletes X millia: Velocasses & Veromandos totidem: Aduaticos XXI millia, Condrusos, Eburones, Carasos, Pamanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione profecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Aeduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. communisque salutis interest, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confingendam sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari ceperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. quae res & latus unum castrorum

rum ripis fluminis muniebat, & , post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit. & in altera parte fluminis. Q. Titurium Sabinum legatum cum vi cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum xlii vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris opidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum lxx. id ex itinere magno imperu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumq; subruant. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. quum finem oppugnandi, nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio opidanis mittit. quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi opidi discessit. Itaq; paulisper apud opidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus lxx. castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum lxx in latitudinem patebant.

bant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supercedere statuit. quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat; & in fronte leviter fastigiatus paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocavit; ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime cōscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie cōstituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant. interim prælio equestri inter duas acies contendebant. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equorum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: si minus, agros Rhemorum popularentur.

tur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatasque nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio omnem equitatum, & levis armaturæ, Numidas funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatū est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando opido, & de flumine transeundo spem se fessisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent, & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur, ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit: quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut confimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam

Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugientum conciderunt, quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, confisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent. Priores, quod abesse à periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt; seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueffonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto ad opidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ muriq̄ue altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnes ex fuga Sueffonum multitudo in opidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad opidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditioe mittunt; & petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex opido transditis, in deditioem Sueffones accepit; exercitumque in Bellovaeos duxit. qui quum se, suaque omnia in opidum Bratspanantium contulissent, atque ab eo opido

Cæsar

Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v ab-
esset, omnes majores natu ex opido egressi, ma-
nus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœ-
perunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire,
neque contra populum R. armis contendere: item
quum ad opidum accessisset; castraque ibi pone-
ret; pueri, mulieresque ex muro passis manibus
suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his
Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimif-
sis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit ver-
ba. Bellovacos omni tempore in fide, atque ami-
citia civitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis princi-
pibus, qui dicerent, Æduos à Cæsare in servitutem
redactos omnes indignitates contumeliasque per-
ferre, & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum
intulisse. qui hujus consilii principes fuissent,
quod intelligerent, quantā calamitatē civitati in-
tulissent, in Britanniam profugisse. petere non so-
lum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua
clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si
fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Bel-
gas amplificaturum: quorum auxiliis atque opi-
bus, si qua bella inciderint, sustentare consueve-
rint. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum
caussa, sese eos in fidem recepturum, & conser-
vaturum, dixit: & quod erat civitas magna, &
inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine
præstabat, de obsides poposcit. his traditis, omni-
busque armis ex opido collatis, ab eo loco in fines
Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine
mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attinge-
bant: quorum de natura moribusque Cæsar quum
quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad
eos mercatoribus; nihil pati vini, reliquarumque
rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod,
his rebus relanguescere animos, eorumque remit-
ti virtutem existimarent. esse homines feros, ma-
gnæque

gnæque virtutis. increpitare, atque incurfare reli-
 quos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & pa-
 triam virtutem projecissent: confirmare se neque
 legatos missuros, neq; ullam conditionem pacis
 accepturos. quum per eorum fines triduo iter fe-
 cisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab ca-
 stris suis non amplius millia passuum x abesse.
 trans id flumē omnes Nervios confedisse, adven-
 tumq; ibi Romanorum exspectare unā cum Atre-
 batibus, & Veromandais, finitimis suis. nam his
 utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam
 experirentur, expectari etiam ab his Atuaticorum
 copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per
 ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum
 locum coniecisse, quo propter paludes exercitui
 aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, ex-
 ploratores, centurionesque præmittit, qui locum
 castris idoneum deligant. quumque ex dedititiis
 Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem fe-
 curi unā iter facerent: quidam ex his, ut postea ex
 captivis cognitum est, eorum dierum consuetu-
 dine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad
 Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt,
 inter singulas legiones, impedimentorum ma-
 gnum numerum intercedere, neq; esse quidquam
 negotii, cum prima legio in castra venisset, reli-
 quæq; legiones magnum spatium abessent, hanc
 sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque
 direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere
 non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium,
 qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus,
 quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc
 tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pe-
 destribus valent copiis, quo facilius finitimorum
 equitarum, si prædandi causa ad eos venisset, im-
 pedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis,
 crebrisque in latitudinem ramis (enatis) & rubis
 sen-

sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sæpes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset, iis rebus quam iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic. & contrarius, passus circiter cc, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset: intra eas silvas hostes in occulto sese continebant, in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum IIII: Cæsar, equitatu præmissis, subsequeretur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI legiones expedita ducebat. post eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant, equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostiû equitatu prælium committunt. quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso, castra munire cœperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abdita latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prælii convenerat, ita ut intra silvam aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant? subito omnibus copiis provolayerunt, impetumque in nostros

nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac pro-
 turbatis, incredibili celeritate ad flumen decucur-
 rerunt; ut pene uno tempore & ad silvas, & in
 flumine, & jam in manibus nostri hostes vide-
 rentur. eadem autem celeritate adverso colle ad
 nostra castra, atque eos, qui in opere occupati
 erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tem-
 pore erant agenda: vexillum proponendum,
 quod erat insigne, quum ad arma concurrere oport-
 teret: signum tuba dandum: ab opere revocan-
 di milites: qui paullo longius, aggeris petendi
 causa, procellerant, accersendi: acies instruenda:
 milites cohortandi; signum dandum, qua-
 rum rerum magnam partem temporis brevitatis, &
 successus & incursus hostium impediēbat. iis dif-
 ficultatibus duæ res erant subsidio; scientia atque
 usus militum, quod superioribus præliis exerci-
 tati, quid fieri oporteret, non minus commode
 ipsi sibi præscribere quam ab aliis doceri poterant;
 & quod ab opere singulisque legionibus singulos
 legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, ve-
 tuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem
 hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectaba-
 bant; sed per se, quæ videbantur, administrabant;
 Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortan-
 dos milites, quam in partē fors obtulit, decucurrit:
 & ad legionem decimam devenit. milites non
 longiore oratione est cohortatus, quam uti suæ
 pristinae virtutis memoriam retinerent, ne per-
 turbarentur animo, hostiumque impetum fortiter
 sustinerent, &, quod non longius hostes aberant,
 quam quo telum adjici posset; prælii committen-
 di signum dedit. atque item in alteram partem co-
 hortandi causa profectus, pugnantibus occurrit.
 temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam pa-
 ratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad
 insignia accommodanda, sed etiam ad galeas in-
 duendas

duendas, scutisque regmenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit: ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret: instructo exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat. quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constituerant, pilis emissis; cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumē compulerunt: & transire conantes, in securi gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prælio, in fugam dediderunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, & octava, profigatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At totis fere à fronte, & à sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos

primo

primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se
 in castra reciperent, adversis hostibus occurre-
 bant, ac rursus aliam in partem fugam petebant:
 & calones, qui Decumana porta, à summo jugo
 collis nostros victoris flumen transire conspexerant,
 prædandi causa, egressi, quum respexissent,
 & hostes in nostris castris versari vidissent, præci-
 pites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum
 impedimentis veniebant, clamor fremitusque orie-
 batur. aliique aliam in partem perterriti fereban-
 tur, quibus omnibus rebus permoti equites Tre-
 viri, quorum inter Gallos virtutis opinio est sin-
 gularis, qui, auxilii causa à civitate missi, ad Cæ-
 sarem venerant, quum multitudine hostium ca-
 stris nostra compleri, legiones premi, & pene cir-
 cumventa teneri, calones, equites, funditores,
 Numidas, diversos dissipatosque, in omnes partes,
 fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum
 contenderunt. Romanos pulsos superatosque, ca-
 stris, impedimentisque eorum hostes potitos, ci-
 vitati renunciaverunt. Cæsar, ab decimæ legionis
 cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi
 suos urgeri signisque in unum locum collatis duo-
 decimæ legionis, milites confertos sibi ipsis ad pu-
 gnam esse impedimento, quartæ cohortis omni-
 bus centurionibus occisis, signiferoque interfecto,
 signo amisso, reliquarum cohortium omnibus
 fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in
 his, Primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro,
 multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam
 se sustinere non posset. reliquos esse tardiores, &
 nonnullos à novissimis desertos prælio excedere,
 ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore
 loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere
 instare, & rem esse in angusto vidit, neque ullum
 esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab no-
 vissimis uni milita detracto, (quod ipse eo sine
 scuto

scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent, hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt: interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur; & T. Labienus, castris hostium positus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & imperator verferetur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuisse, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicari, etiam inermes armatis occurrerent. equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui super-

essent,

essent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet aulos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacta, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusq; in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque eidediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque opidis uti iussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosq; prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis opidis castellisque desertis, sua omnia in unum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant, tum magni ponderis saxa & præacutastrabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI millia hominum una

reli-

reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex opido excursions faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, opido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderant, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ stature (nam plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum suorum, brevitatis nostræ contemtu est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere? qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consueissent. Ad hæc Cæsar respondit. Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum; si prius, quam aries mu-

C rum

rum attigisset, se dedissent; sed deditiois nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante opidam, jacta, sic ut prope summum muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex opido exire jussit, ne quam noctu opidani à militibus injuriam acciperent, illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditioe facta, nostros præsidia deducturos, aut denique diligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scütis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat.) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex opido eruptionem fecerunt, celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisus ad hominum mil. *IV*, reliqui in opidum rejecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus opidi universam Cæsar vendidit. ab his, qui ementant, capientium numerus ad eum relatus est millium *LIII*. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una

miserat ad Venetos, Vnellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, in ita proxima ætate, ad se reverri jussit. ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob eas res, ex literis Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

QUUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros Sudunosque misit, qui à finibus Allobrogum & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summam Alpes pertinent. causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus

durus, hiemare. qui vicus positus in valle, non
 magna adjecta planicie, altissimis montibus undi-
 que continetur. quum hic in duas partes flumine
 divideretur, alteram partem ejus vici Gallis con-
 cessit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus
 ad hiemandum attribuit. cum locum vallo fossa-
 que munivit. quum dies hibernorum complures
 transissent, frumentumque eo comportari jussis-
 set; subito per exploratores certior factus est, ex
 ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes no-
 ctu discessisse, montesque, qui impenderent, à
 maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum
 teneri. id aliquot de causis acciderat, ut subito
 Galli belli renovandi, legionisq; opprimendæ con-
 silium caperent. primum, quod legionem, neque
 eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, &
 compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi
 causa, missi erant, absentibus, propter paucita-
 tem despiciebant; tum etiam, quod propter ini-
 quitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem
 decurrerent, & tela conjicerent, ne primum qui-
 dem posse imperum sustineri existimabant. ac-
 cedebat, quod suos ad se liberos abstractos obsi-
 dum nomine dolebant; & Romanos, non solum
 itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis,
 cælimina Alpium occupare conari, & ea loco fi-
 nitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum ha-
 bebant. His nunciis acceptis, Galba, quum ne-
 que opus hibernorum, munitionesque plene es-
 sent perfectæ, neque de frumento, reliquoque
 commeatu satis esset provisum; quod deditio-
 ne facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello ti-
 mendum existimaverat; concilio celeriter con-
 vocato sententias exquirere cœpit. quo in conci-
 lio quum tantam repentini periculi præter opi-
 nionem accidisset, ac jam omnia fere superiora
 loca multitudine armatorum completa conspice-
 rentur,

rentur, neque subsidio veniri, neque comitatus
supportari, interclusis itineribus, possent; prope
jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi senten-
tiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, erupti-
one facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent,
ad salutem contenderent. majori tamen parti pla-
cuit, hoc reservato ad extremum consilio, inte-
rim rei eventum experiri, & castra defendere. Bre-
vi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas consti-
tuissent, collocandis, atque administrandis tem-
pus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo
dato, decurrere; lapides, gæsaque in vallum con-
jicere. nostri, primo integris viribus fortiter re-
pugnare, neque ullum frustra telum ex loco supe-
riore mittere; ut quæque pars castrorum nudata
defensoribus premi videbatur, eo occurrere, &
auxilium ferre. sed, hoc superari, quod diurni-
tate pugnae hostes defessi prælio excedebant, alii
integris viribus succedebant: quarum rerum à no-
stris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non
modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio
quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac
sui recipiendi facultas dabatur. quum jam amplius
horis vi continenter pugnaretur, ac non solum
vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque ho-
stes acrius instarent, languidioribusque nostris,
vallum scindere, & fossas complere cepissent, res-
que esset jam ad extremum deducta casum, P. Sex-
tius Baculus, primipili centurio, quem Nervico
prælio compluribus confectum vulneribus dixi-
mus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir &
consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt,
atque unam esse spem salutis docent; sit, eruptione
facta, extremum auxilium experirent. itaque,
convocatis centurionibus, celeriter milites cer-
tiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac
tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labo-

re reficerent. post, signo dato, è castris erumpere-
 rent, atque omnem spem salutis in virtute pone-
 rent. quod iussi sunt; faciunt, ac subito omnibus
 portis eruptione facta, neque cognoscendi quid
 neret, neq; sui colligendi hostibus facultatem re-
 linquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem
 potiendorum castrorum venerant, undique cir-
 cumventos, interficiunt, & ex hominum milli-
 bus amplius xxx, quem numerum barbarorum
 ad castra venisse constabat, plus tertia parte inter-
 fecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt; ac,
 ne in locis quidem superioribus consistere patiun-
 tur. sic omnibus hostium copiis fuis, armisque
 exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt.
 quo proelio facto, quod sapius fortunam tentare
 Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio
 venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat,
 maxime frumenti, comearusque inopia permo-
 tus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incen-
 sis, in provinciam reverti contendit: ac nullo ho-
 ste prohibente, aut iter demorante, incolumem
 legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, per-
 duxit, ibique hiemavit. His rebus gestis, quum
 omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existi-
 maret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis
 in Alpibus Sedunis, atque ita in hieme in Illyri-
 cum profectus esset, quod eas quoque nationes
 adire, & regiones cognoscere volebat: subitum
 bellum in Gallia coortum est. ejus belli hæc fuit
 causa. P. Crassus adolescens cum legione vii pro-
 ximus mare Oceanum Andibus hiemabat. is,
 quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos,
 tribunosque mil. complures in finitimas civitates,
 frumenti comearusque petendi causa, dimisit.
 quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eu-
 subios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Ve-
 lanius, cum T. Silio, in Veneros, hujus civitatis
 est lon-

est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britannia navigare consueverunt; & scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno imperii maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Siliæ atque Velanæ, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiamque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod infuit Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. his rebus celeriter administratis, ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaræ adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum, inviolatumque semper fuisset, retētos abs se, & in vincula coniectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertineret, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum

- natura loci confidebāt: pedestria esse itinera con-
 - cisa æstuariis, navigationem impeditam propter
 - inscientiam locorum, paucitatemque portuum
 - -piciebant. neque nostros exercitus, propter fru-
 - menti inopiam, diutius apud se morari posse, con-
 - fidebant. ac jam ut omnia contra opinionem ac-
 - ciderent, tamen se plurimum navibus posse: Ro-
 - manos neque ullam facultatem habere navium,
 - neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent.
 - vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam
 - esse navigationem in concluso mari, atque in va-
 - -stissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant.
 - his initis consiliis, opida muniunt, frumenta ex
 - agris in opida comportant. naves in Veneriā, ubi
 - -Cæsarem primum bellum gesturum constabat,
 - quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id
 - bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambiali-
 - -tes, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt,
 - auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones po-
 - -sita est, accersunt. erant hæ difficultates belli ge-
 - -rendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa
 - -Cæsarem ad id bellum incitabant, injuriæ reten-
 - -torum equitum Romanorum; rebellio facta post
 - -deditionem: defectio datis obsidibus: tot civita-
 - -rum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglectā,
 - -reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur.
 - Itaq; quum intelligeret omnes fere Gallos novis
 - -rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq;
 - -excitari, omnes autem homines natura libertati
 - -studere, & conditionem servitutis odisse; prius
 - -quam plures civitates conspirarent, partiendum
 - -sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit.
 - itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui pro-
 - -ximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit.
 - huic mandat; Rhemos, reliquosque Belgas adeat,
 - -atque in officio contineat: Germanosque, qui au-
 - -xilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim na-
 - -vibus

vibus flumē transire conentur, prohibeat. P. Cras-
sum cum cohortibus legionariis x i i, & magno
numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet,
ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittan-
tur; ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium
Sabinum legatum cum legionibus i i i in Vnel-
los, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam
manum distinendam curet. D. Brutum adolescen-
tem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictoni-
bus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus
convenire jussit, præfecit; & quum primum
posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eo pede-
stribus copiis contendit. erant ejusmodi fere situs
opidorum, ut posita in extremis linguis promon-
toriiisque neque pedibus aditum haberent, quum
ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper acci-
dit horarum x i i spatio; neque navibus, quod
rursus minvente æstu, naves in vadis afflicta-
rentur. ita utraque re opidorum oppugnatio impe-
diebatur. ac, si quando magnitudinem operis forte
superati, extruso mari aggere ac molibus, atque
his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis de-
sperare cœperant; magno numero navium appul-
so, cujus rei summam facultatem habebant, sua
omnia deportabant; seque in proxima opida reci-
piebant. ibi se rursus iisdem opportunitatibus lo-
ci defendebant. hæc eo facilius magnam partem
æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestati-
bus detinebantur; summaque erat vasto atque
aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis
portibus, difficultas navigandi. namque ipsorum
naves ad hunc modum factæ, armatæque erant.
carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum na-
vium, quo facilius vada, ac decessum æstus exci-
pere possent proræ admodum erectæ, atque item
puppis, ad magnitudinem fluctuum tempesta-
tumque accommodatæ, naves totæ factæ ex ro-
bore, ad

bore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam. transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ, pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; siue propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam: siue, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classis ejusmodi congressus erat: ut una celeritate, & pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adjiciebatur, & eadem de causa minus incommode scopulis continebantur. accedebat, ut, quum sævire ventus cæpisset, ut se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consistenter turius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris navibus casus erant eximescendi. Compluribus expugnatis opidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis opidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem, quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter cccx naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ nostris adversæ constituerunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. rostro enim noceri nō posse cognoverant. turribus autem excitationis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neq; ex inferiore loco satis commode

commode tela adjici possent, & missa à Gallis gra-
 vius acciderent. una erat magno usui res præpa-
 rata à nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque
 longuriis, non absimili forma muralium falcium.
 his quum funes, qui antennas ad malos destina-
 bant, comprehensæ adductique erant, navigio re-
 mis incitato prærumpebantur. quibus abscessis, an-
 tennæ necessario concidebant; ut, quum omnis
 Gallicis navibus spes in velis armamentisq; con-
 sisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tem-
 pore eriperetur. reliquum erat certamen positum
 in virtute; quæ nostri milites facile superabant, at-
 que eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque
 omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo
 fortius factum latere posset. omnes enim colles, &
 loca superiora, unde erat propinquus despectus in
 mare, ab exercitu tenebantur. disjectis, ut dixi-
 mus, antennis, quum singulas binæ, aut ternæ na-
 ves circumstiterent, milites summa vi transcen-
 dere in hostium naves contendebant. quod post-
 quam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
 compluribus navibus, quum ei rei nullum reperi-
 retur auxilium; fuga salutem petere contende-
 runt. ac, jam conversis in eam partem navibus,
 quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tran-
 quillitas exstitit, ut se loco movere non possent.
 quæ quidem res ad negotium conficiendum ma-
 xime fuit opportuna. nam singulas nostri conse-
 ctari expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni nume-
 ro, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum
 ab hora fere IV, usq; ad Solis occasum, pugnare-
 tur. quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ
 maritimæ confectum est. nam quum omnis ju-
 ventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus
 aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant;
 tum navium quod ubique fuerat, unum in locum
 coegerant. quibus amissis, reliqui neque quo se re-

ciperent, neque quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt. in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Veneris geruntur: Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus Aulerci, Ebuovices, Lexovijque, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum milium spatio confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causa secum habebat. huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid ferri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum

norum proponit. quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter, ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod ferè libenter homines, id quod volunt, credunt. iis rebus adducti non prius Veridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. qua re concessa, læti, velut explorata victoria, fermentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; & circiter passus CIO. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum imperum ferrent, ac statim terga verterent, quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos, equites consecrati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac prom-
pius

pius est animus: sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Gallix est æstimanda, quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atq; unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt civitates Gallix provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, prælium renovaverunt. pugnarum est diu, atque acriter: quum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitanix salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere, quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere opidum Sotiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas turesq; egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasq; actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos arariæ structuræ sunt; ubi, diligentia nostro-

rum; nihil his rebus profici posse intellexerunt. legatos ad Crassum mittunt; seque in deditiōem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum d C devotis, quos illi *Soldurios* appellant; quorū hęc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitie dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitie devovisset, mori recusaret. cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in opidum est: uri tamen etiam deditiōis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium; & Tarulatum profectus est. tum verò barbari commoti, quod opidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quę sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque accersuntur. quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellū gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii consuetudine populi R. loca capere, castra munire, comitatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari,

gari, & vias obsidere, & castris satis præfidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit, prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, expectabat, illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & subsarcinis interiores animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione, atque opinione, timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliareque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque alium habere, Crassus, equitum præfectos cohortatus

ratus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit, illi, ut erat imperarum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his pro-
ratis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. hostes undique circumveniri, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relictâ, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese; Crasso dedit, obsidesque ultromisit; quo in numero fuerunt Tarbelli Bigerri-
nes, Preciani, Vocates, Tarufates, Elufates, Gari-
tes, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocofatesque, paucæ ultimæ nationes, anni tempore consisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt, ad quarum initium silvarum
quum

quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset: neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma cœperunt, eosque in silvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius impedioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit: &, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset: omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso C o s s. Vespertes Germani & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur;

rar: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt. reliqui domi manent: pro se atque illis colunt. hi rursus invicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte atq; pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; & laventur in fluminibus, mercatoribus est ad eos aditus, eo magis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur; sed quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numeru ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audeant. vinum ad se omnino importari non sinunt: quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam

quam latissime à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte à Suevis circiter millia passuum D C agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, & paullo, qui sunt ejusdem generis, etiam ceteris humaniores, propterea quod Rhenū attingunt, multiq; ad eos mercatores veniunt, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque reddiderunt. In eadem causa fuerunt Vsipteris, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Suevorū vim sustinuerunt. ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervererunt; quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosq; habebant. sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum dispositis præsidis Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt. & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorū occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ circa Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus

nibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his commitendum existimavit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis: ut, & viatores etiam invitos consistere cogant: & quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant; & mercatores in opidis vulgus circumstant: quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorū ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. eo quum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent: omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar, ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat, à quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt. quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen recusare, si læssantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicum-

quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit, sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint. sed licere, si velint, in Vbiorum finibus consistere, quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant, hoc se ab Vbiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognoverat enim magnâ partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atque ejus rei causa moram interponi arbitratur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur VValis, insulam efficit Batavorum. neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatum, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: & ubi Oceano appropinquavit, in plures diffundit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus

nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur: multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur, qui in itinere congressi magnopere, ne longius progredere, orabant. quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; sibiq; uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi, quorum si principes ac senatus sibi iurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV a quationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacefferent; & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atque iis dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt; rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes defilierunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In

eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur IV
 & LXX. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, am-
 plissimo genere natus, cujus avus in civitate sua
 regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro ap-
 pellatus. hic, quum fratri intercluso ab hostibus
 auxilium ferret illum periculo eripuit; ipse, equo
 vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime re-
 stitit, quum circumventus, multis vulneribus ac-
 ceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam proelio
 excesserat, procul animadvertisset, incitato equo,
 sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc
 facto proelio, Cæsar neq; jam sibi legatos audien-
 dos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur
 ab iis, qui, per dolum atque insidias, petita pace,
 ultro bellum intulissent. expectare vero dum ho-
 stium copiæ auferentur, equitatusque evertere-
 tur, summæ dementiæ esse judicabat: & cognita
 Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos
 hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti,
 sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil sparii
 dandum existimabat. his constitutis rebus, &
 consilio cum legatis & quæstore communicato,
 ne quem diem pugnæ prætermitteret; opportu-
 nissima res accidit, quod postridie ejus diei mane
 eadem & perfidia, & simulatione usi (Germani)
 frequentes, omnibus principibus, majoribusque
 natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul,
 ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra,
 atque esset dictum, & ipsi petissent, proelium pri-
 die commisissent; simul, ut, si quid possent, de
 induciis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar ob-
 lato gavisus retineri jussit: ipse omnes copias ca-
 stris eduxit; equitatum, quod recenti proelio per-
 territum esse existimabat, agmen subsequi jussit,
 acie triplici instituta, & celeriter iuxta militum iu-
 nere confecto, prius ad hostium castra pervenit,
 quam, quid ageretur, Germani sentire possent.

qui,

qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, praestaret. quorum timor quum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atq; inter carros impedimentaue proelium commiserunt, at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit. ad quos confectandos Cæsar equitarum misit. Germani post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, per paucis vulneratis ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum cxxx millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatuq; Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt, iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usiperum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi præ-

dandi, frumentandique causa Mosam transisse, neque praelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliaque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarē legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum, tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc novissimo praelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedaliam paullū ab imo præacuta, dimensa ad altitudinē fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigia-

fastigiata, ut secundum naturam fluminis pro-
 cumberent. his item contraria duo ad eundem
 modum juncta, intervallo pedum quadragenam
 ab inferiore parte contra vim atque impetum flu-
 minis conversa statuebat: hæc utraque bipedali-
 bus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum
 junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extre-
 ma parte distinebantur. quibus disclusis, atque in
 contrariam partem revinctis, tanta erat operis fir-
 mitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis
 aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata teneretur,
 hæc directa materia injecta contexebatur, ac lon-
 guriis, cratibusque consternebantur. ac nihilo se-
 cius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obli-
 quæ adigebantur; quæ, pro pariete subjectæ, &
 cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exci-
 perent: & alia item supra pontem mediocri spa-
 tio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi
 operis causa, essent à barbaris missæ, his defenso-
 ribus earum rerum vis minueretur, neu ponti no-
 cerent. Diebus x, quibus materia cœpta erat, com-
 portari, omni opere effecto, exercitus transduci-
 tur. Cæsar, ad utramq; partem pontis firmo præ-
 sidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. in-
 terim à compluribus civitatibus ad eum legati ve-
 niunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus,
 liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci jubet.
 Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœ-
 ptus est. fuga comparata, hortantibus iis, quos ex
 Tenchtheris atque Usiperibus apud se habebant,
 finibus suis excefferant, suaque omnia exportave-
 rant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.
 Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, om-
 nibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque
 succisis, se in fines Ubiorum recepit, atque his
 auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur,
 hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per ex-
 plora-

ploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes dimis-
sisse, uti de opidis demigrarent, liberos, uxores,
suaque omnia in silvas deponerent: atque omnes,
qui arma ferre possent, unum in locum conveni-
rent: hunc esse delectum medium fere regionum
earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum
adventum expectare, atque ibi decertare consti-
tuisse. quod ubi Cæsar comperit, omnibus his re-
bus confectis, quarum rerum causa exercitum
transducere constituerat, ut Germanis metum in-
jiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsi-
dione liberaret: diebus omnino x i i x trans Rhe-
num consumptis, satis & ad laudem, & ad utili-
tatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit,
pontemque rescidit. exigua parte æstatis reliqua,
Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Se-
ptentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen
in Britanniam proficisci contendit, quod omni-
bus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde sub-
ministrata auxilia intelligebat; &, si tempus anni
ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi
usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset,
genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus
cognovisset. quæ omnia fere Galis erant incogni-
ta. neque enim temere præter mercatores illo adit
quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram
maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra
Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se un-
dique mercatoribus, neque quanta esset insulæ
magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes in-
colerent, neque quem usum belli haberent, aut
quibus institutis uterentur, neque qui essent ad
majorum navium multitudinem idonei portus,
reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam
periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Vo-
luisenum, cum navi longa præmittit, huic mandat
ut

m, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum
 revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos
 proficiscitur: quod inde erat brevissimus in Bri-
 tanniam transiectus. huc naves undique ex finiti-
 mis regionibus, & quam superiore æstate ad Ve-
 neticum bellum fecerat classem, jubet convenire.
 interim, consilio ejus cognito, & per mercatores
 perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ
 civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollicean-
 tur, obsides dare; atque imperio populi R. obtem-
 perare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hor-
 tatusque ut in ea sententia permanerent, eos do-
 mum remittit. & cum his una Comium, quem
 ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat,
 cujus & virtutem, & consilium probabat, & quem
 sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in
 his regionibus magna habebatur, mittit. huic im-
 perat, quas possit, adeat civitates; horteturque, ut
 populi R. fidem sequuntur; seq; celeriter eo ven-
 turum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus,
 quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi,
 ac se barbaris committere non auderet, v die ad
 Cæsarem revertitur: quæque ibi perspexisset, re-
 nunciat. Dum in his locis Cæsar navium paranda-
 rum causa moratur, ex magna parte Morinorum
 ad eum legati venerunt, qui se de superioris tem-
 poris consilio excusarent; quod homines barbari,
 & nostræ consuetudinis imperiti, bellum popu-
 lo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos
 pollicerentur. hoc sibi satis opportune Cæsar acci-
 disse arbitratus, quod nempe post tergum hostem
 relinquere volebat: neque belli gerendi, propter
 anni tempus, facultatem habebat: neque has tan-
 tularum rerum occupationes sibi Britannia ante-
 ponendas judicabat; magnum his numerum ob-
 sidum imperat. quibus adductis, eos in fidem re-
 cepit, navibus circiter LXXX oneratis coactis.

contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori legatis, præfectisque distribuit. huc accedebant XIX onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum IIX vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum teneri iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem; tertia fere vigilia solvit, equitesq; in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias firmatas conspexit. ejus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in litus telum adjici posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX in anchoris expectavit. interim legatis, tribunisque mil. convocatis, & quæ ex Voluseno eognovisset; & quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postularent (ut quæ celerem, atque instabilem morum haberent) ad nutum & ad tempus, omnes res ab iis administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublati anchoris, circiter millia passuum IIX ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. at barbari, consilio Romanorum cognito, præmissis equitatu, & effedariis,

riis, quo plerumque genere in præliis uti consue-
runt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus
egredi prohibebant. erat ob has causas summa
difficultas, quod naves propter magnitudinem,
nisi in alto, constitui non poterant. militibus au-
tem, ignotis locis, impeditis manibus, magno &
gravi onere armorum pressis: simul & navibus
desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum
hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido,
aut paullulum in aquam progressi, omnibus mem-
bris expediti, notissimis locis, audacter tela con-
jicerent, & equos insuefactos incitarent. quibus
rebus nostri perterriti, atque hujus omnino gene-
ris pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate,
ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueve-
rant, utebantur. quod ubi Cæsar animadvertit,
naves longas, quarum & species erat barbaris in-
usitata, & motus ad usum expeditior, paullu-
lum removeri ab onerariis navibus, & remis in-
citari, & ad latus apertum hostium constitui, at-
que inde fundis, tormentis, sagittis, hostes pro-
pelli, ac submoveri jussit: quæ res magno usui no-
stris fuit. nam & navium figura, remorum mo-
tu, & inusitato genere tormentorum permoti bar-
bari, constiterunt; ac paullum modo pedem retu-
lerunt. at, nostris militibus cunctantibus, maxime
propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam
ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni fe-
liciter eveniret: Desilite, inquit, milites, nisi vul-
tis aquilam hostibus prodere. ego certe meum
Reip. atque imperatori officium præstitero. hoc
quum magna voce dixisset, se ex navi projecit, at-
que in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri co-
hortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur,
universi ex navi desilierunt. hos itē alii ex proxi-
mis navibus quum conspexissent, subsecuti, hosti-
bus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque

acriter. nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes, cōspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur, plures paucos circumstitebant; alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non poterant. hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt; obsides daturus, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. tunc, facto prælio, remisertunt; & in perenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, & propter imprudentiam, ut ignoscere tur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se perissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt; partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus se daturus dixerunt. interea suos remigrare in agros jasserunt. principesque undique convenere, & se,

civita-

civitatesq; suas Cæsari commendarunt. his rebus pace firmata, post diem 1 v, quam est in Britanniam ventum, naves x i i x, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt, quæ quum appropinquarent Britannia; & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere possent: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. in uno tempore & longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subdlexerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, fumibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est, neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, & quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britannia;, qui post prælium ad ea, quæ jusserrat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocti, quum equites, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar

legiones transportaverat : optimum factu esse duxerunt, rebellionem factam, frumento, com meatuque nostros prohibere, & rem in hiemem producere, quod, his superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissimè afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex cōtinenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio à militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII, neq; ulla ad id tempus belli suspitione interposita, quum pars hominum in agris remaneret; pars etiam in castra ventitaret, II, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatur, aliquid novi à barbaris initum cōsilio, cohortes quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumēto, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse ven-

ruros, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omnes partes perequitant, & tela coniciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordine plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus praeliantur, aurigae interim paululum è praelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in praeliis praestant; ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per remonem percurrere, & in jugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueverint. quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit. namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt, quo facto, ad lacesendum hostem, & committendum praelium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui discesserunt. secuta sunt continuos dies complures tempestates: quae & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt: paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt; & quanta praedae faciendae, atque in perpetuum sibi liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. bis rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra ve-

nerunt. Cæsar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat. legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit. quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariæ II eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. qua re nunciata. Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis fortissime iv pugnauerunt. & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnisque eorum

eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo per-
fugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis; quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

LIBER V.

Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesq; paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æstuum; minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adjuvat. ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. ipse, conventibus Gal-
liæ ci.

liæ citerioris peractis, Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. eo quum venisset, civitatibus milites imperat: certumque in locum convenire jubet, qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet. nisi ita fecerint, sese bello civitatē persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat qui litem æstiment, prænamque constituent. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter D C ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas X X I I X invenit constructas, neque multum abesse [ab eo] quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Irium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit. ipse cum legionibus expeditis IV, & equitibus D C C C in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit, in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus, & Cingetorix: ex quibus al-

ter, si

ter, simulatque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. at Indutiomarus equitarum peditatumque cogere: iisque qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, (Indutiomarus) legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire voluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboretur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatisque fortunas ejus fidei permitturum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarus ad se cum cœ obsidibus venire iussit. his adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarus, hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit, quod quum merito ejus à se fieri intelligebatur, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se volū-

tatem

tatem perspexisset. id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Ilium cum legionibus pervenit. ibi cognovit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædum graviter ferebant: neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortariq; cepit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret; fidem reliquis

inter-

interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferbantur. qua re recognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reip. nocere posset. itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediēbat: qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen fecius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar, intermissa professione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet. nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumstant, hominemque interficiunt. at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret. & consilium pro tempore, & pro re caperet ipse cum legionibus v, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit: & leni Africo profe-

ctus.

Ætus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus ætus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat, qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC una erant visæ, timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat. & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XII hostium copias conspiciatus est. illi equitatu, atque effedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregiè & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causa, jam ante præparaverant. nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII, testudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque

eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis, sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Attio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque vim tempestatis pati possent. itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet; Labieno scribit, ut, quamplurimas possit, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo quum venisset, majoresque undique in eum locum copiæ Britannorum conveniant. summa imperii bellicæ administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellanno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod

quod appellatur Tamesis, à mari circiter millia passuum LXXX huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant, sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. Britannia pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi causa, ex Belgio transferant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellatur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cæperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. ære utuntur importato. materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem & gallinam, & anserem gustare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi voluptatisque causa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam; hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem, nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi

certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. tertium est contra Septentrionem. cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte & carne vivunt: pellibusq; sunt vestiti: omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horribiliora sunt in pugna adspectu: capilloq; sunt promisso; atque omni parte corporis rafa, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium effedariq; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere confixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint. sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; imperuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, quæ hæc, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugne præteritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. eo die

die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnae quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; & quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desiliirent, & pedibus dispari praelio contenderent. equestris autem praelii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut, nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis praeliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent. Postero die procul a castris hostes in collibus constituerunt, rarique se ostendere, & lentius, quam pridie, nostros equites praelio laceffere ceperunt. sed meridie, quum Caesar pabulandi causa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis, legionibusque non abisterent. nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit. quod flumen uno
omni-

omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque. Cæsar, præmissis equitatu, confestim legiones subsequi jussit, sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter I v essedariorum retentis, itinera nostra servabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque silvestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in silvas compellebat: & quum equitatus noster liberius, vastandi prædandique causa, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; & magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confugebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eam in continentem [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno. ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium

bratium ab injuria Cassivellauni defendat; atq; in civitatem mittat, qui præsit, imperiumq; obtineat, his Cæsar imperat obsidis XL, frumentumq; exercitui: Mandubratiumq; ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dederunt. ab his cognoscit non longe ex loco opidum Cassivellauni abesse. silvis, paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conveniret, opidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ causa, convenire consueverunt: eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contēdit. Hostes paulisper morari militum nostrorum imperum non tulerunt; seseque ex alia parte opidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix Carnilius, Taximegulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adorianantur, atq; oppugnent. hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditioe ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemen in continente propter repentinos Gallie motus agere, neque

que multum ætatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat; & quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit resectas. his deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus com meatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur. at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris com meatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpauca locum caperent. reliquæ fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctiū suberat, necessario angustius milites collocavit; ac summam tranquillitatem consecutus, secunda initia quum solvisset vigilia, prima luce terram attingit, omnesque incolumes naves perduxit. subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobriviæ peracto, quo eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq; in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Eburones L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Trevirorum, hiemare iussit. tres in Belgio collocavit. his M. Crassum quæstorem, & L. Manarium Plancum. & C. Trebonium legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscri-

pferat, & cohortes v in Eburones, quorum pars
 maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub im-
 perio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. his
 militibus Q Titurium Sabinum, & L. Aruncu-
 leium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc mo-
 dum distributis legionibus, facillimæ inopiæ fru-
 mentariæ sese mederi posse existimavit. atque ha-
 rum tamen omnium legionum hiberna (præter
 eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietis-
 simam partem ducendam dederat) millibus pas-
 suum c continebantur, ipse interea, quod legio-
 nes collocasset, munitaq; hiberna cognovisset, in
 Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus sum-
 mo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ci-
 vitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro ejus
 virtute, atque in se benevolentia, quod in omni-
 bus bellis singulari ejus opera fuerat usus, mayo-
 rum locum restituerat. tertium jam hunc annum
 regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate
 auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæ-
 sarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat,
 ne civitas eorum impulsu deficeret. L. Plancum
 cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes pro-
 ficisci jubet, ibiq; hiemare; quorumque opera co-
 gnoverit Tasgetium interfectum, hos comprehen-
 sos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæ-
 storibusque, quibus legiones transdiderat, certior
 factus est, in hiberna perventum, locumq; hiber-
 nis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in
 hiberna ventum est, initium repentini tumultus,
 ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativul-
 co: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque
 præsto fuissent, frumentumque in hiberna com-
 portavissent, Indutiomari Treviri nunciis impul-
 si, suos concitaverunt; subitoque oppressis ligna-
 toribus, magna manu castra oppugnatum vene-
 runt. quum celeriter nostri arma cepissent, val-
 lumque

lumque ascendissent: atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese qua de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpinus eques Romanus familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consueffet; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & carenis tenuissent. neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit, id se facile ex humilitate sua probare posse: quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat. sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsari oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium inirum videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospicio, ut suæ ac militum saluti consulat. magnam manum Germanorum conductam Rhe-

num transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velint ne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius absit. illud se polliceri & jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod quum faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix, C. Arpinus, & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati; etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant; maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo R. bellum facere ausam vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt. magnaue inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant. quantavis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant. rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint. refrumentaria non premi. interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conventura subsidia. postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat, quum, majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgerii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra veniu-

venturos esse. non hostem auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum. magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias. ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta, postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, quum à Cottæ, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus: & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, & si gravius quid acciderit, abste rationem repositent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant: nec rejecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Confurgitur ex consilio. comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant; facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cottæ permotus manus. superat sententia Sabini, pronunciatur. prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles, circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex

instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneat, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisq; de profectioe eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atq; occulto loco, à millibus passuum circiter 11 Romanorum adventum expectabant: & quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subiro sese ostenderunt; novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare & concurrere cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut cum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiois auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, & in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præstabat. quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo mi-
lites

lites ab signis discederent; quæque quisque eorum
 carissima haberet, ab impedimentis petere; atque
 arripere properaret, & clamore ac fletu omnia
 complerentur. At barbaris consilium non defuit.
 nam duces eorū tota acie pronunciari iusserunt,
 ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam,
 atque illis reservari, quæcunq; Romani reliquis-
 sent. proinde omnia in victoria posita existima-
 rent. erant & virtute, & numero pugnando pares
 nostri: tametsi à duce, & à fortuna deferebantur:
 tamen omnem spem salutis in virtute ponebant;
 & , quoties quæque cohors procurrerat, ab ea
 parte magnus hostium numerus cadebat. qua re
 animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut
 procul tela conjiciant, neu propius accedant: &
 quam in partem Romani impetum fecerint, ce-
 dant: levitate armorum, & quotidiana exercita-
 tione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa reci-
 pientes insequantur. quo præcepto ab iis diligen-
 tissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe
 excesserat, atque impetum fecerat, hostes velo-
 cissime refugiebant. interim ea parte nudari ne-
 cesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus,
 quum in eum locum, unde erant egressi, reverti
 cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis, qui
 proximi steterant, circumveniebantur: sin autem
 locum tenere vellent, neq; virtuti locus relinque-
 batur, neque à tanta multitudine conjecta tela
 conferti vitare poterant. tamen tam multis in-
 commodis confictati, multis vulneribus acceptis,
 resistebant; & magna parte diei consumpta quum
 à prima luce, ad horam i ix. , pugnaretur, nihil,
 quod ipsis esset indignum, committebant. tum
 T. Balventio, qui superiore anno primum pilum
 duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrum-
 que femur tragula transjicitur. Q Lucanius ejus-
 dem ordinis fortissime pugnans, dum circumven-

to filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Turrus, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut, sibi, militibusque parcat. ille, appellatus respondit, si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat: ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. ille cum Cotta faucio communicat. si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur. sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse, Cotta se ad armatum hostem iturum negat; atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones: se sequi jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere imperatum facit: suisque, ut idem faciant. imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur, tum vero, suo more, victoria conclamant, atque ululatum tollunt; impetque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur, alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unam omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiore faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno

regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. re demonstrata, Atuatiscque concitatis, postero die in Nervios pervenit; hortaturque, ut sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant; interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interiisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interficere ad eam rem proficetur adiutorem. facile hac oratione Nervii persuadet. itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Gradios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis, magna manu Eburones, Atuatii, Nervi, atque horum omnium socii & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres cxx excitantur incredibili celeritate. quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo majoribus copis coactis castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem natione qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad

laborem intermittitur: non ægris non vulneratis facultas quietis datur. quæcunq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur, multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnae, loricæq; ex cratibus attexuntur. ipse Cicero quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciendæ causa. errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterasce consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascunq; partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato conditionem. si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant; sperare se, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Nervii, vallum pedum x i, & fossa pedum xv hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere, manibus, sagulisque terram exhaurire cogebantur. qua quidem

dem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus, millium passuum xv in circuitu munitionem perfecerant: reliquisq; diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes, fundis, & fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore inseguri, quasi parata jam atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeq; pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt: nuntii, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulvio, & L. Varenus, ii perpetuas controversias inter se habebant, uter

alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio quum acerrime ad munitiones pugnaretur. Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies, hic dies de nostris controversis judicabit. hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. ne Varenius quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur, mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percussio, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumstant. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit, ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occursum gladio, comitusque rem gerit Varenus: atque uno interse & reliquos paulum propellit. dū cupidius instat, in locū inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores litteræ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu no-

Quos nostrorum [militum] cum cruciati necabantur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat, hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. ab eo de periculo Ciceronis; legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora xi diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum xxv. jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter Cd ex proximis hibernis cogit. hora circiter ii iab antecursoribus de Crassif adventu certior est factus: eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium imperum sustinere non posset, præsertim quos recenti Victoria efferri sciret, litteras Cæsari dimittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educaturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit.

perſcribit; docet omnes peditatus, equitatusque copias Trevirorum 111 millia paſſuum longe ab ſuis caſtris conſediſſe. Cæſar, conſilio ejus probato, etſi, opinione 111 legionum dejectus, ad 11 redierat, tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conſcriptam literis mittit; ne, intercepta epistola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abjiciat. in litteris ſcribit, ſe cum legionibus proſectum celeriter affore: hortatur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit, neque ab noſtris biduo animadverſa. tertio die à quodam milite conſpicitur, dempta ad Ciceronem defertur, ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. tum ſumi incendiolorum procul videbantur. quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt, ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia L X. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtravimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem deferat; hunc admonet, iter cautè diligenterque faciat; perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe; omnemque ad eum multitudinem convertiſſe. quibus litteris circiter media nocte, Cæſar, allatis, ſuos facit certiores, eoſque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die luce prima movet caſtra; & circiter millia paſſuum IV progreſſus trans vallem magnam

gnam, & rivum, hostium multitudinem conspiciatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, confedit, & quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, ut pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seq; in castra recipere jubet; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quam maxime concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis, pronunciari jubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horã tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contemserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum,

tum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scandere, alii fossas comple-
 re, inciperent. nunc Cæsar, omnibus portis eru-
 ptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes
 dat in fugam. sic, ut omnino pugnandi causa re-
 sisteret nemo, magnumque ex his numerum oc-
 cidit, atque omnes armis exiit. longius profequi
 veritus, quod silvæ paludesque intercedebant; ne-
 que etiam parvulo detrimento illorum, locum re-
 linqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis,
 eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas tur-
 res, testudines, munitionesque hostium admira-
 tur. legione producta, cognoscit non decimum
 quemque esse relictum militem sine vulnere. ex
 his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo,
 & quanta virtute, sint res administratæ: Cicero-
 nem pro ejus merito, legionemque collaudat: cen-
 turiones sigillarim tribunosque mil. appellat, quo-
 rum egregiam fuisse virtutem, testimonio Cice-
 ronem cognoverat. de casu Sabini, & Cottæ certius
 ex captivis cognoscit. postero die, concione habi-
 ta, rem gestam proponit: milites consolatur, &
 confirmat: quod detrimentum culpa & temerita-
 te legati sit acceptum, hoc æquiore animo feren-
 dum docet, quod beneficio deorum immorta-
 lium, & virtute eorum expiato incommodo, neque
 hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior do-
 lor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhe-
 mos incredibili celeritate de victoria Cæsarum fa-
 ma perfertur. ut, quum ab hibernis Ciceronis mil-
 lia passuum l. abisset, eoque post horam ix diei
 Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas
 castrorum clamor oriretur; quo clamore signifi-
 catio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno
 fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutioma-
 rus, qui postero die castra Labieni oppugnare de-
 creverat, noctu profugit, copiasque omnes in Tre-
 viros.

viros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna. ipse cum 111 legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit; & quod tanti motus Galliæ existerant, totam hiemem ipse ad exercitum monere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant, nocturna que in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa, convenisse. neque longius millia passuum 11X ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret: alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavorinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, ejus frater Moritalgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt; & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset. dicto audientes non fuerunt, tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos,

duos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idq; adeo haud scio mirandum sit; quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferébatur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolebant. Treviri vero, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt; quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent. ubi intellexit ultra ad se veniri; altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios, Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non disces-

discessisse, hostem judicandum curat, bonaque ejus publicat. his rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnuribus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter tacturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, quum & loci natura, & munitionibus castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undiq; convocat. iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa. equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq; opinionem, quibuscunque poterat rebus augebat, quum majore in dies contempione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo à nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit; vide-

videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere volebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobatur hominis consilium fortuna; & quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, confectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copia discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

MUltis de causis Cæsar majorem Galliarum expectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit; simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reip. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet. magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliarum, existimans, tantas videri Italiae facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus ad augeri copiis posset, quod quum Pompeius & Reip. & amicitiae tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent.

Inter-

Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Trevis imperium defertur. illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant: inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant. obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi focierate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisthenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, à Trevis Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit, itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit; &, prius, quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto. atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditio-nem venire, atque obfides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant; sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. cognito ejus adventu, Acco qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. necessario sententia

rentia desistunt, legatosque deprecandi causa ad
 Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum
 antiquitus erat in fide civitas. libenter Cæsar, pe-
 tentibus Æduis, dat veniam: excusationemque
 accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non
 quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis
 centum, hos Æduis custodiendos tradit. eodem
 Carnutes legatos obsidesque mittunt, nisi depreca-
 toribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem
 ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equi-
 tesque imperat civitatibus. hac parte Galliæ paca-
 ta, totus & mente & animo in bellum Treviro-
 rum, & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equi-
 tatu Senonum secum proficisci jubet, nequis aut
 ex hujus iracundia, aut ex eo, quod mernerat,
 odio civitatis motus existat. his rebus constitutis,
 quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio
 non esse creaturum, reliqua ejus consilia animo
 circumspiciebat. erant Menapii propinqui Ebu-
 ronum finibus, perpetuis paludibus, silvisque ma-
 niti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem lega-
 tos nunquam miserant. cum iis esse hospitium
 Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Ger-
 manis in amicitiam cognoverat. hæc prius illi de-
 trahenda auxilia existimabat; quam ipsum bello
 laceffendum; ne desperata salute, aut se in Mena-
 pios abderet, aut cum transrhenanis congregari co-
 gereur. hoc inuito consilio, totius exercitus impe-
 dimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque
 legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legio-
 nibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. illi,
 nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas,
 paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt.
 Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, &
 M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus
 adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno
 pecoris, atque hominum numero positur, quibus
 rebus

rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Amborigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse, in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. jamq; ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; & ∞ passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum, celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq; ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu quam populi R. fert consuetudo, castra moveri jubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoq; per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad
hostes

hostes deferuntur, vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus demitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum præfertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulto quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis, eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt; quos Labienus equitatu confectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt, cum iis propinqui Induriomari, qui defectionis auctores fuerant. comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant: altera,

altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paulum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur: firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Vbii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam. petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnasendant. si amplius obfidum velit, dare pollicentur. cognita Cæsar causa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirat. Interim, paucis post diebus fit ab Vbiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Vbiis imperat, ut pecora deducant; suaque omnia ex agris in opida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi impetrata faciunt; & paucis diebus intermissis, referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. silvã esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo ruro objectam. Cheruscis à Suevis, Suevosque à

Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suecos adventum Romanorum exspectare constituisse. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt; earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium, judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret. suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt. quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ii quum per se minus valerent, quod summa autoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis, pollicitationibusque perduxerant. præliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientel

telis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos, quod ad æquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur, ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo rum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; & si quod est admissum facinus, si cædes facta; si de hæreditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia, pœnasque constituunt: si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicitur. hæc pœna apud eos est gravissima, quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur: iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: ne-

que iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt: ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliarum media habetur, confidunt in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveniant; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam transfata esse existimatur. & nunc; qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa unâ cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur, itaque nonnulli annos videnos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare; quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, (Græcis) litteris utantur, id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferi velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriam audere. quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere; Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant.

& ju-

& juventuti transdunt. Alterum genus est equi-
 rum, ii, quum est usus, atque aliquod bellum in-
 cidit, (quod ante Cæsaris adventum fere quotan-
 nis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent,
 aut illatas propulsarēt) omnes in bello versantur,
 atq; eorum, ut quisque est genere, copiisque am-
 plissimus, ita plurimos circum se ambaçtos, clien-
 tesque habet. hanc unam gratiam, potentiamque
 noverunt. Natio est omnis Gallorum admodum
 dedita religionibus, atque ob eam causam, qui
 sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis
 periculisque versantur, aut pro victimis homines
 immolant, aut se immolaturos vovent, admini-
 strisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod
 pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non
 posse aliter deorum immortalium numen placari
 arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent
 instituta sacrificia. alii immani magnitudine si-
 mulacra habent: quorū contexta viminibus mem-
 bra vivis hominibus complent; quibus succensis,
 circumventi flamma exanimantur homines. sup-
 plicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut ali-
 qua noxa sint comprehensi, gratiora diis immor-
 talibus esse arbitrantur. sed, quum ejus generis co-
 pia deficit, etiam ad innocentium supplicia descē-
 dunt. deū maxime Mercurium colunt. hujus
 sunt plurima simulacra: hunc omnium invento-
 rem artium ferunt; hunc viarum atq; itinerum du-
 cem; hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; ha-
 bere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apol-
 linem, & Martem, & Jovem, & Minervam. de his
 eandem fere, quam reliquæ gētes, habent opinio-
 nem; Apollinem, morbos depellere; Minervam,
 operum atque artificiorum initia transdere; Jo-
 vem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella
 regere. huic, quum prælio dimicare constitue-
 runt, ea, quæ bello ceperunt, plerumq; devoveat.

Quæ superaverint, animalia capta immolant, reli-
 quas res in unum locum conferunt. multis in ci-
 vitatibus harum rerum exstructos tumulos locis
 consecratis conspici licet. neq; sæpe accidit, ut,
 neglecta quispiam religione, aut capta apud se oc-
 cultare, aut posita tollere auderet: gravissimum-
 que ei rei supplicium cum cruciatu constitutum
 est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos præ-
 dicant: idque ab Druidibus proditum dicunt, ob
 eam causam spatia omnis temporis, non numero
 dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, &
 mensium, & annorum initia sic observant, ut no-
 ætem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis
 hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos,
 nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustine-
 re possint, palam ad se adire non patiantur; filium-
 que in puerili ætate in publico, in cōspectu patris
 assistere, turpe ducunt. viri quantas pecunias ab
 uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis
 bonis, æstimatione facta, cum dotibus communi-
 cant. hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio ha-
 betur, fructusque servantur. uter eorum vita su-
 perarit, ad eum pars utriusque cum fructibus su-
 periorum temporum pervenit. viri in uxores, sic-
 uti in liberos, vitæ necisque habent potestatem;
 & quum pater familias illustriore loco natus de-
 cessit, ejus propinqui conveniunt; & de morte, si
 res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem
 modum quæstionem habent; & si compertum
 est, igni atque omnibus tormentis excruciatas in-
 terficiunt. funera sunt pro cultu Gallorū magni-
 fica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi
 fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam ani-
 malia; ac, paullo supra hanc memoriam, servi, &
 clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis
 funebribus confectis, una cremabantur. quæ civi-
 tates commodius suam Remp. administrare exi-
 stiman-

stimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio commu- nicet: quod sæpe homines temerarios atque im- peritos falsis rumoribus terreri, & ad facinus im- pelli, & de summis rebus cõsiliu capere cogni- tum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini pro- dunt. de Rep. nisi per conciliu loqui non con- ceditur. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quo- rum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt, vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiæ student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali statu- ram, ali vires, nervosque confirmari putant: intra annum vero xx feminæ notitiam habuisse, in tur- pissimis habent rebus. cujus rei nulla est occulta- tio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis renonum tegumentis utun- tur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, & ca- seo, & carne consistit: neque quisquam agri mo- dum certum, aut fines proprios habet; sed magi- stratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. ejus rei multas afferunt causas; ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commu- tent; ne latos fines parare studeant, potentiores- que humiliores possessionibus expellant; ne accu- ratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent;

ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Civitatibus maxima laus est, quam latissima circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præ sint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus communis est magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam; quæ extra fines cuiusque civitatis fiunt. atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui & causam, & hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur; qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui, quæque de causa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt.

quæ

quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem. nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum, notitia, multa ad copiam atque usus largitur. paulatim assueti superari, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniæ illæ, quæ supra demonstrata est, latitudo LX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubiî regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adesse ad initium ejus silyæ dicat, quam dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memorie prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cervi figura: cujus à media fronte inter aures unum cornu existit excoisus, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem est feminae, marisque natura. eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est consimilis capris figura, & varietas pelliû, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt. neque, si quo afflictae casu conciderunt, erigere sese, aut sublevare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus ad eas se applicant, atque ita paul-

lum modo reclinatae quietem capiunt: quarum e^x vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quo se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc quum se ex consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affigunt. atq; una ipsae concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; & specie, & colore, & figura tauri. magna vis est eorum, & magna velocitas. neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parcunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines. & mansuescere ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum bouum cornibus differt. haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt: atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Caesar, postquam per Vbios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleretur, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, praesidioque C. Volcatium Tullum adolescentem praefecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per

Arduena

Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusq; amplius in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua ejus adventus procul significatio fiat. sese confestim subsequi dicit. Basilius, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnem opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest, nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret: priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere [mortem.] sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multam fortuna valuit. Ambiorix copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet: dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemq; consulere iussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit,

qui proximi Oceano fuerunt, in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt, multi ex suis finibus egressi se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierrat, ætate jam confectus, quum laborem aut bellum aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam judicaret. nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit, tum copiis in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Aruacum contulit. id castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi causa confederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superiores anni munitiones integre manebant, ut militum laborem sublevaret, præsidio impedimentis legionem xiv reliquit, unam ex iis iii, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus iii ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium eam pari legionum numero ad eam regionem, quæ Amaticis adjacet, depopulandam misit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scal-

dim, quod influit in Mosam, extremaeque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post diem vii sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initiû belli capere possint. erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. ubi cuiq; aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spẽ præsidii aut salutis aliquam offerebat, cõsederat. hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis; quæ tamẽ ex parte res ad salutẽ exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multo longius evocabat; ac silvæ incertis occultisq; itineribus, confertos adire prohibebant, si negocium confici, si; pemq; hominũ sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & cõsuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neq; ex occulto insidiãdi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit. omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum

vita, quã legionariorum, periclitaretur; simul ut magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undiq; numerus celeriter cõvenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesq; appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimēta legionemq; reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quãtos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvã modo timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. cogunt equitum II millia Sigambri qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vsiptes, supra docuimus: transeuntes Rhenum navibus, ratibusq; xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. invitati præda longius procedunt. non hos palus in bello latrociniiisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt, atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuarucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quem nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuarucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligētia milites in castris continif-

set, ac.

set, ac ne calonem quidem quemquem extra munitionem egredi passus esset, VII die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obsessio- nem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret, nullum hujusmodi casum expectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pene deletis hostibus, in millibus passuum IIII offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra, unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus ægri relictæ ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent. usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores; respiciendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re nova perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. ægre nostri portas tuentur. reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. alius jam capta castra pronunciat: alius deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello,

ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. perirumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus; ac diem jam v cibo caruerat. hic, diffusus suæ, ac omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat. paullisper prælium una sustinent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus. ægre per manus tractus, servatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant: interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt, hic vero nulla municio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum mil. centurionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati; ab oppugnatione desistunt; rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumultum procurrunt. hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter perirumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in jugo consistant,

atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris (percepto) neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars horum, virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars à barbaris circumventa, periiit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiã post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pene alienata mente, delectis omnibus copiis, equitatum tantum ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. quẽ timorem Cæsaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinquere debuissent.

mul.

multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pene ab ipso vallo, portisque castrorum barbaros avertissent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obrulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine jumentorum atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbris procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abesse ex conspectu contenderent; ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pene naturam studio vincerent; semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque illi latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque pereret, non majore equitum præsidio, quam i v, quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum suppli-

supplicium sumit. nonnulli, iudicium veriti-
 profugerunt: quibus quum aqua atque igni inter-
 dixisset, II legiones ad fines Trevirorum, I I in
 Lingonibus, VI reliquas in Senonũ finibus Agen-
 dici in hibernis collocavit; frumentoq; e exerci-
 tui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conven-
 tus agendos profectus est.

LIBER VII.

Quia Gallia, Cæsar, ut constituerat, in
 Italiam ad conventus agendos profici-
 scitur. ubi cognoscit de P. Clodii cæde,
 de Senatusque consulto certior factus,
 ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum
 tota provincia habere instituit. eæ res in Galliam
 Transalpinam celeriter perferuntur addunt ipsi &
 affingunt rumoribus Galli, quod res poscere vide-
 batur; retineri urbano motu Cæsarem, neque in
 tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.
 hac impulsione, qui jam ante se populi R.
 imperio subjectos dolerent, liberius atque auda-
 cius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter
 se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remo-
 tis locis, queruntur de Acconis morte; hunc ca-
 sum ad ipsos recidere posse, demonstrant: mise-
 rantur communem Galliæ fortunam; omnibus
 pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli
 initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in
 libertatem vindicent. ejus in primis rationem ha-
 bendam esse dicunt, prius quam eorum clandesti-
 na consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu inter-
 cludatur: id esse facile, quod neque legiones, ab-
 sente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; ne-
 que Imperator sine præsidio ad legiones pervenire
 possit. postremo in acie præstare interfici, quam

non veterem belli gloriam libertatemque, quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatais, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa, recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciantur, petunt, collaris militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cærimonix continentur, ne facto initio belli à reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanam, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris, præerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Gallix civitates fama perferitur. nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant. hanc alii deinceps excipiant, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potetix adolescens, cujus pater principatum Gallix totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnū appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile eos incēdit. cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam nō existimabant, expellitur ex opido Gergovia. non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum, hac co-

acta manu, quoscumque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis causa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. dimittit quoque versus legationes. obtestatur, ut in fide manent. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemo-vices, Andes reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. omnium consensu ad eum deferitur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatu studet: summæ diligentiam summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitates cogit. nam, majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: levio-re de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine poenæ perterreat alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucetium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rhutenos mittit. ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogarum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumfisterent.

id eāne de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendū. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernīs conjungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam, si legiones in provinciā accerferet, se absente in itinere proelio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacari viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucærius Cadurcus in Ruthenos missus eam civitatem Arvernīs conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; & magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis anteverendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eo quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, Provincialibus, Volcis Arecomicis; Tolosaribus, circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. his rebus comparatis, represso jam Lucærio & remoto, quod intrare intra præsidia periculofum putabat, in Helvios proficiscitur. et si mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit. durissimo tempore anni, altissima nive iter impediēbat: tamen discussa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne
singula-

singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ paruerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famæ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstant, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. quorû ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per causam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quâ latissime pervagentur. daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi 11 legiones hiemabant; ut; si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernus nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorigis rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoniam] Bojorum opidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium
videre

videretur positum esse : fin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaq; cohortatus Æduos de supportando comœatu, præmittit ad Bojos, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant, duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Bojos proficiscitur, altero die quum ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumvallavit. tertio die missis ex opido legatis de deditioe, arma proferri, jumenta produci, ac obsides dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum Carnutū proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar pervenit; & castris ante opidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; & quod opidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus, ne noctu ex opido profugerent, ii legiones armis excubare jubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi flumen transire ceperunt. qua re per exploratores nūciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atq; opido positur, per paucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atq; itinerum angustia multitudinis fugam intercluserant. Opidū diripit, atq; incendit.

dit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim
transducit, atq; in Biturigum fines pervenit. Ver-
cingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, op-
pugnatione desistit, atque obviam Cæsari profici-
scitur. Ille opidum Biturigum positum in via No-
viodunum oppugnare instituerat. quo ex opido
quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi
ignosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate
reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecu-
tus, arma proferri, equos produci, obsides dari
jubet. parte jam obsidum transdita, quum reliqua
administrarentur, centurionibus & paucis militi-
bus intromissis, qui arma jumenta que conqui-
rerent, equitatus hostium procul visus est, qui
agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simu-
latque opidani conspexerunt, atque in spem auxi-
lii venerunt, clamore sublato, arma capere, por-
tas claudere, murum complere cœperunt. Centu-
riones in opido, quum ex significatione Gallorum
novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gla-
diis districtis portas occupaverunt, suosq; omnes
incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitarum
educi jubet, præliumque equestre committit: la-
borantibus jam suis Germanos equites circiter CD
submitit, quos ab initio secum habere institue-
rat. eorum imperum Galli sustinere non potue-
runt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese
ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus
opidani perterriti, comprehensos eos, quorum
opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsa-
rem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus
rebus cōfectis, Cæsar ad opidum Avaricum, quod
erat maximum munitissimumque in finibus Bi-
turigum, atque agri fertilissima regione, profectus
est: quod, eo opido recepto, civitatem Biturigum
se in potestatem redacturum confidebat. Vercin-
getorix, tot continuis incommodis Vellaunodu-
ni,

ni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ac concilium convocat, docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum; omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & com meatu Romani prohibeantur, id esse facile, quod equitatu ipsi abundant; & quod anni tempore subleventur, pabulū secari nō posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda; vicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio (à Boja) quoquo versus, quo pabulandi causa adire posse videantur, harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, earum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturus, aut magno cum periculo longius à castris progressuros. neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, opida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam com meatus, prædamq; tollendam. hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitum abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hæc sententia probata, uno die amplius x x urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope exploratâ victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsi-

præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succedere cogentur: facile se loci natura defensores dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; & quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit; nam circumvallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Bojos, atque Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore, è longinquiribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi R. majestate, & superioribus victoriis indigna. quia etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones ap-

pellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominia luros loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus R. qui Genabi perfidia Gallorū interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. illi, ceiter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimētaque sua, in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas, conferri, arma expediri iussit: Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant. generatimque distributi in civitates, omnia vada ac latus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, hæsiantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent, indignantes milites Cæsaris, quod conspectum suum

hostes

hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; & signum praelii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorum. sic milites consolatus eodem die reducit in castra, reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis infimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliarum malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit; Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consilio nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi molliem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alienius indicio vocati, huic habendam gratiam. quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despiciere potuerint; qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si

sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. quod ut intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos milites. producit feros, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciauerat. ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cuiusquã, nec ferre operis laborem posse. itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pene consumptum videris: quæ turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in opidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si opidum tenuissent, summã victoriæ constare intelligebant.

Desunt,

Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda. quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces avertebant, quas quæ destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius,

quod

quod apud eos magna sunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque usitarum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adaequabant; & apertos cuniculos praevista, & praecuta materia, & pice ferveracta, & maximi ponderis saxi morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est: Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. hæc revinciuntur introrsus; & multo aggere vestiuntur. ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxi effariuntur. iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singula singulis saxi interjectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc quum in speciem, varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxi, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet oportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perumpi, neque distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur. tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, & diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. quum is murum

hostium pene contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante IIII vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succendebant. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turriū eruptio fiebat. alii faces, atque aridam materiam de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partibus temporibus in opere erant, celeriter factū est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turreas reducerent, aggeremque interseinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restringendum concurreret. quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos plures turriam videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliarum salutem in illo vestigio temporis positam arbitrentur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignam memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam opidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione icu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus; quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi

gnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla succellerat, postero die, consilium ceperunt ex opido profugere, hortante & jubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant; propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & pax, quæ perpetua intercedebat. Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum; omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent: quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis ceperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat; suosque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt. hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro cæ locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa, depugnarent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino

spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas opidi
 partes continenti impetu periverunt: parsque ibi,
 quum angusto exitu portarum se ipsi premerent,
 à militibus: pars jam egressa portis ab equitibus
 est interfecta. nec fuit quisquam, qui prædæ stu-
 deret. sic, & Genabensi cæde, & labore operis in-
 citati, non ætate confectis, non mulieribus, non
 infantibus pepercerunt. denique ex omni eo nu-
 mero, qui fuit circiter XL millium. vix DCCC, qui
 primo clamore audito se ex opido ejecerāt, inco-
 lumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille,
 multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (ve-
 ritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & mi-
 sericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via
 dispositis familiaribus suis, principibusque civita-
 tum, disparandos, deducendosque ad suos cura-
 ret. quæ cuique civitati pars castrorum ab initio
 obvenerat, postero die concilio convocato, con-
 solatus cohortatusque est, ne se admodum animo
 demitterent, neve perturbarentur incommodo:
 non virtute, neque acie vicisse Romanos, sed arti-
 ficio quodam & scientia oppugnationis; cujus rei
 fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes
 secundos rerum eventus expectent: sibi nunquam
 placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos
 haberet; sed factum imprudentia Biturigum, &
 nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incom-
 modum acciperetur: id tamen se celeriter majori-
 bus commodis sanaturum. nam, quæ ab reliquis
 Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia ad-
 juncturum; atque unum consilium totius Galliæ
 effecturum; cujus consensu ne orbis quidem ter-
 rarum possit obistere: idque se prope jam effectum
 habere. interea æquum esse, ab iis communis salu-
 tis causa impetrari, ut castra munire instituerent.
 quo facilius hostium repentinos imperus sustinere
 possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxi-
 me,

me, quod ipse animo nō defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo providere & præsenti exultimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deferendum censuerat, itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur, simul in spem veniebant, ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus: primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines infueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusq; alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorū quisq; & oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerū militum civitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad se mitti, jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius, Rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commearus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellū vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset; siue eum ex paludibus silvisque elicere, siue obsidione

premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat; summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueverent; duo magistratum gerant; & de uterque eorum legibus creatum esse dicat. horum esse alterum Convictorianem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentia, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum civitatis parte configat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimento sum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueverent; ne tanta, & tam conjuncta populorum civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerferet; huic rei prævertendam existimavit: &, quod, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtineret, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, Deceriam ad se evocavit. quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere cō-

git; Convidtolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito cohortatus Aduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque omnibus omissis rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præfidiis rei frumentariæ causa disponeret; exercitum in duas partes divisit. iv legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernos, ad opidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere coepit. quum uterque utriusque esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur: quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum ii legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, demptis [quartis] quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. iis quam longissime possent progredi iussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit, celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem

tatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestriq; prælio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope opidum in monte positus, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendū delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullū fere diem intermittebat, quin, equestri prælio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione opidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohiberetur hostes videbantur. sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidium ex opido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamq; duplicem duodenum pedum à majoribus castris ad minora perduxit. ut tuto ab repentino hostiū incurso etiam singuli commeari possent. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Ælius, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atq; ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis præmium communicat, hortaturque

eos, ut se liberos & imperio natos meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri: qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum. sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertari tribuere. cur enim potius Ædui de suo jure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos, veniant? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, quum se vel principes ejus cõsiliu fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua qua ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovi abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix, & Virдумarus in simulati prodicionis ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. producantur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernensibus dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, cõsiliu freres, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere;

dere, & cum Arvernīs nosmet conjungere, an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, comæque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio de cæde equitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Ædus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentia, & una Virдумarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conveniant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, civitatem prævis adolescentium consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare possit. magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitarumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabiam legatum cum legionibus I I castris præsidio relinquit. fratres Litavici, quam comprehendi
jussisset,

iūisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse, adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum xxv, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Emporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. iis cognitis, & Litavici fraude perspecta, Ædum manus tendere, & deditioem significare, & proiec-tis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos; Gergoviam profugit. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædum, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad agnoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem
habeat

habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutum abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque oblidant: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quaestionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum causa: sed contaminati facinore, & capti cõpendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tamen Cæsar intelligebat, tamen, quam mirissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere, ipse majorem Gallia motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gorgovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam quum minora in castra, operis perspiciendi causa, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat.

rat. admiratus, quærit ex perfugis causam: quorum magnus ad eam quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem opidi. vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pene circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur. ad hunc munientium locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte. iis imperat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. hæc procul ex opido videbantur, ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem jugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illo munitionum copiarum transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex opido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet. ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate posse vitari, occasionis esse rem, non prælii. his rebus expositis, signum

gnum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Opidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, eo ce passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis vi pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum opidi densissimis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomarus rex Nitobrigū subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conqueverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt: quam muro opidi portisque appropinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex opido ejecerunt matresfamilias de muro vestem argentumque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obrestabantur Romanos, ut sibi parcerent: neu, sicut

Avarici

Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis IIX, quem inter suos eodie dixisse constabat excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet. tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit, eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ii, qui ad alteram partem opidi, ut supra demonstravimus, munitio- nis causa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, opidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multitudo convenisset, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestati, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnae defatigari non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paululum ex eo loco cum legione progressus, ubi constitierat, eventum pugnae expectabat. quum acerrime cominus pugnaretur: hostes loco, & numero; nostri virtute confiderent: subito sunt Ædui ysi, ab latere nostris aperto: quos Cæsar ab dextra

parte

parte alio adscensu, manus distinendæ causâ miserat. ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertentur, quod insigne pacatis esse consueverat, tamē id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petrejus ejusdem legionis centurio, quum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe salutis prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos à porta paulum submovit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis, viresque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite, ita pugnans post paulum concidit, ac suis salutis fuit. nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis dejecti sunt loco, sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulo minus DCC desiderati. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque

neque signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatisque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricam sensisset, quum, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatē loci acciperet, quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset: tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectioe cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi factō equestri prælio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Viridumaro, atque Eporédorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicū ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse & ipsos præcedere ad confirmandā civitatem. etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectum habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut in-

ferre

ferre injuriã videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset: compulsos in opida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obfidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam quamq; in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat opidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obfides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorũ hujus belli causa in Italia atque Hispania coëmptorum miserat. eo quum Eporedorix, Virдумarusque venissent, & de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est opidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causa convenerant, pecuniam atq; equos inter se partiti sunt; obfides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; opidum, quod ab se teneri nõ posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt; si aut re frumentaria Romanos exclu-

dere.

dere, aut adductos inopia ex Provincia expellere
possent. quam ad spem multum eos adjuvabat,
quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado
transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis
Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in per-
ficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam
essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam
ut commutato consilio iter in provinciam con-
verteret, id ne tum quidem necessario faciendum
existimabat, quum infamia atque indignitas rei,
& oppositus mons Gebenna, viarumque difficul-
tas impediabat; tum maxime, quod adjungi La-
bieno, atque iis legionibus, quas una miserat, ve-
hementer cupiebat, itaque admodum magnis di-
urnis atque nocturnis itineribus confectis, contra
omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vado-
que per equites invento, pro rei necessitate, op-
portuno; ut brachia modo, atque humeri ad sus-
tinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito
equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque ho-
stibus primo adpectu perturbatis, incolumem
exercitum transduxit: frumentumque in agris, &
copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu,
iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud
Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento,
quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut
esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus
Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum,
positum in insula fluminis Sequanæ, cujus adven-
tu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civi-
tatibus copiæ convenerunt. summa imperii trans-
ditur Camulogeno Auterco; qui prope confectus
ætate, tamē propter singularem scientiam rei mi-
litaris ad eum est honorem evocatus. is, quum
animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ
influeret in Sequanam, atq; illum omnem locum
magnopere impediret, hic contedit; nostrosque
trans-

transitu prohibere instruit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio è castris III vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. id est opidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, & rei novitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione opido positur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes recognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus opidi rescindi jubent; ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra confidunt. Iam Cæsar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacefferet, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute

virtute auxilium petendum videbat; itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres. has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paulo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appellijusserat. eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem, tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites navibus transportari, quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias tres in partes distribuerunt. nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progredere- tur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum

memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum proelii. primo concursu, ab dextero cornu, ubi vii legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum xii legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent; tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostiū Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum vii legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relictæ, quum proeliū commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neq; nostrorum militum victorum imperum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relictæ erant. inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. legationes, in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: & re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undiq; frequentes. multitudinis suffragiis res per-

mitti.

mittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abesset bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Virдумarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites xv millia numero celeriter convenire jubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi provinciæ, x millia peditum imperat. huc addit equites dcc. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat. quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. ad hos omnes casus provisæ erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provinciâ ab L. Cæsare legato

ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra opida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit; & levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit. Interea dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernibus, equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero, quum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciae ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adoriantur, si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae salutis consulant, & usum rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem

dem debere dubitare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne recto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequiffet. probata re, atq; omnibus adjusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur una omnibus in partibus. cōstitit agmē. impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresque interficiunt. qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui post defectionē Litavici pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædni cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est opidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, se-

quatus, quantum diei tempus est passum, circiter
 III millibus hostium ex novissimo agmine inter-
 fectis, altero die ad Alesiam castra fecit. perspecto
 urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu,
 qua maxime parte exercitus confidebant, erant
 pulsī; adhortatus ad laborem milites, Alesiam cir-
 cumvallare instituit. ipsum erat opidum in colle
 summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione
 expugnari nō posse videretur. cujus collis radices
 duo duabus ex partibus flumina subleebant. ante
 opidum planities circiter millia passuum III in
 longitudinem patebat. reliquis ex omnibus parti-
 bus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitu-
 dinis fastigio opidum cingebant. sub muro, quæ
 pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem
 locum copiæ Gallorum compleverant; fossamq;
 & maceriam sex in altitudinem pedum præduxe-
 rant. ejus munitionis, quæ ab Romanis institue-
 batur, circuitus XI ∞ passuum tenebat. castra
 opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII
 facta, in quibus interdum stationes disponebantur,
 ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu
 excubitoribus, ac firmis præfidiis tenebātur. ope-
 re instituto, fit equestre prælium in ea planicie
 quam intermissam collibus III millium passuum
 in longitudinem patere supra demonstravimus.
 summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus
 nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque
 pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab
 hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito,
 nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti
 se ipsi multitudine impediunt; atq; angustioribus
 portis [relictis] coartantur. Germani acrius usque
 ad munitiones sequuntur. fit magna cædes. non-
 nulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam
 transcendere conantur. paullum legiones Cæsar,
 quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non
 minus.

minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur, veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis, perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeant, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant, sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant; ne se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum xxx habere, sed paullo etiã longius tolerare posse parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit. frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritum distribuit: frumentum parce, & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro opido collocaverat, in opidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum xx directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundẽ pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit. id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improvise, aut nocte ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdium

rela in nostros operi destinatos conjicere possent, hoc intermissio spatio, duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum anteriorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. post eas aggerem, & vallum xii pedum extruxit. huic loriam, pinnaeque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quae pedes lxxx inter se distarent. erat uno tempore & materiari, & frumentari & tantas munitiones fieri necesse, de minutis nostris copiis; quae longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptione ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis, atque praecutis cacuminibus, perpetuae fossae quinos pedes altae, ducebantur. huc illi stipites demissi; & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant, quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallibus induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, serobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites foeminis crassitudine, ab summo praecuti & praestri, demittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terra emerent. simul confirmandi & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars serobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Liliium appellabant. ante

haec

hæc talæ pedem ferreis hamis infixis totæ in
 terram infodiebantur; mediocribusq; intermis-
 sis spatiis, omnibus locis diserebantur, quos Sti-
 mulos nominabant. His rebus perfectis, regiones
 secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura,
 xiv millia pællium complexus, pares ejusdem ge-
 neris munitiones diversas ab his contra extero-
 rem hostem perfecit, ut ne magna quidem multi-
 tudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum
 præfidia circumfundi possent. neu cum periculo
 ex castris egredi cogerebantur; dierum xxx pabulum
 frumentumq; habere omnes conventum jubet. Dum
 hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio princi-
 pum indicto, non omnes, qui arma ferre possent,
 ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt;
 sed certum numerum cuiq; civitati imperandum;
 ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec
 discernere suos, nec frumentandi rationem habere
 possent. imperant Aduis, atque eorum clientibus,
 Segusianis, Ambivareis, Aulercis Brannovicibus,
 [Brannoviis] millia xxxv. parem numerum Ar-
 vernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis,
 Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse con-
 sueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus,
 Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus xlii millia;
 Bellovacis x. totidem Lemovicibus; octona Picto-
 nibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Sues-
 sionibus; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis,
 Nervii, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Au-
 lercis Cenomanis totidem; Arrebatibus xv millia;
 Bellocassis, Lexoviis, Aulercis, Eburonibus ternas;
 Rauracis, & Boiis xxx. universis civitatibus, quæ
 Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudi-
 ne Armoricæ appellantur, quo sunt in numero
 Curiosolites, Rhedones, Ambibati, Cadetes, Ofi-
 finii. [Lemovices,] Veneti, Vnelli, fena. ex his Bel-
 lovacis faum numerum non contulerunt; quod se

suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio 11 millia miserunt. hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atq; utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatē ejus immunem esse jussit; jura legesque reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universæ Galliæ confensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitia memoria moverentur: omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum 119 millibus, & peditum circiter c c x l. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibat: præfecti constituebantur: Comio Atrebatii, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus tribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiducia pleni ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quicquam, qui ad spectum modo tantæ multitudinis fastineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio; quum ex opido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiae equitatus peditatusq; cernerentur. at ii, qui Alesia obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarū suarum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum pars deditorem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernibus nato loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam
servi-

fervitutem deditiois nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem. nam apud me multum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si bene in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac remeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prostrernere, ac perpetuæ servituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem, noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt. cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui & posteris prodi pulcherrimum judicarem. nam quid huic simile

belio

bello fuit depopulata Gallia, magnaue illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando exceſſerunt, atque alias terras perierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, niſi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque conſidere, atque his æternam injungere ſervitutem? neque enim unquã alia conditione bella geſſerunt, quod ſi ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; reſpiciſſe finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, ſecuribus ſubjecta, perpetua premitur ſervitute. Sententiis dictis, conſtituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, opido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati ſententiam descendant: illo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat atque auxilia morentur, quam deditiõnis aut pacis ſubendam conditionem. Mandubii, qui eos opido receperant, eum liberis atque uxoribus exire coguntur. ii, quum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, ſientes, omnibus precibus orabant, ut ſe in ſervitutem receptos cibo juvarent, hos Cæſar, diſpoſitis in vallo cuſtodiis, recipi prohibebat. Interea Comius, & reliqui duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat, cum omnibus cõpiis ad Aleſiam perveniunt, & colle exteriori occupato, non longius a paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia paſſuum patere demonſtravimus, complent; pedestresque copias, paulum ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. erat ex opido Aleſia deſpectus in campum. concurritur, his auxiliis viſis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiã excitantur. itaque, productis copiis, ante opidum

conſi-

confidunt; & proximam fossam cratibus integunt, atq; aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisq; locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prælium committi jubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnae eventum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improvviso vulnerati, prælio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudinis viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem excitabat. quum à meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usq; ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alesia processerant, mæsti, prope victoria desperata, se in opidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatium, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates
proji-

projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo derurbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido educit. nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sadibusque quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent, prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus ex partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio, ex ulterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta quam lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent. diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita re infecta in opidum reverterunt. Bis magno cū detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. locorum peritos adhibent. ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à Septentrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant; nostri necessario pene iniquo loco, & leniter declivi, castra fecerunt, hæc C. Antistius Regius, & C. Canius Rebilus legati cum 11 legionibus

gionibus obtinebant. cognitis exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt. ad eundem tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit: quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copię sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesię suos conspicatus ex opido egreditur, *è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus existit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnū habet

bet momentum. alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum Cohortibus vi subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ paraverant, conterunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac lorricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus vi. post cum aliis vii Fabium legatum. postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. cohortes iv ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsiidiis deductas fors obrulit, Cæsarem per nuncios facit certiozem, quid faciendum existimet, accelerat Cæsar, ut prælio intersit. ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserrat, ut de locis superioribus hæc declivia, & devexa cernebantur, hostes committunt prælium. utrimq; clamore sublato,

sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur. cohortes aliæ appropinquat. hostes terga vertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt, conspicati ex opido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur, magnus numerus capitur, atque interficitur. reliqui ex fuga in civitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; & quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. jubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris confedit, eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. reservatis Æduis, atque Arvernibus, si per eos civitates recuperare possent, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit, his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatē recipit. eo legati ab Arvernibus missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit. captivorum circiter XX millia Æduis, Arvernibusque reddit. T. Labienum cum II legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci jubet.

huic

huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minucium Basilum cum 11 legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit; Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris literis cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

COactus assiduis tuis vocibus Balbe, quū quotidiana mea recusatio nō difficultatis excusationem, sed inertix videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Gallix non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandria confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantix crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desset: adeoque probantur omnium iudicio, ut præcepta, non præbita facultas scriptoribus videatur.

tur. cuius tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. ceteri enim quam bene atque emendate: nos etiam quam facile atque celeriter eos cōfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interessem. quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audivimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMni Gallia devicta, Cæsar quum à superiore æstate nullū belliandi tempus intermisisset, militesq; hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere, cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec si diversa bella complures eodē tempore intulissent civitates, satis auxiliū aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatē. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quaestorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Ianuarii ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XI I, quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique

eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, & complura opida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent. repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imperatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanerant in labore, ducentos sestertios, centurionibus 11 millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petentem contra Carnutes, quos

intu-

intulisse bellum sibi querebantur, quare cognita, quum non amplius x & iix dies in hibernis esset commoratus, legiones xiv, & vi ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causa, superiore commentario demonstratum est. ita cum ii legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis opidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites congregit. equites tamen, & auxiliosos pedites in omnes partes mittit, quascumque perisse dicebantur hostes; nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis regi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum ii legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque in civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atre-

bate,

bate, exercitum comparare, atque in unum locum
 cogere, ut omni multitudine in fines Sueffionum,
 qui Rhemis erant attributi, facerent impressio-
 nem; pertinere autem non tantum ad dignitatem,
 sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam cala-
 mitatem socios optime de repub. meritos acci-
 pere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, lit-
 teras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suef-
 sionum legiones II, quas habebat, adduceret;
 alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. ita
 quantum hibernorum opportunitas, bellique ra-
 tio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legio-
 nibus expeditionum onus injungebat. his copiis
 coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in
 eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in
 omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus
 hostium consilia cognosceret. equites officio fun-
 di renunciant paucos in ædificiis esse inventos;
 atque hos, non qui agrorum incolendorum causa
 remansissent, (namque esse undique diligenter de-
 migratum) sed qui speculandi gratia essent remissi.
 à quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multi-
 tudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium
 eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma
 ferre possent, in unum locum convenisse, itemque
 Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocastes, Atre-
 bates locum castris excelsum, impedita circum-
 datum palude, delegisse; omnia impedimenta in
 ultiores silvas contulisse; complures esse princi-
 pes belli auctores, sed multitudinē maxime Cor-
 reo obtemperare, quod ei summo odio esse no-
 mē populi R. intellexissent. paucis ante diebus ex
 his castris Comium discessisse ad auxilia Germa-
 norum adducenda, quorum & vicinitas propin-
 qua, & multitudo esset infinita. constituisse autem
 Bellovacos, omnium principum consensu, summa
 plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III
 legio.

legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne
 inferiore ac duriore postea conditione cum toto
 exercitu decertare cogerentur: si majores copias
 adduceret, in eo loco permanere, quem delegis-
 sent; pabulatione autem, quæ propter anni tem-
 pus quum exigua, tum disjecta esset, & frumen-
 tatione, & reliquo comœatu ex insidiis prohibe-
 re Romanos. quæ Cæsar quum, consentientibus
 plurimis, cognovisset; atque ea, quæ proponeren-
 tur, consilia plena prudentiæ, longeque à temerari-
 tate barbarorum remota esse judicaret; omnibus
 rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes,
 contempta suorum paucitate, prodirent in aciem.
 singularis enim virtutis veteranas legiones VII,
 IIX, & IX habebat, summæ spei, delectæque ju-
 ventutis XI, quæ octavo jam stipendio fundæ, ta-
 men, collatione reliquarum, nondum eandem
 vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaque,
 consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent de-
 latæ, omnibus expositis, animos multitudinis
 confirmat. si forte hostes III legionum numero
 posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem
 ita constituit; ut legio VII, IIX, IX ante omnia
 iret impedimenta; deinde omnium impedimen-
 torum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in
 expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne ma-
 joris multitudinis species accidere hostibus pos-
 set, quæ ipsi depoposcissent. hac ratione pene qua-
 drato agmine instructo, in conspectum hostium
 celerius opinione eorû exercitum adducit. Quum
 legiones repente instructas velut in acie certo gra-
 du accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæ-
 sarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certami-
 nis periculo, sive subito adventu, seu expectatio-
 ne nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec
 loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare opta-
 verat; tamen admiratus tantam multitudinem ho-
 stium

stium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum x l i muni, coronisq; pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem l l i tabulatorum, pontibus transjectis, constratisque conjungi; quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, pōte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altioresque turres imposuit. hujus munitionis duplex erat consilium, namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulatum, frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contēdebat: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusq; hostes insequabantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisq; ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impediis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac fervorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atq; eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tamen numero non amplius erant quingentis; tamē Germanorum adventu barbari inflabantur.

Cæsar.

Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis se tenere; neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exercitu posse; litteras ad Trebonium mittit ut quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerferet, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat. præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diurnitate) Bellovacî delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggredierentur. cujus malî fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecti à peditibus undique sunt circumdati, quo factò perturbati celerius, quam consuetudo fert equestri prælii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatē posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. instantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana prælia in con-

spectu utrorumq; castrorum, quæ ad vada, transi-
 tusq; fiebant paludis. qua contentione Germani,
 quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut
 equitibus interpositi præliarentur, quum constan-
 tius universi paludem transissent, paucisque resi-
 stentibus interfectis, pertinacius reliquam multi-
 tudinem essent insecuti, perterriti non solum ii,
 qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vul-
 nerabantur; sed etiam qui longius subsidiari con-
 sueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ
 fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se
 aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pa-
 vore coacti longius profugerent. quorū periculo
 sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari
 posset, utrum secundis, nimisq; rebus insolentio-
 res; an adversis, mediocribusque timidiores essent.
 Complurimis diebus iisdem in castris consumptis,
 quum propius accessisse legiones, & C. Trebonium
 legatum cognovissent; duces Bellovacorum veriti
 similem obsessionem Alesix noctu dimittunt eos,
 quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes
 habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum
 perturbatum, & confusum dum explicant agmen.
 (magna enim multitudo carrorum etiam expedi-
 tos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias ar-
 matorum pro suis instruunt castris, ne prius Ro-
 mani persequi se inciperent, quam longius agmen
 impedimentorum suorum processisset. At Cæsar
 neq; resistentes tanto collis adscensu laceffendos
 judicabat; neque non usque eo legiones admo-
 vendas, ut discedere ex eo loco sine periculo bar-
 bari militibus instantibus non possent: ita quum
 paludem impeditam à castris castra dividere, quæ
 transeundi difficultas celeritatem insequendi tar-
 dare posset; atque id jugum, quod trans paludem
 pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle
 à castris eorum intercisum animadverteret; pon-
 tibus

tibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planiciem jugi pervenit. quæ declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum jugū pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Barbari confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur. paullatimq; copias distributas dimittere non auderēt, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neq; diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi confederant, (nam, in acie sedere Gallos consueffe. superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoq; tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderūt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu rexit Romanorū. quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis; tamē id consilium quum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promoveret; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atq; elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum. & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, libe-

tam facultatē sui recipiendi Bellovacis dederunt.
 Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine
 ullo detrimento, millia non amplius x progressi
 hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde,
 quum sæpe in insidiis equites peditesque dispone-
 rent, magna detrimenta Romanis pabulationi-
 bus inferebant. quod quum crebrius accideret, ex
 captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bello-
 vacorum ducem, fortissimorum millia v i pedi-
 tum delegisse, equitesque ex omni numero ∞
 quos in insidiis eo loco collocaret, quem in lo-
 cum, propter copiam frumenti ac pabuli, Roma-
 nos pabularum missuros suspicaretur. quo cog-
 nito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat
 educit; equitatumque, qua consuetudine pabula-
 toribus mittere præsidio consueverat, præmittit.
 huic interponit præsidia levis armaturæ: ipse cum
 legionibus quam potest maximè appropinquat.
 Hostes in insidiis dispositi quum sibi delegissent
 campum ad rem gerendam nō amplius patentem
 in omnes partes passibus ∞, silvis undique im-
 peditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine
 munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri.
 Explorato hostium consilio, ad præliandum ani-
 mo, atque armis parati, quum, subsequenter le-
 gionibus, nullam dimicationem recusarent, tur-
 matim in eum locum devenerunt. quorum ad-
 ventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei
 gerendæ existimaret, primum cum paucis se osten-
 dit; atque in proximas turmas imperum facit. no-
 stri constanter impetum sustinent insidiatorum;
 neque plures in unum locum conveniunt; quod
 plerumque equestribus præliis quum propter ali-
 quem timorem accidit, tum multitudine ipsorum
 detrimentum accipitur, quum dispositis turmis
 invicem rari præliarentur; neque ab lateribus cir-
 cumveniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Cor-
 reo

reo præliante, ex silvis. fit magna contentione diversum prælium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso sunt superiores, quod nullum ab insidiariis imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diversis fugam quærunt. nequidquam. nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, his ipsi tenebantur. victi tamen, propulsique, maiore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt: partim silvis peritis, partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur. quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prælio, silvasque perere, aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, qui fortissime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus ix millibus passuum dicebantur, tamen, flumine impedium transitum videbat, tamen, exercitum transducto, progreditur. At

Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente canu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutatus erat. ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut ea pœna sit contentus [hostium,] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis, tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos; quod Correas, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos, ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neq; ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos: scire, atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum.

obsides

obsides dant. imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimī posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum, ad eam rem delectos transdidit centuriones. quum in colloquium ventum esset, & ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit. graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent; non tam pugnandi quam dissiugiendi fuit utrorumque consilium nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant, quo facto statuisse Comius dicebatur, numquam in conspectum cujusquam Romani venire. Bellicossimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere. ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit, M. Antonium quæstorem, cum legione XI sibi conjungit: C. Fabium egatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partē Galliæ; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiverat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas I I legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis,

In Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore ætate Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppressi. ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum [suz dignitati] esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum III legionibus, in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset. qui perpetuo in amicitia Romanorum permanerat; quum pars quædam civitatis ejus defecisset, ad opidum Limonum contendit. quo quum adventaret; atq; ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit: Dumnacus quum appropinquare Caninium cognovisset. copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnate instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum

convel-

convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii ceterior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnabus, adventu Fabii cognito, desperatâ salute, si tempore eodẽ coactus esset & Romanorum externum sustinere hostem, & respicere ac timere opidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etiã nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntq; Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequente nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confingerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Atilius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. nam-

que nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi proelii, fortissimè contra pedites præliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus vitis percussæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuq; passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitiæ victoriæ elati magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo proelio interficiunt. itaque amplius millibus XII aut armorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Draperem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum v millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliarum facere in provinciam imperum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de timore aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu

citu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditiorem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognosceret, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandi que facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Draperis copiis, opidanosque sibi conjungit. quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta opidanorum videret; quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non posse equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisus, trina excelssimo loco castra fecit, à quibus paullatim, quantum copiarum patiebantur, vallum

lum in opidi circuitu ducere instituit, quod quum animadverterent opidani, miserrimaque Alesiae memoria solliciti, similem casum obsessionis viderentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci, eo consilio probato, proxima nocte, 11 millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur, quam ob causam C. Caninius toto opido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum fieri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praesidia, magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes & Luterius non longius ab opido x millibus passuum, unde paulatim frumentum in opidum supportarent, ipsi inter se provincias partiuntur, Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit, Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit, dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter x silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in opidum instituit, quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quae agerentur, renunciaissent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem imperum fecit, ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur, effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra

re be.

re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminẽ ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed, quum in experiundo periculum nullum videret, equitarum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. quum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improvviso advolasse, & prælium commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissime præliantur. confestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pene milites vulnere, ad obsidendos opidanos revertitur. externoque hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione opidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque opidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos
consola-

consolatione sanat. quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore Comentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatore belli Gaturvatum ad supplicium deposcit, qui etsi ne civibus quidem suis se committere; tamen celeriter. omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Gaturvato accepta referebāt; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur, ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoq; in consilio permanerent opidani: quorum etsi paucitatem contemnebant, tamē pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates: locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatē suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculū vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus LI relinquit. qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quā potest celerrime, ad Caninium contendit. quum, contra expectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset, opidumq; operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autē copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cepit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ pætorum montē cingebat, in quo positum erat præruptum undiq; opidum Vxellodunum hoc avertere

tere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullā in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem opidanis difficilis, & præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neq; arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdā locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. sub ipsius opidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum ccc intervallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos quum optarent reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno periculo; è regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. opidani enim loco superiore decurrentes sine periculo præliabantur, multosq; pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atq; operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore rectos cuniculos, crates & vineas agūt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum lx. collocatur in eo turris x tabularum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (sed enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari opidani; non tantum pecora, atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti opidani cupas sevo, pice, scandulis complent, eas ardentibus in opera provolvūt, eodem tempore acer-

rime

rime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehēdebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrimque clamor oriebatur: ita quam quisque poterat, maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, relictis hostium flammæque se offerebat. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti opidani, quum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine prælii facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. quum pertinaciter resisterent opidani, & jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque averse. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit opidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, vitam concessit;

Et: quo testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, five indignatione, & dolore vinculorum, five timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinent, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex proelio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quos nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnaetus Arvernus, amicissimus populi R. sine dubitatione ulla victum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Trevisis equestre proelium secundum facit: compluribusque Trevisis interfectis, & Germanis qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanerat in armis. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus partibus Galliarum benè res gestas videret, iudicaretque superioribus aestivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adissent, sed per P. Crassum quadam ex parte divicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret aestivorum. quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit, namque omnes Aquitaniarum civitates legatos ad eum miserunt, obfidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis. II in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: I I in Turonis ad fines Carnurum posuit, quæ omnem regionem

con-

conjunctam Oceano continerent: i i reliquas in
 Lemovicum fines non longe ab Arvernīs, ne qua
 pars Galliae vacua ab exercitu esset. paucos dies
 ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes
 conventus percucurrisset; publicas controversias
 cognovisset; bene meritis praemia tribuisset, (co-
 gnoscendi enim maximam facultatem habebat,
 quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliae
 defectione, quam sustinuerat fidelitate atq; auxi-
 liis provinciae illius.) his rebus confectis, ad legio-
 nes in Belgium se recipit, hibernavitque Nemeto-
 cennae. ibi cognoscit Comium Atrebatem proelio
 cum equitatu suo contendisse. nam quum Anto-
 nius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in
 officio maneret; Comius, qui post illam vulnera-
 tionem, quam supra commemoravimus, semper
 ad omnes motus paratus suis civibus esse consue-
 ser, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum
 duxque deesset, parente Romanis civitate, cum
 suis equitibus se, suosque latrociniis alebat, infe-
 stisq; itineribus commeatus complures, qui com-
 portabantur in hiberna Romanorum, intercipie-
 bat. erat attributus Antonio praefectus equitum
 C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret.
 hunc Antonius ad persequendum equitatum ho-
 stium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem,
 quae singularis in eo erat, magnum odium Comii
 adjungebat, quo libentius id faceret, quod impe-
 rabatur, itaq; dispositis insidiis, saepius ejus equi-
 res aggressus, secunda proelia faciebat, novissime,
 quum vehementius contenderetur, ac Volusenus i-
 psius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum
 cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehe-
 menti Volusenum longius produxisset; repente
 omnium suorum invocat fidem atque auxilium,
 ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur in-
 vita, conversoq; equo, se à ceteris incautius per-
 mittit

mittit in præfectū. faciunt idem omnes ejus equites paucosq; nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur, quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum adiurus videretur, refertur in castra. Comius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, ubi præscriperit, & ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

S C I O, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paulo, C. Marcello Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.

CÆSAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quem sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsentis periculo susciperet. itaq; honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis

præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem. contendebat enim [gratia] quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paulo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis cōvellere gratiā cupiebant. hunc etsi augurem prius factū, quam Italiam attingeret, in itinere audierat: tamen non minus justam sibi causam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent, ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset, exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore. tum primū enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphii lætitia præcipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitū

Neme-

Nemerocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem, ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur: tamē neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules, amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatē, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi con-

stituit.

stituisſent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthi-
cum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cœ-
ſare mitterentur. neque obſcure hæ duæ legiones
uni Cæſari detrahuntur. nam Cn. Pompeius
legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat,
confectam ex delectu provinciæ, Cæſari eam
tanquam ex ſuo numero dedit. Cæſar tamen,
quum de voluntate adverſariorum nemini dubi-
um eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit, &
ex ſuo numero xv, quam in Gallia Citeriore
habuerat, ex S. C. jubet tranſdi. in ejus lo-
cum x i i i legionem in Italiam mittit, quæ
præſidia tueretur, ex quibus præſidiis xv de-
ducebatur: ipſe exercitum diſtribuit per hiber-
na: C. Trebonium cum legionibus i v in Bel-
gio collocat; C. Fabium cum totidem in Ædu-
os deducit. ſic enim exiſtimabat tutiſſimam fo-
re Galliam, ſi Belgæ, quorum maxima vir-
tus; & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet,
exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam pro-
fectus eſt. quo quum veniſſet, cognoviſcit, per
C. Marcellum conſulem legiones i i ab ſe remiſ-
ſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bel-
lum duci, Cn. Pompeio tranſditas, atque in Ita-
lia retentas eſſe. hoc factò, quanquam nulli erat
dubium, quin arma contra Cæſarem pararen-
tur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit,
quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potius
diſceptandi, quam belli gerendi.

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER I.

LITTERIS [à Fabio C.] Cæsaris consulis
bus redditis, ægre ab iis impetratum est.
summa tribunorum pl. contentione, ut in
senatu recitarentur. ut vero ex litteris ad
senatum referretur, impetrari nō potuit. Referunt
consules de rep. (in civitate,) L. Lentulus consul
senatu: reique pub. se non de futurum pollicetur, si
audacter ac fortiter sententias dicere velint: siñ
Cæsarem respiciant atque ejus gratiam sequantur,
ut superioribus fecerint temporibus, se sibi confi-
lium capturum, neque senatus auctoritati obtem-
peraturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam,
atque amicitiam receptum. In eandem sententiam
loquitur Scipio: Pompejo esse in animo, reip. non
deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur atque agat
lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit
imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus
in urbe habebatur, Pompejusque aderat, ex ipsius
ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis le-
niorem sententiam, ut primo M. Marcellus in-
gressus in eam orationem, non oportere ante de
rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia
habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsi-
dio, tuto, & libere, senatus, quæ vellet, decernere
auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompejus
in suas provincias proficisceretur, ne qua esset ar-
morum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo
11 legionibus, ne ad ejus periculum reservare &
retinere eas ad urbem Pompejus videretur: ut M.

Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, pleriq; compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat, si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graves, ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompejo evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. multi undique ex veteribus Pompeii exercitiis, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. completur urbs ad jus comitiarum. tribunos pl. C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, cogantur in senatum. quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. vi dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitia Cæsaris incitant, & dolor repullæ. Lentulus æris alieni ma-

ni magnitudinis, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandarum largitionibus moveatur; seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciarum atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cura Pompejo arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui potentium, qui in rep. iudicisq; tam plurimum pollebant, ipse Pompejus ab inimicis Caesaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Caesari. simul infamia 11 legionum permotus, quas ab itinere Asiae, Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia ruptim, atque turbate; neque docendi Caesaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neq; etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die vii cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. iix denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo nisi pene in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, laetorum audacia nunquam ante discessum est, Dent operam consules, praetores, tribuni pl. quiq; pro consulibus sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Haec S. C. perscribuntur a. d. vii Id. Januarii, itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum inivit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Caesaris, & de amplissimis viris tribunis pl. gravissime acerbissimeque decernitur

nitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni pl. sese-
 que ad Cæsarem conferunt. is eo tempore erat
 Ravennæ, exspectabatq; suis lenissimis postulatis
 responsa: si qua hominum equitate res ad otium
 deduci posset. Proximis diebus habetur senatus
 extra urbem. Pompejus eadem illa, quæ per Sci-
 pionem ostenderat, agit; senatus virtutem con-
 stantiamque collaudat; copias suas exponit; legio-
 nes habere sese paratas x, præterea cognitum com-
 pertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem mi-
 lites, neque iis posse persuaderi, ut eum defen-
 dant, aut sequantur, de reliquis rebus ad senatum
 refertur. tota ut Italia delectus habeatur; Faustus
 Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur: pecunia
 uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de
 rege Iuba, ut socius sit atque amicus. Marcellus
 verò passurum se in præsentia negat. De Fausto
 impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus
 S. C. perferibuntur. Provinciæ privatis decernun-
 tur; duæ consulares, reliquæ prætorias. Scipioni
 obvenit Siria; L. Domitio Gallia: Philippus, &
 Marcellus privato consilio prætereuntur, neque
 eorum sortes dejiciantur, in reliquas provincias
 prætores mittuntur, neque expectant, quod su-
 perioribus annis acciderat, ut de eorum imperio
 ad populum referatur, Palæstræque, votis nuncu-
 patis, exeant: Consules, quod ante id tempus ac-
 ciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur, licto-
 resque habent in urbe, & Capitolio privati, contra
 omnia vetustatis exempla, tota Italia delectus ha-
 betur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis
 exiguntur; & è fanis tolluntur: omnia divina, &
 humana jura permiscentur. Quibus rebus cogni-
 tis, Cæsar apud milites concionatur, omnium
 temporum injurias inimicorum in se commemo-
 rat, à quibus diductum & depravatum Pompejum
 queritur, invidia atque obtreccatione laudis suæ,
 cuius

cujus ipse honori, & dignitati semper faverit, ad-
 jutorque fuerit. novum in Rep. introductum
 exemplum queritur, ut tribunicia intercessio ar-
 mis notaretur, atque opprimeretur, quæ superio-
 ribus annis esset restituta. Syllam, nudata omni-
 bus rebus tribunicia potestate, tamen intercessio-
 nem liberam reliquisse. Pompejam, qui amillam
 restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habue-
 rat, ademisse: quotiescunque sit decretum, Da-
 rent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti
 caperet; qua voce, & quo S. C. populus R. ad ar-
 ma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi
 Tribunicia, in secessione populi, templis, locisque
 editoribus occupatis: (atque hæc superioris æta-
 tis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum
 casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil
 factum, ne cogitatum quidem; nulla lex pro-
 nulgata, non cum populo agi cœptum, nulla se-
 cessio facta. hortatur cujus imperatoris ductu 1x
 annis resp. felicissime gesserint, plurimaque præ-
 lia secunda fecerint, omnem Galliam Germa-
 niamque pacaverint, ut ejus existimationem, di-
 gnitatemque ab inimicis defendat. Conclamant
 legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim
 initio tumultus evocaverat; reliquæ nondum
 convenerant: sese paratos esse imperatoris sui
 Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita
 militum voluntate, Ariminum cum ea legione
 proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum con-
 fugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis
 evocat, & subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens
 venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo
 sermone confecto, cujus rei causa venerat, habe-
 re se à Pompeio ad eum privari officii mandata
 demonstrat: velle Pompejum se Cæsari purgatum
 ne ea, quæ resp. causa egerit, in suam contume-
 liam vertat: semper se resp. commoda privatis ne-

cessitatibus habuisse potiora Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca ejusdem generis addit cum excusatione Pompeii conjuncta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibi que Pompejum commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellent, ad eum perferrentur, petit, ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent. sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, vitæque potiorem; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereproque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset; tamē hanc honoris jacturam sui reip. causa æquo animo tulisse: quum litteras ad senatū miserit, ut omnes ab exercitiis discederent; ne id quidem impetravisset: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. quoniam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere: sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. causa, proficiscatur Pompejus in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis resp. Senatui populoque R. permittatur. hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere. fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur. Accep-

pris mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules, Pompejumque invenit. postulata Cæsaris renunciat. illi re deliberata respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Pompejum in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompejumque delectus. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem intrusit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompejus profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum 11 legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, opidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum 111 cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit, cujus adventu cognito, diffusus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XI I I ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod opidum Attius cohortibus introductis, tenebat.

nebat, delectumque toto Piceno, circummissis fenatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent sui iudicii rem non esse; neque reliquos municipales pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, opido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque proelio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompejo ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jam jamque adesse ejus equires falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompejus pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos post-

ea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiant, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod opidum Labienus constituerat, suaque pecunia ædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperavit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat, mittunt. Interea legio XI Cæsarem consequitur cum his I I Asculum Picenum proficiscitur, id opidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex opido, cohortesque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa, à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit, item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in iis Camerino fugientem * Ucillem Hiram, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit, quibus coactis, XIII efficit, cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marfis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delegumque institui jubet, ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ causa, moratus, Corfinium contendit, eo quum venisset, cohortis V præmissæ à Domitio ex opido pontem fluminis interrumpabant, qui erat ab opido millia passuum circiter

III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio com-
 misso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in
 opidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis,
 ad opidum constitit, juxtaque murum castra po-
 suit. Re cognita, Domitius ad Pompejum in Apu-
 liam peritos regionum magno proposito præmio
 cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi
 subveniat. Cæsarem duobus exercitibus, & loco-
 rum angustiis facile intercludi posse, frumentoq;
 prohiberi. quod nisi fecerit, se, cohortesque am-
 plius xxx, magnumq; numerum senatorum, at-
 que equitum Romanorum in periculum esse ven-
 turum. interim suos cohortatus tormenta in mu-
 ris disponit: certasque cuique partes ad custodiam
 urbis attribuit: militibus in concione agros ex
 suis possessionibus pollicetur, quaterna in singu-
 los jugera, & pro rata parte centurionibus, evoca-
 risque. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses,
 quod opidum à Corfinio vii millium intervallo
 abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. Lu-
 cretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui
 id opidum vii cohortium præsidio tenebant.
 Mittit eo M. Antonium cum legionis iix cohor-
 tibus v. Sulmonenses, simul atque nostra signa vi-
 derunt, portas aperuerunt; universique & oppida-
 ni, & milites obviam gratulantes Antonio exie-
 runt. Lucretius, & Attius de muro se dejecerunt,
 Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsa-
 rem mitteretur, Antonius cum cohortibus, & At-
 tio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Cæ-
 sar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, At-
 tiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis
 diebus castra magnis operibus munire, & ex fini-
 timis municipiis frumentum comportare, reli-
 quasque copias expectare, instituit. eo triduo le-
 gio iix ad eum venit, cohortesque ex novis Gal-
 liæ delectibus xxii, equisque à rege Norico cir-
 citer

citer ccc. quorum adventu altera castra ad alteram opidi partem ponit. iis castris Curionem praefecit: reliquis diebus opidum vallo, castellisque circummoenire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore milia ad Pompejum revertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulans in consilio pronunciat Pompejum celeriter subsidio venturum; hortaturque eos ne animo deficiant, quaeque usui ad defendendum opidum sint, parent. ipse arcana cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugae capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non confederet, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueffet, multumque cum suis consiliandicaussa secreto praeter consuetudinem, colloqueretur; concilia, conventusque hominum fugeret; res diutius regi, dissimularique non potuit. Pompejus enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in opidum Corfinium contulisse. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione. atque opidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Caesare; operamunitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque opidi partem, quae munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conferere, atque armis dimicare conarentur. post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quae ignorabant,

de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumfistunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum opido potiri, cohortesque ad se in castra trāsducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia opidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in opidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominū occultos exitus asservent. neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Confiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. facta potestate, ex opido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemo-

rat; Cæsarique in se beneficia exponit; quæ erant
 maxima; quod per eum in collegium pontificum
 venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura
 habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat
 sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: se,
 non maleficii causa ex provincia egressum, sed
 uti se à contumeliis inimicorum defenderet; ut
 tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in suam di-
 gnitatem restitueret; ut se, & populum R. pauco-
 rum factione oppressum in libertatem vindicaret.
 Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in opi-
 dum reverti liceat, petit. quod de sua salute impe-
 traverit, fore etiam reliquis ad suam pse solatio.
 adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ du-
 rius consulere cogantur. facta potestate, discedit.
 Cæsar ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque
 liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se
 produci jubet. erant senatorii ordinis L. Domi-
 tius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus,
 Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præ-
 terea filius Domitii, aliique complures adolescen-
 tes, & magnus numerus equitum Romanorum,
 & Decurionum, quos ex municipiis Domitius
 evocaverat. hos omnes productos à contumeliis
 militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos
 loquitur, quod sibi à parte eorum gratia relata
 non sit pro suis in eos maximis beneficiis. dimittit
 omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod au-
 rum adduxerat Domitius, atque in publicum de-
 posuerat, allatum ad se ab 11 viris Corfiniensibus
 Domitio reddit: ne continentior in vita homi-
 num, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam
 pecuniam publicam esse constabat, datamque à
 Pompejo in stipendium. Milites Domitianos sa-
 cramentum apud se dicere jubet: atque eo die ca-
 stra movet: justamque iter conficit. VI I omnino
 dies ad Corfinium commoratus, & per fines Mar-
 tucino-

rucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit. Pompejus, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet, servos, pastores armat; atque his equos attribuit, ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus vi profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum IIII. quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidant. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompejo colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis IV: reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompejum remanere Brundisii cum cohortibus xx. neque certum inveniri poterat, ob invidine causa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset. veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impendit.

peditum instituit: quorum operum hæc erat ratio. Quia fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte altioris jaciebat, quod his locis erat mare vadofum. longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx e regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terras atque aggere contegebat, ne aditus, atque incurfus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatarum excitabat, quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. his turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tamen si magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompejum cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi imperus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum Legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis mittit ad eum colloquii causa, mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: ejus rei magnam partem laudis, atque existi-

existimationis ad Libonem perventuram, si ille
 auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Li-
 bo à colloquio Caninii digressus, ad Pompejum
 proficiscitur. paullo post renunciat, quod consules
 absint, sine illis de compositione agi non posse.
 ita sapius rem frustra tentatam Cæsar aliquando
 dimittendam sibi judicabat, & [de] bello agen-
 dum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta,
 diebusque in ea re consumptis IX, naves à consu-
 libus Dyrthachio remissæ, quæ priorem partem
 exercitus eo deportaverant, Brundisium rever-
 tuntur. Pompejus, sive operibus Cæsaris permo-
 tus, sive etiam quod ab initio Italia excedere con-
 stituerat, adventu navium profectioem parare
 incipit: &, quo facilius impetum Cæsaris tarda-
 ret, ne sub ipsa profectioe milites opidum irrum-
 perent, portas obstruit, vicos plateasque inædifi-
 cat, fossas transversas viis præducit, atque ibi su-
 des stipitesque præacutos defigit. hæc levibus cra-
 tibus, terraque inæquat, aditus autem atque itine-
 ra duo, quæ extra murum ad portum ferebant,
 maximis defixis trabibus, atque eis præacutis,
 præsepit. his paratis rebus, milites silentio naves
 conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis
 sagittariis funditoribusque, raros in muro turri-
 busque disponit. hos certo signo revocare consti-
 tuit, quum omnes milites naves conscendissent;
 atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.
 Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque
 ipsius Pompeii contumeliis permoti Cæsaris rebus
 favebant, itaque, cognita Pompeii profectioe,
 concursantibus illis, atque in ea occupatis, vul-
 go ex rectis significabant: per quos re cognita,
 Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne
 quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompejus
 sub noctem naves solvit, qui erant in muro custo-
 diæ causa collocati, eo signo, quod convenerat,
 revocant.

revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt. sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt, & longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lincibusque deprehendunt; deprehensas excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat coactis navibus mare transire, & Pompejum sequi, prius quam ille sese transmariis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompejus præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiore regionibus Galliarum, Picenique, & à Freto naves essent expectandæ. sed id propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur, interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamque tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus IIII: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitanis, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex opido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc ma-

gno studio agebat: in Lucanis, Bruniisque, per legatos suos civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus pene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese profectum ac proditum à Cn. Pompejo; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu interrogatos, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Artium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usus ejus provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum navibus Tuberonem portu atque opido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia ducit. ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, expectato legitimo tempore (consulatus) eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab X Tribunis pl. contradicentibus inimicis, Cato verò acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompejo: qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset,

basset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimitendis ultro postulavisset, in quo jacturam dignitatis atq; honoris ipse facturus esset, acerbitate inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. injuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. condiciones à se latas, & experita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrant. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompejum de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompejus dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: se verò, ut opibus anteire studuerit, sic justitia & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompejus enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur. subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquaque res, quascunque agere instituerit, impediatur: cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omitat. infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit, quo quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompejo Vibullium Rufum, quem

-inim
paucis

paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis vii, quas Igili, & in Cofano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes: quos ab urbe discedens Pompejus erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Cæsari clausurunt: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverunt: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerunt; armorum officinas in urbe instituerunt: muros, classem portasque refecerunt. Evocavit ad se Cæsar Massiliensium xv primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se divisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars iustiore habeat causam: principes verò esse earum partium Cn. Pompejum, & C. Cæsarem patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum, & Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. summa ei belli ad-

mini-

ministrandi permittitur. ejus imperio classeni quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendant, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces comearumque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permorus Cæsar, legiones IIII Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XIII facere instituit, quibus effectis armatisque diebus XXX, à qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus IIII, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidii tenebantur legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petrejus, & Varro legati Pompeii, quorum unus IIII legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi, ad Anam, IIII legionibus, tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petrejus ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium profiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites auxiliaque totius Lusitanie à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barba-

barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur, quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II. præterea scutati citerioris provinciæ, & cætræ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter xxc, equitum utriusque provinciæ circiter v milia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad vi milia auxilia peditum, equitum i i milia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque evocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompejum per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul à tribanis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit; & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos litteris, nunciisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum iv. his pontibus pabularum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa Pompejani exercitus duces faciebant: crebroque inter se equestribus præliis contendebant. huc quum quotidiana cōsuetudine [congressæ] pabulatoribus præsidio [proprio] legiones Fabianæ i i flumen transissent; impedimenta que & omnis equitatus sequeretur; subito, vi jumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito

[à Pe-

[à Petrejo, & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem opido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus: cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat; necessaria re coactus locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. ita, congressus impari numero, magnos imperus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore, id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat restructus, hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostiam incursum exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta

stituta erat, permanebat. post hos opus in occulto
 acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum
 quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub
 vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones redu-
 cit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquiescit.
 Postero die omnem exercitum intra fossam con-
 tinet: & quod longius erat agger petendus, in
 præsentia similem rationem operis instituit: sin-
 gulaq; latera castrorum singulis attribuit legioni-
 bus munienda: fossasque ad eandem magnitudi-
 nem perfici jubet, reliquas legiones in armis ex-
 peditas contra hostem constituit. Afranius, Petre-
 jusque, terrendi causa, atque operis impediendi,
 copias suas ad infimas montis radices producunt,
 & prælio laceffunt. neque idcirco Cæsar opus in-
 termittit confusus præsidio legionum IIII, & mu-
 nitione fossæ. illi non diu commorari, nec longius
 ab infimo colle progressi copias in castra redu-
 cunt. IIII die Cæsar vallo castra cõmunit: reliquas
 cohortes, quas in superioribus castris reliquerat,
 impedimenta que ad se transduci jubet. Erat inter
 opidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra
 Petrejus atque Afranius habebant, planicia circi-
 ter passuum CCC. atque in hoc ferè medio spatio
 tumulus erat paullo editior: quem si occupasset
 Cæsar, & communisset, ab opido, & ponte, & com-
 meatu omni, quem in opidum contulerant, se in-
 terclusurum adversarios confidebat. hoc sperans,
 legiones IIII ex castris educit: acieque in locis
 idoneis instructa, unius legionis antesignanos præ-
 currere, atque occupare eum tumulum jubet. qua
 re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris
 erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eun-
 dem occupandum locum mittuntur. contenditur
 prælio, & quod prius in tumulum Afraniani ve-
 nerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis
 subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum,
 recipere

recipere coguntur. genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrent, audacter locum caperent, ordines suos non magno-pere servarent, rari disperfique pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti mukum earum regionum consuetudine moveatur. haec tamen ratio nostros perturbat insuetos hujus generis pugnae, circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Caesar pene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem ix subsidio ducit: hostem insolenter, atque acriter nostros insequentem suppressit, rursusque terga vertere, seque ad opidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed ix legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. praeruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, & neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. ab opido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter c. d. hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius pro-

celle-

cesserant. hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitentur, atque omnia vulnera sustinebant.angebantur illis copiarum; atque ex castris cohortes per opidum crebro submittebantur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. hoc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis xlv, qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. vulnerantur amplius dc. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum centuriones xv, milites amplius cc. sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu steterint, & nostrorum impetum sustinuerint, & initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat: & nostros primo congressu terga vertere cogerint: nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi nume-

ro, v horis prælium sustinissent, quod montem
 gladiis districtis adscendissent, quod ex loco supe-
 riore terga vertere adversarios coëgissent, atq; in
 opidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo
 pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsi-
 diumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum
 incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta
 enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis
 majores aquas fuisse constaret. tum autem ex o-
 mnibus montibus nives proluit, ac summas ripas
 fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fa-
 bius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas
 difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim
 ut supra demonstratum est, quæ essent inter flumi-
 na duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium xxx,
 neutrum horum transiri poterat, necessarioque
 omnes his angustiis continebantur, neque civita-
 tes, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, fru-
 mentum supportare; neque ii, qui pabulatum lon-
 gius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti;
 neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque
 veniebant, in castra pervenire poterant. tempus
 autem erat anni difficillimum, quo neque frumen-
 ta in herbis erant, neque multum à maturitate ab-
 erant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pene
 omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam
 convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superio-
 ribus diebus consumpserat: pecora, quod secun-
 dum poterat esse inopiæ subsidium, propter bel-
 lum finitimæ civitates longius removerant: qui
 erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi,
 hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum re-
 gionum cetrati citerioris Hispaniæ consectaban-
 tur, quibus erat proclive transire flumen; quod
 consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus
 ad exercitum non eant. At exercitus Afranii o-
 mnium rerum abundabat copia. multum erat fru-
 men-

mentum provisum, & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes. sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem ad flumen constitisse. venerant eo sagittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cujusque generis hominum millia circiter vi cum servis, liberisque. sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, nisi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, IIII quæ legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuerunt; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnae tempus magnam attulit nostris ad salutem momen-

momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci. calonum, atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona crevit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis tutabatur. Hæc Afranius, Petrejusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut pene bellum confectum videretur. Quibus litteris, nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant, multi ex Italia ad Cn. Pompejum proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur. Quum in his angustiis res esset, atque omnes viæ ab Afranianis militibus, equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britannia docuerat. carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas caris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII. militesque his navibus flumen transportat;

continentemque ripæ collem improvise occupat. hunc celeriter, priusquã ab adversariis sentiat, communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraq; parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, & qui frumenti causa processerant tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximũ numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ subsidio sint; alii ut, venientibus resistent, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero xvii. quarum erant xi tectæ. multa huc minora navigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albigorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæc ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris deposcerant. ii manus ferreas, atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerunt.

fruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas
naves ex portu educunt, cum Massiliensibus con-
figunt. pugnatum utrimque est fortissime, atque
acerrime: neque multum Albici nostris virtute ce-
debant, homines asperi, & montani, exercitati in
armis: atque ii modo digressi à Massiliensibus re-
centem eorum pollicitationem animis contine-
bant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati,
sub oculis domini suam probare operam stude-
bant. ipsi Massilienses, & celeritate navium, &
scientia gubernatorum confisi nostris eludebant,
impetusque eorum excipiebant: & quoad licebat
latiore spatio, producta longius acie, circumveni-
re nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas,
aut remos transcurrentes detergere, si possent, con-
tendebant: quum propius erat necessario ventum, ab
scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtu-
tem montanorum confugiebant. Nostri, quod mi-
nus exercitatis remigibus, minusque peritis guber-
natoribus utebantur; qui repente ex onerariis na-
vibus erant producti; neque dum etiam vocabulis
armamentorum cognitis, tum etiam gravitate &
tarditate navium impediabantur. factæ enim sub-
ito ex humida materia, non eundem usum celeri-
tatis habebant. itaque, dum locus cominus pu-
gnandi daretur, æquo animo singulas binis navi-
bus objiciebant. atque injecta manu ferrea, & re-
renta utraque nave, diversi pugnabant, atque in
hostium naves transcendebant; & magno numero
Albicornum & pastorum interfecto, partem navium,
deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt
reliquas in portum compellunt. Eo die naves Mas-
siliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt 1X.
Hoc Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul perfecto
pote, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti vir-
tute equitum, minus libere, minus audacter vaga-
bantur: alias non longo ab castris progressi spatio,

ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant; postremo & plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Iacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis v. civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus, esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinẽ complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petrejusque perveniunt, ne omnino frumento, pabuloque intercluderentur: quod multum Cæsar equitatu valebat: itaq; constituunt ipsis locis excedere, & in Celtiberiã bellum transferre. Hinc consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates

victæ

vidæ nomen atque imperium absentis timebant : quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant : Cæsaris autem in barbaris erat nomē obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc initio consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogesam adduci jubent. id erat opidum positum ad Iberum, milliaque passuum à castris aberat xx. ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque 11 flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum xii. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq; opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris, ac summo pectore exstare; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque 11 auxiliariis cohortibus Herdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum 11 legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. equites ab eo missi flumen transeunt; & quum de tertia vigilia Petrejus atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris ca-

stris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri
 praelio novissimos illorum premi vehementer, ac
 nonnumquam sustinere extremum agmen, atque
 interrumpi: alias inferri signa, & universarum
 cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus
 conversos insequi: totis vero castris milites circu-
 lari, & dolere, hostem ex manibus demitti, bellum
 necessario longius duci: centuriones, tribunosque
 militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar
 certior fieret, ne labori suo, nec periculo parce-
 ret: paratos esse, sese posse & audere ea transire
 flumen, qua transductus esset equitatus, quorum
 studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat
 tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere,
 conandum tamen, atque experiendum judicat.
 itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis
 deligi jubet, quorum aut animus, aut vires vide-
 bantur sustinere non posse. hos cum legione una
 præsidio castris relinquit: reliquas legiones expe-
 ditas educit: magnoque numero jumentorum in
 flumine supra atque infra constituto, transducit
 exercitum. pauci ex his militibus vi fluminis ab-
 repti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur, in-
 terit tamen nemo. transducto incolumi exercitu,
 copias instruit: triplicemque aciem ducere incipit,
 ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium
 vi addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis
 mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent,
 ante horam diei ix consequerentur. Quos ubi
 Afranius procul [visos] cum Petreio conspexit,
 nova re perterritus, locis superioribus consistit,
 aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum re-
 ficit; ne defessum praelio objiciat. rursus conan-
 tes progredi insequitur & moratur. illi necessario
 maturius, quam constituerant, castra ponunt. sub-
 erant enim montes, atque à millibus passuum v.
 itinera difficilia, atque angusta excipiebant. hos
 intra

intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris: præfidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed torius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petrejus cū paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat, v millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montuosa, qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu irer facerent: posse prius ad angustias veniri quam sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi nocte equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre,

quibus rebus coërceri milites, & in officio conti-
neri soleant. quare omni ratione esse interdum per-
rumpendum. et si aliquo accepto detrimento; ta-
men, summa exercitus salva, locum, quem petant,
eapi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & pri-
ma luce postridie constituunt proficisci. Cæsar,
exploratis regionibus, albente celo, omnes copi-
as castris educit; magnoq; circuitu, nullo certo iti-
nere exercitum ducit. namq; itinera, quæ ad Ibe-
rum, utq; Octogesam pertinebant, castris hostium
oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendæ
valles maximæ, ac difficilimæ: saxa multis locis
prærupta, iter impediabant: ut arma per manus
necessario transferentur, militesque inermes, sub-
levatiq; alii ab aliis magnam partem itineris con-
suerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod
eam omnium laborum finem fore existimabant,
si hostem Ibero intercludere, & frumento prohi-
bere potuissent. Ac primo Afraniani milites, vi-
sendi causa, lati ex castris procurrebant, contu-
meliosisque vocibus prosequabantur, necessarij
victus inopia coactos fugere, atq; ad Ilerdam re-
verti, erat enim iter à proposito diversum; con-
trariamque in partem iri videbatur. duces vero
eorum suum consilium laudibus ferebant, quod
se castris tenuissent. multumque eorum opinio-
nem adjuvabat, quod sine iumentis, impedimen-
tisque ad iter profectos videbant: ut, non posse
diutius inopiam sustinere, considerent. sed, ubi
paulatim retorqueri agmen ad dextrâ conspexe-
runt; jamque primos superare regionem castro-
rum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut
fugiens laboris, quin statim castris exeundum, at-
que occurrendum putaret. Conclamatur ad arma;
atq; omnes copię, paucis præsidio relictis cohorti-
bus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contem-
dunt. Erat in celeritate omne possum certamen.

utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxiliū ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos jubet occupare eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quū obliquo itinere cetrati peterent, conspiciatus equitatus Cæsaris, in cohortes imperum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerant; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei. neque veroid Cæsarem fugiebat; tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrabant legati, centuriones, tribuni que mil. ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle nō decederent, quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti neque ordines, neque signa
serva-

servarent, quod si iniquitatem loci timeret, datum
iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod
certe inde decedendum esset Afranio, nec sine
aqua permanere posset, Cæsar in eam spem vene-
rat, se, sine pugna & sine vulnere suorum rem
conficere posse; quod re frumentaria adversarios
interclusisset, cur, etiam secundo prælio, aliquos
ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime
meritos de si milites? cur denique fortunam peri-
clitaretur? præsertim quum non minus esset im-
peratoris consilio superare, quam gladio. move-
batur etiam misericordia civium, quos interfi-
ciendos videbat; quibus salvis atque incolumibus
rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsar à
plerisque non probabatur. Milites vero palam in-
ter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ
dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non
esse pugnaturos. ille in sua sententia perseverat; &
paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adver-
sariis minuat. Petrejus atque Afranius, oblata fa-
cultate, in castra sese referunt. Cæsar præditiis
montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso
itinere, quam proxime potest hostium castris ca-
stra communit. Postero die duces adversariorum
perturbati, quod omnem rei frumentariæ, flu-
minisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus
consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti
vellent; alterum, si Tarraconem pererent. Hæc
consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equi-
tatu premi nostro: qua re cognita, crebras statio-
nes disponunt equitum, & cohortium alariarum;
legionariasque interjiciunt cohortes; vallumque
ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra mu-
nitionem & sine timore, & sine stationibus aqua-
ri possent. id opus inter se Petrejus atq; Afranius
partiuntur: ipsique, perficiendi operis causa, lon-
gius progrediuntur, quorum discessu liberam na-
ci

Et milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt, atque vocant. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fide quaerunt, rectene se illi sint committuri; & quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & sanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii, & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturus confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur. compluresque tribuni militum, & centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniae; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Caesare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena laetitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & aequo animo ferret. Petrejus vero non deserit sese; armat familiam. cum hac, & praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis,

paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consueverat, improvise ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter se; & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque dstringunt; atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, frens Petrejus manipulos circuit; militesque appellat; neu se, neu Pompejum absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. ipse ad idem jusjurandum adigit Afranium. subsequuntur tribuni militum, centurionesque. centuriatim producti milites idem jurant; edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producat. productos palam in prætorio interficiunt. sed plerosque ii quos receperant, celant, nocturne per vallum emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurijurandi spem præsentis deditiois sustulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristinam bellirationem redegit. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquiri, & remitti jubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno honore habuit. centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod die-

rum

rum xxii ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliareque nullam, quorum erant, & facultates ad parandum exiguæ, & corpora infuenta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsare per fugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmissis, qui novissimum agmen caperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullū intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnae: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluriesque in locis campestribus subsistebant, si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellerebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. quum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatū, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summo, repente incitato cursu sese in valles universi dimittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consistere. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, lente, ac paullatim proceditur, crebroque, ut

sint

sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia
 enim progressi IV, vehementiusque peragitati ab
 equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una
 à fronte contra hostem castra muniunt, neque ju-
 mentis onera deponunt. ubi Cæsaris castra posita,
 tabernaculaque constituta, & dimissos equites pa-
 bulandi causa animadvertere; sese subito propri-
 piunt hora circiter VI ejusdem diei; & spem nacti
 moræ discessu nostrorum equitum, iter facere in-
 cipiunt. qua re animadversa, Cæsar eductis legio-
 nibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas
 cohortes relinquit: hora X subsequi pabulatores,
 equitesque revocare jubet. celeriter equitatus ad
 quotidianum itineris officium revertitur. pugna-
 tur acriter ad novissimum agmen adeo, ut pene
 terga convertant: compluresq; milites, etiam non-
 nulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen
 Cæsaris, atque universam imminebat. Tum vero
 neque ad explorandum idoneum locum castris
 neq; ad progrediendum data facultate, consistunt
 necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo
 loco castra ponunt, sed iisdem de causis Cæsar,
 quæ supra sunt demonstratæ, prælio non laessit,
 & eo die tabernacula statui passus non est; quo
 paratiores essent ad insequendum omnes, si ve noctu,
 si ve interdiu erumperent. illi animadverso vi-
 tio castrorum, tota nocte munitiones proferunt,
 castraq; castris convertunt. hoc idem postero die
 à prima luce faciunt, totumque in ea re diem con-
 sumunt. sed, quantum opere processerant, & ca-
 stra protulerant, tanto aberant ab aqua longius;
 & præsentis malo aliis malis remedia dabantur.
 prima nocte aquæ causa nemo egreditur ex ca-
 stris. proximo die, præsidio in castris relicto, uni-
 versas ad aquam copias educunt: pabularum emit-
 titur nemo. his eos supplices male haberi Cæsar &
 necessariam subire deditioem, quam prælio de-
 certare

certare malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur. quo necessario descensuros existimabat. ibi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. in his operibus, consiliisque biduum consumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causa, hora circiter IX signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prælium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitatis, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. non enim amplius pedum milibus II ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. si prælium committeretur, propinquitatis castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non laceßere. Acies erat Afraniana duplex, legio V, & III. in subsidiis locum alariæ cohortes obrinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex V legione tenebant. has subsidariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequiebantur. sagitarii, funditoresque media continebantur acie. equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur. inde utrique in castra discedunt. Postero

Atero die munitiones institutas Cæsar parat perficere. illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animadversa Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transiit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt; & id si fieri possit, semoto à militibus loco. ubi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. venit in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompejum conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse perpestos omnium rerum inopiam: nunc vero, pene ut feminas circummunitos, prohiberi aqua; prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniarum, vel miserationis, minus convenisse. reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo configere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservavit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendam putarunt. sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloqui, neque

que induciarum jura servasse; & homines imperi-
tos, & per colloquium deceptos crudelissime in-
terfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque
hominibus nimia pertinacia atque arrogantia, ac-
cidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime
petant, quod paullo ante contempserint: neq; nunc
se illorum humilitate, neque aliqua temporis op-
portunitate postulare, quibus rebus augeantur
opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos
jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim vi
legiones alia de causa missas in Hispaniam, septi-
mamque ibi conscriptam, neque tot tantasque
classes paratas, neque summissos duces, rei mili-
tari peritos. nihil horum ad pacandas Hispanias,
nihil ad usum provinciæ provisum, quæ, propter
diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit.
omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi
generis imperia constitui; ut idem ad portas urba-
nis præsideat rebus, & duas bellicosissimas pro-
vincias absens tot annos obtineat: in se jura ma-
gistratum commutari, ne ex prætura, & consula-
tu, ut semper, sed per paucos probati & electi in
provincias mittantur: in se ætatis excusationem
nihil valere, quod superioribus bellis probati ad
obtinendos exercitus evocentur: in se uno non
servari, quod sit omnibus datum semper impera-
toribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore
aliquo, aut certe sine ignominia domum rever-
tantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen o-
mnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque
nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum te-
neat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne
illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut
esset dictum, provinciis excederent, exercitumque
dimitterent. si id sit factum, nociturum se nemini.
hanc unam, atque extremam pacis esse conditio-
nem. Id vero militibus fuit pergratum, & jucun-
dum

dum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro præmium missionis ferrent. nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur: paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, cavetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur. addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione pecuniam pro iis rebus dissolvit. quascunque postea controversias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem intus adierunt. Petrejus atque Afranius quum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fusium Kalenum legatum præfecit. hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

DE BELLO CIVILI

LIBER II.

DUm hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad opidum agere instituit. una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus (ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit) ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex IIII opidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Afferes enim pedum XII cuspidibus præfixi atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium (in terra) defigebantur. itaq; pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur: atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX æquandi loci causa (facta; item) ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. tum crebræ per Albicos eruptiones fiebāt ex opido, ignesque aggeri & turribus inferebātur, quæ facile nostri

stri repellabant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in opidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium xvi, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missis, freto Sicilia, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messianam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaq; clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; remigum gubernatorumque magna copia [suppetebat] piscatoriasque adjece- rant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis, tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamilia, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latentibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tam accidit. adventus enim L. Nasidii summa spe & voluntate civitatem compleverat. nacti idoneū ventum ex portu exeunt. & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibiq; naves expediunt: rursusque se ad configendum animo confirmant; & consilio communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto navium numero, nam ad eas, quæ

quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant vi. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in opido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo antè ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; & si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus

bus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improvise imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. illæ adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera verò, perfractò rostro, tota collaberet. qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogeant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: et ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamē nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparatus cœperunt. Est animadversum ab legionariis: qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humilem, parvamque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoque versus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes V. postea vero,

vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia inventum est, magno esse usui posse si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem: eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores atq; eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV pedes fecerunt: easque ex IIII partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt. quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atq; munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc

tegumenta abditæ atque muniti parietes lateribus extruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo recta extremis lateribus extruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque elevabant. ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo vi tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedem LX longum ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes, IV collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V defiguntur, has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur, eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi rectum, trabesque extremas, quadratas regulas I V patentes digitos defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere possent. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omnes rectum vineis ad ipsam turrem perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subiectis, ad turrem hostium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti subito opidani saxa quam maxime possunt, vectibus promoyent, precipi-

cipitaque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materię sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involuntæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur, interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis, tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit. pars reliquas consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira percussi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua novare oblata, omnis administratio belli consistit: militesque averfi à prælio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos, exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris expectetur; capram suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia sætinue pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam

genere misericordia facto, adventus Cæsaris ex-
 spectatur. nullum ex muro, nullum à nostris mit-
 titur telum. ut re confecta, omnes curam & dili-
 gentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Tre-
 bonio magnopere mandaverat, ne per vim opi-
 dum expugnari pateretur; ne gravius permoti mi-
 lites, & defectionis odio, & contemptione sui, &
 diutino labore, omnes puberes interficerent. quod
 se facturos minabantur; ægreque tunc sunt reten-
 ti, quin opidum irrumperent: graviterque eam
 rem tulerunt, quod sterisse per Trebonium, quo
 minus opido potirentur, videbatur. At hostes sine
 fide tempus atq; occasionem fraudis ac doli quæ-
 runt. Interjectisque aliquot diebus, nostris lan-
 guentibus, atque animo remissis, subito, meri-
 diano tempore, quum alius discessisset, alius ex
 diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset;
 arma vero omnia reposita, contactaque essent;
 portis se foras erumpunt; secundo magnoq; ven-
 to ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ven-
 tus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris,
 tormentaque flammam conciperent, & prius hæc
 omnia consumerentur, quam, quemadmodum
 accidisset, animadverti posset. Nostris repentina
 fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt.
 alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus:
 sed è muro, sagittis, tormentisque fugientes per-
 sequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt;
 ibique musculum turrinque lateritiam libere in-
 cendant. ita multorum mensium labor, hostium
 perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis inter-
 iit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero
 die, eandem nacti tempestatem; majori cum fidu-
 cia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pu-
 gnaverunt; multumque ignem intulerunt. sed ut
 superioris temporis contentionem nostri omnem
 remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia
 ad de-

ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in opidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. nam ubi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis: aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub recto miles dextera ac sinistra muro rectus, adversus plutei objecta, operi quæcunq; usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in rauro relinquuntur. quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spacio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitonibus locus non esset; quum pene inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi

ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis in-
 terire; pari que conditione è muro ac turribus bel-
 landi data, virtute se nostris adæquare non posse
 intelligunt, ad easdem deditiois condiciones re-
 currunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio co-
 gnitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens
 Pompejanis rebus, amicissime de Cæsare loqueba-
 tur. præoccupatum sese legatione ab Cn. Pom-
 pejo, teneri obstructum fide: necessitudinem qui-
 dem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercede-
 re: neque se ignorare, quod esset officium legati,
 qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ,
 quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc
 omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam
 partem movebat. postea vero, quum Cæsarem ad
 Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum
 exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia
 convenisse, magna esse in spe atque expectatione,
 & consentire omnem citeriorem Provinciam,
 quæq; postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam
 rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius
 atque inflatus Afranius perscribebat; se quoque
 ad motum fortunæ movere cœpit. delectum ha-
 buit tota provincia; legionibus completis II co-
 hortibus circiter xxx alarias addidit; frumenti ma-
 gnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item
 quod Afranio Petrejoq; mitteret; naves longas x
 Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præ-
 terea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem
 omniaq; ornamenta ex Fano Herculis in opidum
 Gades contulit. eo vi cohortes, præsidii causa, ex
 provincia misit: Cajumq; Gallonium, equitem Ro-
 manum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ
 hæreditatis causa venerat missus à Domitio, opido
 Gadibus præfecit: arma omnia privata & publica
 in domum Gallonii contulit. ipse habuit graves in
 Cæsarem conciones. sæpe ex tribunali prædicavit
 ad versa

adversa Cæsarem prælia fecisse, magnū numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Remp. administrandam H. s. cxc. & argenti pondo xx millia, tritici modios cxx millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas civitates arbia trabatur, iis graviora onera injungebat: qui verbis atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum ii legionibus Gadiis conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret. provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. in insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassi Tribuno p. ipse cum equitibus dc magnis itineribus progreditur: edictumque præmittit ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellent. quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliisque in muro turribusque disposuit. cohortes ii, quæ Colonicæ appellabantur, quæ eo casu venissent tuend Jopidi causa, apud se retinuit.

Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem opidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præcluserit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transjectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provinciæ progressu ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum fit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex opido expellerent, urbem insulamque Cæsari fervarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus. si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit; seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promississet, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transditi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; & quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere;

Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibusque qui eo praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat, triburis quibusdam publicis privatisque praemiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubae commoratus Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, quae ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciae Q. Cassium praeficit. huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. ibi legem de dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis praelio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusionem, & mutationem victus, (panico enim vere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituent. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus III familiaribus suis attribuerat,

unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempe-
 statem, est profectus. Hunc conspicatae naves, quae
 jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum
 excubabant, sublatis anchoris sequi coeperunt. ex
 iis unum ipsius navigium contendit, & fugere per-
 severavit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit,
 duo perterrita concursu nostrarum navium sese in
 portum receperunt, Massilienses arma tormentaque
 ex opido, ut est imperatum, proferunt: naves ex
 portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publi-
 co transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar ma-
 gis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meri-
 tis in se civitatis, conservans, III ibi legiones praes-
 idio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad
 urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio,
 in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio
 copias P. Artii Varri despiciens, III legiones ex IV,
 quas a Caesare acceperat, & de equites transporta-
 bat: biduoque & noctibus IIII navigatione con-
 sumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur
 Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII
 millia, habetque non incommodam [aestate] sta-
 tionem, & duobus eminentibus promontoriis
 continetur. Hujus adventum L. Caesar filius cum
 X longis navibus ad Clupeam praestolans, (quas
 naves, Uticae ex praedonum bello subductas, P. Ar-
 tiius reficiendas hujus belli causa curaverat) veri-
 tus navium multitudinem, ex alto refugerat; ap-
 pulsaque ad proximum litus trireme constata, &
 in litore relicta, pedibus Adrumerum profugerat.
 Id opidum C. Considius Longus unius legionis
 praesidio tuebatur. reliquae Caesaris naves ejus fuga
 Adrumerum se receperunt. Hunc secutus M. Ru-
 fus Quaestor navibus VII, quas praesidio onerariis
 navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam reli-
 ctam in litore navem conspexit, hanc remulco ab-
 straxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio
 Marcum

Marcum Uticam navibus præmittit : ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit : ibi C. Caninium Rebilum legatū cum legionibus relinquit : ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana ; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte quæ ad Uticam vergit. abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit. longe lateq; is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, vi millium circuitu in opidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspicit, muro opidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci : una ex parte ipso opido Utica, altera theatro quod est ante opidum, substructionibus ejus operis maximis ; aditu ad castra difficili & angusto. simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex opido, pedesque CD mittuntur à Varro ; quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompejo, & simulas cum Curione intercedebant ; quod tribunus pl. legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se. neque vero primum imperum nostrorum Numidæ ferre potuerunt : sed interfectis circiter CXX reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronunciarī onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC. se in hostium habiturum

loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, sublati anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur. postero die Uticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magno auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. equites committunt proelium: & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marci II ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Artium Varrum perfugiunt. II, seu vere, quam habuerant, opinionem perferant, sive etiam auribus Varri serviant; (nam quæ volumus, & credimus libenter; & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus;) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione: maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatē. Qua opinione adductus Varrus postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Varri Sex, Quintili-

lius Varrus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic demissus à Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar: adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipuli que constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpeffi; neu pro iis pugnaret, à quibus contumelia per fugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis magnis omnium inaccessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat; sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. civile bellum. genus hominum. quod liceret libere facere, & sequi, quod vellet. legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) qua offerrentur. municipia etiam adversis partibus conjuncta. neque enim ex Marfis, Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant. nonnulla etiã ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. Quibus de causis concilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Varri oppugnand-

pugnanda censerent; quod hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrantur. postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos, & circumventos à suis gravissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum: ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur; simul si quid gravius accidisset, magna multitudine navium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi: neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt regenda, ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quæ

est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror: magnaue ex parte jam me una vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa & Cæsar amicissime de vobis, & illi gravissime iudicaverunt. Pompejus enim nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adfunt, qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? ut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? an vero in Hispania res gestas Cæsar non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non poterunt, perditum resistant? vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsar's beneficio

ficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditioe ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis predicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream? An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classiem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum CC naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus comœatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hispaniarum deditioem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo factò commutata omnium voluntate, & opinio-
 ne,

ne, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas. prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi datur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, nõ ita magno, ac difficili, & arduo adscensu. hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, expectabat; quo æquiore loco prælium committeret. simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admisis equis, ad suos refugerunt: relictæ ab iis, qui una procurrebant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Hoc tota Varri conversa acies suos fugere, & concidi vibebat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis primi non facile eniterentur. sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici posset. aut nostri propius accederent, omnis Varri acies terga vertit. seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exerci-

tu Curionis, primum agmen fugientium confectus magna voce Varrum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit: & quis esset, aut quid vellet, quæsit, humerum apertum gladio appetit; paullumque absuit, quin Varrum interficeret. quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur: atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt. neque multum absuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in opidum contenderunt. sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter D C interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnere, ex castris in opidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varrus, & terrore exercitus cognito, buccinatores in castris, & paucis ad speciem tabernaculis rectis de tertia vigilia silentio exercitum in opidum reducit. Postero die Curio Vricam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in opido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Vricenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis magnus. itaque de deditioe omnes palam loquebantur, & cum P. Artio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur.

nuncii

nunciū præmissi ab rege Juba venerunt: qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur, quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunc iis ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se Regem nisurum existimabat. sed ubi certis auctoribus comperit, minus v & xx millibus [longe] ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit. statimque in Siciliam misit, uti 11 legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendū aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellū ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam opidanis audit, Iubam revocatum finitimo bello, & controversis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. his auctoribus temere credens consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumē Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, & vi mil-

liam

lium passuū intervallo à Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim confederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducant. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castra præsidio relictis. Progressus milia passuum vi equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum per fugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non poterunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatus commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferabantur. capti homines, equitesque producebantur. ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet; sese; iterque accelerat, ut quæ maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At ille itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio 11 millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere

consue-

consueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese quum opus esset, signum prælii daturum: &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longius esset progressus confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit. sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat. sed ii erant numero CC. reliqui in itinere substitierant. hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant; & ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiarum summissis ab rege auxiliis crebroangebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant;

quod

quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. tùm vero ad summam desperationem nostri perveniunt: & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumfistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauca ex prælio se recipiunt. sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadverta, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus à Curione cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varrum, jamq; se pulverem venientum cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturâ suspicarentur.

tur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque confulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga navium onerariarum magistros incitabat, pauci lenunculi ad officium, imperiumque conveniebant. sed tanta erat completis litoribus contentio; qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. reliquae copiae, missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes mihi Juba postero die ante opidam conspicatus, suam esse praedans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varrus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in opidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damaspus, paucis diebus, quae fieri vellet, Uticae constituit, atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

Dictatore habente comitia Caesare, consules creantur [Julius] Caesar, & P. Servilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulere fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur: constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent aestimationes possessionum, & rerum, quanti quaeque earum ante bel-
N
lum

lum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeja lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompejus habuerat, quæ judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. sed tantum navium reperit, ut anguste XX millia legionariorum militum, & DC equites transportare possent. hoc unum [inopia navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copię ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Gallię & Hispanię regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompejus annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem

sem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achajæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum I X. V ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat, unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis confederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaja, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones II, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus III millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Corus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinus præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompejus filius cum classe adduxerat: DCCC quos ex servis suis, pastorumque suorum coëgerat: CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. horum alter una venerat, alter filium miserat. CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompejus tribuit miserant. in his plerique hyppotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas,

Theſſalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem ſupra demonſtravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Theſſalia, Aſia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquiſq; regionibus comparaverat, hiemare Dyrhachii, Apolloniæ, omnibuſque opidis maritimis conſtituerat, ut mare Cæſarem tranſire prohiberet. ejus rei cauſa omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompejus filius; Aſiaticis D. Lælius, & C. Triarius: Syriacis C. Caſſius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ claſſi Scribonius Libo, & M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus cuncta adminiſtrabat. ad hunc ſumma imperii reſpiciebat. Cæſar, ut Brundiſium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum eſſet perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipſi expediti naves conſcenderent, quo major numerus militum poſſet imponi; omniaque ex victoria, & ex ſua liberalitate ſperarent; conclamantibus omnibus, Imperaret, quod vellet; quodcumque imperaviſſet, ſe æquo animo eſſe facturos; pridie Non. Jan. naves ſolvit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus vii. poſtridie terram attingit Cerauniorum, ſaxa inter & alia loca periculosa quietam naçtus ſtationem: & portus omnes timens, quos teneri ab adverſariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharfalus. omnibus navibus ad unam incolumibus, milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Veſpillo, & Minucius Rufus cum Aſiaticis navibus x i i x; quibus juſſu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navibus ex Coreycæ. ſed neque ii ſibi conſi ex portu prodire ſunt auſi; quum Cæſar omnino x i i naves longas præſidio dæxiſſet; in quibus erant conſtratae i i i i. Bibulus,

lus, impeditis navibus, dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quum de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisiū à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq; transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyæ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanis occurrit; & nactus circiter xxx in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendiis eodemque igne nautas, dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici porrum stationes, litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisq; diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Iffam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum, sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes paberes liberaverunt: & præfectis omnium mu-

lierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris opidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime à re frumentaria laborabant, quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasione meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruerunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; & magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems appropinquabat; & tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione opidi, Dyrrhachium sese ad Pompejum recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompejum mitteret: eundemque apud Cn. Pompejum auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrumque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in

Italia,

Italia, atque Hispania civium Romanorum & atque xxx. se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditioe ad Corcyram. proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompejo probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompejum fieri certiore, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompejum contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompejus erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii opido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus

portis clausis opidum defendere, Græcos murum
 adscendere, atque arma capere jubet, illi autem
 quum se contra imperium populi R. pugnaturos
 esse negarent; opidani autem sua sponte Cæsarem
 recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis,
 portas aperuit; & se, atque opidum Cæsari dedit,
 incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Cæ-
 sar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam
 proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius,
 qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, at-
 que eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus
 exigere cœpit. Illi vero daturos se negare; neque
 portas consuli præclusuros, neque sibi iudicium
 sumpturos, contra atque omnis Italia, populusque
 R. judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam
 profugit. Apollonitates ad Cæsarem legatos mit-
 tunt, opidoque recipiunt. Hos sequuntur Bulli-
 denses, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates,
 totaque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ
 imperaret, facturos pollicentur. At Pompejus, co-
 gnitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ
 gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, noctur-
 nisque itineribus, contendit. simul ac Cæsar ap-
 propinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus
 exercitui, quod properans noctem diei conjunxe-
 rat, neque iter intermiserat, ut pene omnes in Epi-
 ro finitimisq; regionibus signa relinquerent; com-
 plures arma projicerent; ac fugæ simile iter vide-
 retur. sed, quum prope Dyrrhachium Pompejus
 constitisset, castraque metari jussisset: perterritus
 etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit,
 juratque, se eum non deserturum, eundemque ca-
 sum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset.
 Hoc idem reliqui jurant legati. hos tribuni mil-
 centurionesque sequuntur; atque idem omnis ex-
 ercitus jurat. Cæsar præoccupato itinere ad Dyr-
 rhachium, finem properandi facit: castraque ad
 flumen

flumen Apsum ponit in finibus Apolloniarum; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompejus facit; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positus, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit; paululumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit: quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus à. impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidii enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare; atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus

demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter opidum muris, alter praesidiis terrestribus praerat: velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi ejus facultas detur. huc addunt pauca rei confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod asserabant, videbatur; & Caesarem id summe sciebant cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Caesar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. erat ad Buthrotum oppositum Corcyrae. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium, prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate & praetura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod de consilio sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompejum, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset: neve alter alteri noceret. huc addit pauca de causa, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodatur, satis causae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompejum sine pe-

ricu-

riculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret, sic belli rationē esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, se rotam rem ad Pompejum rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classē ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Lucecio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompejus consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompejus interpellavit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor: cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina

castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legari venire, & quæ vellent, exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei expectatio: atque omnium inrenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatino incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obrectus armis militum vitavit. vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plorius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; & si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur, sed fiebat æquitate decreti,

decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? itaque, qui hoc postulareret, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ** ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cælium ab Rep. removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantē de Rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit; atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria, atque arma Capuæ essent: comprehensa; familia Neapoli visa, atque proditio opidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & pericu-

periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulū delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. eo quum à Q. Pedio prætore cum legione ** lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo, præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerē & facilem exitum habnerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisium portum est, occupavit, quod præstare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompejum litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci, & refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtuti militum confusus scaphas navium magnarum circiter LX craibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes

remes II, quas Brundifi faciendas curaverat, per
causam exercendorum remigū ad fauces portus
prodire iussit. has quum audacius progressas Libo
vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes v ad
eas misit. quæ quum navibus nostris appropin-
quassent, nostri veterani in portum refugerunt;
illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex
omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo
dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu
unam ex his quadriremem cum remigibus defen-
soribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere
coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equi-
tibus per oram maritimam ab Antonio dispositis
aquari prohiberentur. qua necessitate & ignomi-
nia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessio-
nemque nostrorum omisit. Multi jam menses
transierant; & hiems jam præcipitaverat; neque
Brundisio naves legionesque ad Cæsarem venie-
bant; ac nonnullæ ejus rei prætermisæ occasiones
Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant ven-
ti, quibus necessario committendum existimabat.
quantoq; ejus amplius processerat temporis, tan-
to erant alacriores ad custodias qui classibus præ-
erant; majoremque fiduciam prohibendi habe-
bant: & crebris Pompeii litteris castigabantur,
quoniam primo venientem Cæsarem non prohi-
bissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent.
dariusq; quotidie tempus ad transportandum le-
nioribus ventis exspectabant. Quibus rebus per-
motus Cæsar, Brundisium ad suos severius scri-
psit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem na-
vigandi dimitterent; si vel ad litora Apolloniatum
cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent.
Hæc à custodiis classium loca maxime vacabant;
quod se longius portibus committere non aude-
rent. illi adhibita audacia & virtute, administran-
tibus M. Antonio, & Fusio, Kaleno, multum ipsis
militi-

militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro
 salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves
 solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrha-
 chiumque prætervehuntur, qui quum essent ex
 continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi
 Rhodiæ præerat, naves ex portu educit: & quum
 jam nostri remissione vento appropinquassent,
 idem auster increbuit, nostrisque præsidio fuit.
 Neque vero ille ob eam causam senatu desiste-
 bat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tem-
 pestatis superare posse sperabat; prætervectosque
 Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius seque-
 batur. nostri nisi fortunæ beneficio, tamen impe-
 tum classis timebant, si forte ventus remisisset. na-
 cti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lis-
 sum millia III passuum eo naves introduxerunt:
 qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro nō erat
 tutus: leviulque tempestatis, quam classis peri-
 culum æstimaverunt. Quo simul atque intus est
 itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum
 flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam com-
 mutationem fortunæ videre licuit, qui modo sibi
 timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui
 nostris navibus periculum intulerant, de suo ti-
 mere cogebantur. itaque tempore commutato
 tempestas & nostros texit, & naves Rhodias af-
 fixit, ita, ut ad unam constratæ omnes nume-
 ro XV I eliderentur, & naufragio interirent; &
 ex magno remigum propugnatorumque nume-
 ro pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à
 nostris distraheretur: quos omnes conservatos
 Cæsar domum remisit, nostræ naves II tardius
 cursu confecto, in noctem coniectæ, quum igno-
 rantem quem locum reliquæ cepissent, contra Lis-
 sum in anchoris constiterunt. has scaphis, mino-
 ribusque navigiis compluribus summissis, Ora-
 cius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare para-
 bat:

bat: simul de deditione eorum agebat, & incolu-
mitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis
ducentos viginti ex legione tironum sustulerat:
altera ex veterana paullo minus ducentis[se com-
pleverat.] Hic cognosci licuit, quantū esset homi-
nibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim
multitudine navium perterriti; & salo nausæque
confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros
hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum
perducti contra religionem jurisjurandi in ejus
conspæctu crudelissime interficiuntur. At vetera-
næ legionis milites item confictati & tempestatis
& sentinæ vitii non ex pristina virtute remitten-
dum aliquid putaverunt; sed tractandis conditio-
nibus, & simulatione deditionis extracto primo
noctis tempore, gubernatorem in terram navem
ejicere cogunt: ipsi idoneum locū nacti reliquam
noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, mis-
sis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem
oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos
armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: &
nonnullis eorū interfectis, incolumes ad nostros
se se receperunt. Quo factō, conventus civium Ro-
manorum qui Lissum obtinebat, quod opidum iis
antea Cæsar attribuerat, muniendumque curave-
rat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit.
Otacilius sibi timens opido fugit, & ad Pompejū
pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum
erat summa, veteranorum III legionum, uniusque
tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in
Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque
transportandos: pontones, quod est genus navium
Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, ut, si forte
Pompejus vacuam existimans Italiam eo transje-
cisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus,
aliquam Cæsar ad insequendum facultatem habe-
ret: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus
regioni-

regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Hæc eodem fere tempore Cæsar, atq; Pompejus cognoscunt. nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumq; naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompejus, ut venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes, ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterq; eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompejus clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdium. sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompejus, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atq;, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis unum diem sese castris tenuit, altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompejus ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis sese Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus, tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem iter fecerant, & M. Bibulum

um in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causa, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula fervorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur, cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed pene vicis, castellisque singulis cum imperio præficiabantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum provincia, diffusa præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex S. C. exigî dictabant: publicanis, uti in sorte fecerant, in sequentiis anni vectigal promutuum, præterea Ephesi à Fano Dianæ depositis;

depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat,
 ceterasque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ven-
 tum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordi-
 nis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur
 à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsa-
 rem; properaret ad se cū exercitu venire, omnia-
 que posthaberet. His litteris acceptis, quos advo-
 caverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam parare
 incipit: paucisque post diebus est profectus. hæc
 res Ephesæ pecuniæ salutem attulit: Cæsar Anto-
 nii exercitu conjuncto, deducta Orico legione,
 quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat, ten-
 tandas sibi provincias, longiasque procedendum
 existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex
 Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio missõ pollice-
 rentur earum gentiũ civitates imperata facturas,
 L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ
 appellabatur xxvii, atque equitibus cc in The-
 saliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v,
 paucisque equitibus in Ætoliã misit. maxime
 eos, quod erant propinquæ regiones, de re fru-
 mentaria, ut providerent, hortatus est. Cn. Do-
 mitium Calvinum cum legionibus i i, xi, & xii,
 & equitibus d, in Macedoniam proficisci jubet.
 Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appel-
 labatur, Menedemus princeps earum regionum
 missus legatus omnium suorum excellens studi-
 um profitebatur. Ex his Calvisius, primo ad-
 ventu summa omnium Ætolorum receptus vo-
 luntate, præsidis adversarium Calydone, &
 Naupactõ rejectis, omni Ætoliã positus est. Cas-
 sius in Thessaliã cum legione pervenit. hic
 quum essent factiones duæ, varia voluntate civi-
 tarum utebatur. Egesaretus veteris homo poten-
 tiæ Pompejanis rebus studebat. Petrejus summæ
 nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæ-
 sarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domi-
 tius

tius in Macedoniam venit: & quum ad eum frequentes civitatem legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione & fama omnium. nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo milia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul adesse, & venire nunciaretur. & quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit, cum cohortibus 11x præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniti iussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassi advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecurfiores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positus, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domiti-

mitius tum quoque sibi dubitandum non putavit,
 quin productis legionibus prælio decertaret. sed
 quum esset inter bina castra campus circiter mil-
 lium passuum VI, castris Scipionis aciem suam
 subjecit. ille à vallo nõ discedere perseveravit. at-
 tamen ægre retentis Domitianis militibus est fa-
 ctum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod
 rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus
 progressus nostrorum impediēbat. Quorum stu-
 dium, alacritatemque pugnandi quum cognovis-
 set Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invi-
 tus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia
 castris se continere, qui magna expectatione ve-
 nisset, temere progressus turpem habuit exitum;
 & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen
 transit; atque in eandem partem, ex qua venerat,
 redit: ibique prope flumen edito natura loco ca-
 stra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insi-
 dias equitum collocavit: quo in loco superioribus
 fere diebus nostri pabulari cõsueverant. & quum
 quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equi-
 tum Domitii venisset; subito illi ex insidiis con-
 surrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum
 tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines re-
 diit, atque ultro universi in hostes impetum fece-
 runt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in
 fugam coniectis, nostri duobus amissis, in castra
 se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans
 Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese
 angustiis rei frumentariæ adductum castra move-
 re: vasisque militari more conclamatis, progressus
 millia passuum III loco idoneo & occulto om-
 nem exercitum equitatumque collocavit. Scipio
 ad sequendum paratus equitatum magnamq; par-
 tem levis armaturæ ad explorandum iter Domi-
 tii, & cognoscendum præmisit. qui quum essent
 progressi, primæque turmæ insidias intravissent,

ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celebrem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præfidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, opidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam navium longarū transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio opidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorē partē post opidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super qua turrim effectā ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus completit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pomp. filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia opidi tentans, ut adversariorum manus deduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra opidum effecerat: IV biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in interiorē partē transduxit. ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque

inanes,

naves, 17 ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc
 confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe
 abductum reliquit, qui commeatus Buliide, atque
 Amantia importari in opidum prohibebat; ipse
 Lissum profectus naves onerarias xxx à M. An-
 tonio relictas intra portum aggressus, omnes in-
 cendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus
 civibus Romanis, qui ejus erant conventus, milii-
 ribusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, tri-
 dum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re-
 infecta, inde discessit. Cæsar postquam Pom-
 pejum ad Asparagium esse cognovit, eodem cum
 exercitu profectus, & expugnato in itinere opido
 Parthinorum, in quo Pompejus præsidium habe-
 bat, 114 die in Macedoniam ad Pompejum per-
 venit, juxtaque eum castra posuit; & postridie,
 eductis omnibus copiis, acie instructa, decernen-
 di potestatem Pompejo fecit. ubi eum suis locis
 se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu,
 aliud sibi consilium capiendum existimavit. ita-
 que postero die omnibus copiis, magno circuitu
 difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profe-
 ctus est, sperans Pompejum aut Dyrrhachium
 compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem
 commeatum, totiusque belli apparatus is eo con-
 tulisset; ut accidit. Pompejus enim primo igno-
 rans ejus consilium, quod diverso ab ea regione
 itinere profectum videbat, angustiis rei frumen-
 tariae compulsus discessisse existimabat: postea
 per exploratores certior factus postero die castra
 movit; breviori itinere se occurrere ei posse spe-
 rans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque ad-
 hortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva
 parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrha-
 chium venit, quum primum agmen Pompeii pro-
 cul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompejus
 interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere
 non

non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. eo partem navium longarum convenire, frumentum, commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompejanis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia tegerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa L. Canuleium legatum misit: quodque hæc regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompejus hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. hos primum præfidiis tenuit; castellaque ibi communit. inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompejum instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompejum prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationum niti videbatur,

minueret; quum fama per orbem terrarum per-
 crebuisse illum à Cæsare obsideri, neque audere
 prælio dimicare. Pompejus neque à mari, Dyr-
 rhachioque discedere volebat; quod omnem ap-
 paratum belli, tela, arma, tormenta ibi collocave-
 rat, frumentumque exercitui navibus supporta-
 bat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat,
 nisi prælio decertare vellent; quod eo tempore sta-
 tuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut ex-
 tremam rationem belli sequens quam plurimos
 colles occuparet, & quam lætissimas regiones
 præliis teneret, Cæsarisque copias, quam maxi-
 me posset, distineret. idque accidit. castellis enim
 xxiv effectis, xv millia passuum circuitu ample-
 xus, hoc spatio pabulabatur; multa que erant inter
 eum locum manu sata, quibus interim jumenta
 pasceret. atque ut nostri, qui perpetuas munitiones
 habebant, perductas ex castellis in proxima ca-
 stella, ne quo loco erumperent Pompejani, & no-
 stros post tergum adorirentur, timebant: ita illi
 interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant;
 ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo
 circumvenire, possent. sed illi operibus vincebant,
 quod & numero militum præstabant, & interiore
 spatio minorem circuitum habebant. Qua quum
 erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pom-
 pejus totis copiis & dimicare non constituerat;
 tamen suis locis sagittarios funditoresque mitte-
 bat, quorum magnum habebat numerum; multi-
 que ex nostris vulnerabantur. magnusque ince-
 ferat timor sagittarum; atque omnes fere milites
 aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis
 tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vi-
 rent. In occupandis præliis magnam vi uterque
 utebatur. Cæsar, ut quam angustissime Pompejum
 contineret; Pompejus, ut quam plurimos colles
 quam maximo circuitu occuparet. crebraque ob
eam

eam causam prælia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompejus occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq; prolatis, munitiones impediabat. neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, quum suos omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur. quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitureo tempore glorians apud suos Pompejus dixisse, Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens crates ad extremum tumulū contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere & instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusq; detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signū dari, atq; in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis IX subito constipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivū incitati cursu, præcipites Pō-

pejanos egerunt, & terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriiq; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere compluribus interfectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloq; citra eum locum, aliis comprehensis colibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, percussos atq; infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumq; præstarent. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. at contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ comæatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpeffos, labore & patientia maximum bellum confecisse. meminerant ad Alefiam magnam se inopiam perpeffos, multo etiam majorem ad Avaticum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat. id

ad si-

ad similitudinem panis efficiebant, ejus erat magna copia. ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompejani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompejum è manibus dimitturos. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, & odore retro, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia [affectos.] omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque ut erant loca montuosa, & ad specus angustiarum vallium, has sub publicis in terram dimissis præsepserat, terramque aggerat; ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria: & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamē fontes à quibusdam præfidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsar's exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia nebat; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc re-

riebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Defunt.

Interim certior factus P. Sulla, quē discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus I I. cujus adventu facile sunt repulsi Pompejani. neque vero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque dejectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius profeceretur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire, cujus consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt legati partes atq; Imperatoris. alter [omnia] agere ad præscriptum; alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sulla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamē fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompejanis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progressu loco in summo constiterant. si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco vererantur, neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompejus tumulum quendam occupavit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adjici non posset. Hoc confedit loco, atque eum communit; omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus causa, tentaverat; ne ex proximis præsiidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus I I I, atq; eam loco depulit. altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfe-

terfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita
 uno die vi præliis factis, IIII ad Dyrrhachium,
 IIII ad munitiones, quum horum omnium ratio
 haberetur, ad duorum millium numero ex Pom-
 pejanis cecidisse reperiēbamus, evocatos centu-
 rionesque complures. in eo fuit numero Valerius
 Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat:
 signaque sunt vi militaria relata. nostri non am-
 plius xx omnibus sunt præliis desiderati, sed in ca-
 stello nemo fuit omnino militum, quin vulnerare-
 tur; quatuorque ex una cohorte centuriones ocn-
 los amiserunt. & quum laboris sui periculique te-
 stimonium afferre vellent, millia sagittarum circi-
 ter xxx in castellum conjecta Cæsari remunera-
 verunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurio-
 nis, inventa sunt in eo foramina ccxx. quem Cæ-
 sar, ut erat de se meritis, & de Rep. donatum mil-
 libus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad Pri-
 mipilum se transducere pronuntiavit. ejus enim
 opera castellum conservatum esse magna ex parte
 constabat. cohortemq; [postea] duplici stipendio,
 frumento, *ut speciaris, militaribusque donis am-
 plissime donavit. Pompejus noctu magnis additis
 munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; &
 in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis
 eam partē castrorum obtexit; & v intermissis die-
 bus, alterā noctem subnubilam nactus, extructis
 omnibus castrorum portis, & ad impediendū ob-
 jectis, tertia inita vigilia, silentio exercitū eduxit,
 & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acar-
 nania, Amphilochois per Cassium Longinum, &
 Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis,
 tentandā sibi Achaiam, ac paullo longius progre-
 diendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fusium Ka-
 lenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum co-
 hortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Ru-
 tilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompejo obti-
 nebat,

nebat. Isthmū præmunire instituit, ut Achaia Fusiū prohiberet, Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatū recepit: non nullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiaē Cæsaris cōciliare studebat. In his rebus fere erat Fusus occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitū in acie æquum in locū produxit, si Pompejus prælio decertare vellet; ut pene castris Pōpeii legiones subiceret; tantumq; à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici posset. Pompejus autem ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Hæ quū in Achaia, atq; apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem: quem ab illo transditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari factum, virio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre nō opportuno tempore ad Pompejum vererentur Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atq; errantem regere posset; præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, viros quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperiū uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Favonio,

vonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectaque re, sese ad Cæsarem recipit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompejanum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit: castellaque his locis posuit. Pompejus, ubi nihil profici equitatu cognovit: paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones facta, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supponere; quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adangere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiã fructus ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompejus de eruptione existimavit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Ægus Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. his domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat. hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem

rem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt
questi; & ad cætera addiderunt falsū ab his equi-
tum numerum deferri, quorum stipendium aver-
terent. Cæsar neq; tempus illud animadversionis
esse existimans, & multa virtuti eorū concedens,
rem distulit totam. illos secreto castigavit; quod
quæstui equites haberent: monuitque ut ex sua
amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis
officiis [reliqua spectarent.] Magnam tamen hæc
res illis offensionem, & contempionē ad omnes
attulit. idque ita esse quum ex aliorum objectatio-
nibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque ani-
mi conscientia intelligebat. Quo pudore adducti,
& fortasse se non liberari, sed in aliud tempus re-
servari arbitrati, discedere à nobis, & novam ten-
rare fortunam, novasque experiri amicitias con-
stituerunt: & cū paucis collocuti clientibus suis,
quibus tantū facinus committere audebant, pri-
mum conati sunt præfectum equitum C. Voluse-
num interficere, ut postea, bello confecto, cogni-
tum est; ut cū munere aliquo perfugisse ad Pom-
pejum viderentur, postquam id difficilius visum
est, neque facultas perficiendi dabatur, quam ma-
ximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac
satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis
coëmptis equis, ad Pompejum transferunt cum
iis quos sui consilii participes habebant, quos
Pompejus, quod erant honesto loco nati, & in-
structi liberaliter, magnoque comitatu, & multis
jumentis venerant, virique fortes habebantur, &
in honore apud Cæsarem fuerant, quodque no-
vum, & præter consuetudinem acciderat, omnia
sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. nam
ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæse-
re ad Pompejum transferat; quum pene quotidie
à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo verò
in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earum-
que

que regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodia- rum, varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompejum omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum; aggeremque omnem noctu in scaphas, & naves actuar- ias imponit; & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit. & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæ- storem cum legione IX positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvius Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione, hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XIX munitiones erat complexus, perficiendi

ciendi spatium nō dabat. Itaq; contra mare transversum vallū, qui has duas munitiones contingeret, nondū perfecerat. quæ res nota erat Pompejo, dalata per Allobroges perfugas; magnumq; nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostræ cohortes 1x legionis excubuerant, accedere subito prima luce Pompeiani [exercitus:] novusque eorum adventus existit: simulq; navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur; & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, reliisque terrebant; magnaq; multitudine sagittariorum ab utraq; parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus nō erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraq; munitione dejectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaq; quodcumque addebarat subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem & periculū augebat. hominū enim multitudine receptus impediabatur. in eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur, cōspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque

memque ad eum referte. Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iamque Pompeiani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus, & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. cujus adventus Pompejanos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdã cohortibus ex præidiis, eodem venit. qui cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum; castra secundam mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompejum munire jussit. Qua perfecta munitione, animadvertum est à speculatoribus Cæsar, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsar, objecisset Pompeianis copiis, atque opere, *ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD aberant: post mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompejus occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorẽ adjece- rat munitionem. ita minora castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat. circiter passus CD, quod liberius.
ac sine

ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra. munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & pervenit prius, quam Pompejus sentire posset; & tamen erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompejanos ex vallo deturbavit. erat objectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum; quum irrupere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruerunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portam quærent, castrorumque

rumq; eam munitionem esse arbitrarentur. Quod
quam esset animaduersum conjunctam esse flu-
mini; protinus his munitionibus, defendente nul-
lo, transcenderunt: omnisque noster equitatus
eas cohortes est secutus. Interim Pompejus, hac
longa fatis interjecta mora, & re nunciata, v le-
gionem ab opere deducta subsidio suis duxit: eo-
demque tempore equitatus ejus nostris equitibus
appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui
castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt
subito mutata. Pompejana enim legio celeris spe
subsidii confirmata ab Decumana porta resistere
conabatur, atque ultro in nostros imperum facie-
bat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per
aggeres adscendebat, receptui suo timens initium
fugæ faciebat. dextrum cornu, quod erat à sini-
stro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne
intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua
proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in
angustias inciderent, x pedum munitionis sese in
fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui
per horum corpora salutem sibi, atq; exitum pa-
riebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo,
Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veri-
ti, ne angustiis intercluderentur, quum extra &
intus hostem haberent, eodem, quo venerant, re-
ceptui consulebant: omniaque erant tumultus, ti-
moris, fugæ plena, adeo, ut, quum Cæsar signa fu-
gentium manu prehenderet, & consistere jube-
ret, alii, dimissis equis, eundem cursum confice-
rent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque
quisquam omnino consisteret. His tantis malis
hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis de-
leretur exercitus, quod Pompejus infidias timens,
credo, quod hæc præter spem acciderant, ejus, qui
paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,
munitionibus appropinquare aliquandiu non au-
debat;

debat; equitesque ejus, angustiis, portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei præliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, & notos equites R. * Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Graviium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil. & centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompejus eo prælio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ira se postea salutari passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompejanis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant, non ad hæc addebant, non ex concursu acri factò, non prælio dimicatum; sibi que ipsos multitudine atque angustiis

stis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste
 accepissent. non denique communes belli casus
 recordabantur, quã parvulæ sæpe causæ vel fal-
 se suspicionis vel terroris repentini, vel objectæ
 religionis, magna detrimenta intulissent: quoties
 vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset
 offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, ne-
 que ulla commutatio rerum posset accidere, per
 orbem terrarum, fama ac litteris victoriam ejus
 diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consi-
 liis depulsus omnem sibi commutandam belli ra-
 tionem existimavit. itaque uno tempore, præsi-
 diis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa,
 coactoque in unum locum exercitu, concionem
 apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ
 accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terre-
 rentur, multisque secundis præliis unum adver-
 sum, & id mediocre, opponerent: habendam for-
 tunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere
 cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum
 hominum peritissimis atque exercitatissimis duci-
 bus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque
 provincias in potestatem redegissent: denique re-
 cordari debere, qua facilitate inter medias ho-
 stium classes, oppletis non solum portibus, sed
 etiam litoribus, omnes incolumes essent trans-
 portati: si non omnia caderent secunda, fortunam
 esse industria sublevandam: quod esset acceptum
 detrimenti, ejus juri potius, quàm suæ culpæ de-
 bere tribui: locum se tum ad dimicandum dedi-
 se: positum esse hostium castris; expulisse, ac su-
 perasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio,
 siue error aliquis, siue etiam fortuna partem jam
 præsentemque victoriam interpellasset, dandam
 omnibus operam, ut acceptum incommodum
 virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimen-
 tum in bonum verteret, uti ad Gergoviam acci-
 didet,

disset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent. Hac habitâ concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarcientiæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & tibi quisque etiâ pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiâ ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem proelio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. itaque nulla interposita mora, fauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de iv vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermissio, ut & militare institutum servaretur, & quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompejus, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos apprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitarumque præmisit ad novissimum agmen demonstrandum: neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit;

expedi-

expeditosque antesignanos admiscuit C. D., qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. Confecito justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoq; exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit; militesque omnes intra vallum continuit: equitatumque per causam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompejus, confecito ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusq; milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectiois ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta; ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectio- nis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, IIX millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompejus discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios

focios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompejus eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrhachii comparaverat, frumento ac comæatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transfiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: si Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniae cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompejus quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggredereetur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompejus per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvise aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviam

viæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obijcere Pompejo videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompejo litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prælio ad Dyrrhachium facto elatius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat pulsum fugere Cæsarem pene omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscelli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompejum demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. à quibus Domitius certior factus vix IV horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod est objectum oppositumq; Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est opidum primū Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama jam præcucurrerat, quā supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthene prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in opidum cogit, portasque præcludit, & ad Scipionem Pompejumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere
non

non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandum omnium rerum inopiam, potiri opido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam IX opidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum miliribus concessit; statimque ab opido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati opidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar admirum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitanum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum expectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompejus paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoriæ prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum canit, & alterum illi

jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari relictum in Italiam videretur; & si quando quid Pompejus tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque seruorum habere numero, dicerent. Jam que inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definebant. alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magna que inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is à Pompejo ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætorii absentis rationem haberi: quum ejus necessarij fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur: reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descendunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditoris exercitus Arius Rufus apud Pompejum, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præfidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. unam fore tabellam qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis darent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes

omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniae, aut de persequendis inimicis agebant. nec quibus rationibus superare possent: sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso, quum satis perspectum militum animum habere videretur; tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompejus propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instravit. primum suis locis, pauloque à castris Pompeii longius, continentibus vero diebus, ut progredere ad castra sua, collibusque Pompejanis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatior ejus efficiebat exercitum. superius tamē institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites in apertioribus etiam locis VII millium Pompejanorum imperum, quum adesset usus, sustinere audent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos per fugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria

re interetur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectiois dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompejus quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. id quum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. ita sine periculo legionum, & pene sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manumque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum.

qui Galliam Germaniamque devicerit. omnibus interfui praeliis. neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperit: quod accidere tot praeliis fuit necesse. multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictii in continenti. an non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? hæc copiae, quas videtis, ex delectibus horam annorum in citeriore Gallia sunt resectæ; & pleræque sunt ex colonis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus praeliis Dyrhachinis interit. hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompejus idem juravit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompejus. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompejus existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat. hæc erant millia XLV. evocatorum circiter, duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. reliquas cohortes VII castris, propinquisque castris

stellis præsidio disposuerat, dextrū cornu ejus rivus quidam impeditis ripis, munebat. quam ad causam cunctum equitarum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, ix in sinistro collocaverat, tamen erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit i ix, ut pene unam ex duabus efficeret; atque alterā alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie lxxx constitutas habebat. quæ summa erat cxxxii. cohortes i i castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie C. Domitium præposuerat. ipse contra Pompejum consistit: Simul his rebus animadvertis, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitū dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertie aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset. neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugne ardentibus, tuba signum dedit. Erat Craffius evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato. Se-

quimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc praelium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atq; eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt profecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursû utriusq; exercitus. sed Pompejus sui prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis rellis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi rollerent: quibus rebus & hostes terreri; & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrî à Pompejanis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeriterque, ut erat

ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. neque vero Pompejani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & imperum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesque Pompejani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circumire cœperunt. quod ubi Cæsar animadvertit, IV aciei, quam instituerat sex cohortiū numero, signum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiā tum ac resistentibus in acie Pompejanis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quæta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, quum recentes atq; integri defessis succedissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompejani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat, ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompejana à sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. sed Pompejus, ut equitatum suum pulsus vidit, atq;

eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffusus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum expectans. Cæsar, Pompejanis ex fuga intra vallū compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnant: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisque auxiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinē telorum sustinere poterunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usque centurionibus, tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsar's luxuriam objiciebant, cui-
semper

semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompejus jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, Decumina porta se ex castris ejecit; proinusque equo citato Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem sese lisse, ut à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæsar castris potius à militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompejani, quod is mons erat sine aqua, diffusi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere cœperunt. qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit; iv secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompejanis occurrere cœpit; & progressus millia passuum vi aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompejani in quodam monte constituerunt. hunc montem flumen sublebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompejani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma projicere iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes,

res, ab eo perierunt salutem: consolatus consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quia sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alia occurrere, & eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti iussit: eodemque die Larissam pervenit. in eo prælio non amplius CC milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompejano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditioem venerunt amplius millia xxiv. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt: multi præterea in finitimas civitates refugerunt. Signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit: eademque ratione qua factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis eliecit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito deterre-

deterrebat, neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fratrem, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix opidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore nuntii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed opportunissime nuntiis allatis opidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl præparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictæ præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes ii, in quarum altera erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea

duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post
 de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt; ut ipſis
 Pompejanis fides fieret: nam ante id tempus fingi
 à legatis amicisque Cæſaris arbitrabantur. Qui-
 bus rebus cognitis, ex iis locis Caſſius cum claſſe
 diſceſſit. Cæſar omnibus rebus relictis perſequen-
 dum ſibi Pompejum exiſtimavit, quaſcumque in
 partes ex fuga ſe recepiffet; ne rurfus copias cõ-
 parare alias, & bellum renovare poſſet: & quan-
 tum itineris equitatu efficere poterat, quotidie
 progrediebatur; legionemque unam minoribus
 itineribus ſubſequi juſſit. Erat edictum Pompeii
 nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes ejus
 provinciæ juniores, Græci, civesque R. jurandi
 cauſa convenirent. ſed utrum avertendæ ſuſpi-
 cionis cauſa Pompejus propoſuiſſet, ut quã diu-
 tiſſime longioris fugæ, conſilium occultaret, an
 novis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam
 tenere conaretur, exiſtimari non poterat. Ipſe ad
 anchoram una nocte conſtitit; & vocatis ad ſe
 Amphipoli hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios
 ſumptus corrogata, cogito Cæſaris adventu, ex
 eo loco diſceſſit, & Mitylenas paucis diebus ve-
 nit. Bidnum tempeſtate retentus, navibusque aliis
 additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum
 pervenit. ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antio-
 cheniſum, civiumque Romanorum qui illic nego-
 tiarentur, arcem ante captam eſſe excludendi ſui
 cauſas nunciosque dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga
 in finitimas civitates recepiffe dicerentur, ne An-
 tiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum ca-
 pitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui
 ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo cõſu-
 lari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi, qui quum
 ex fuga Pompejum ſequerentur, atque in inſulam
 veniſſent, opido ac portu recepti non erant: miſ-
 ſisque ad eos nunciis, ut ex iis locis diſcederent,
contra

contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompejus, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrarum non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompejus misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, sibi prius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompejo præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompejus Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. ipsi clam consilio inito Achillam præfectum regium singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompejum miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus.

& quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lenulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia vocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Suria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Prolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *Αδύρα* appellant, tympana sonnerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in recto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompejum Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato evocaverat, equitibusque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. reliqui vulneribus ex præliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti

fecti consequi non potuerant. Sed Cæsar confusus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandria de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in opido præsidii causa reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompejanis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri veller, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis, major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes

deos

deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, (æ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompejum sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandria præferabantur. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atq; arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra opidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis opido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: Regemque hortatus est; ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac interficere iussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatē habere existimans, & ut potius privato paucorum & latronum consilio, quam regio susceptam bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. milia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ at-

que li-

que licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. Huc accedebant, coniecti ex prædonibus latronibusque Suria, Cili-
ciæque provinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea, capitis damnati, ex ulesque conven-
rant: fugitivisq; omnibus nostris certus erat Ale-
xandriæ receptus; certa que vitæ conditio, ut dato nomine militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur qui vim suorum, quod in simili cul-
pa versabantur, ipsi pro periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletū diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere; regno expellere alios, alios ac-
cersere, veterem quodam Alexandrini exercitus in-
stituto consueverant. Erant præterea equitū mil-
lia II, qui inveteraverant compluribus Alexan-
driæ bellis. hi Ptolemæum patrem in regnum re-
duxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achilles, paucitatem-
que militum Cæsaris despiciens, occupat Alexan-
driam: præterea opidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus ir-
rumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maxi-
mam ea res attulit dimicationem. simul enim, di-
ductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hostes con-
bantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pom-
pejum: quæ, prælio in Thessalia factò, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erant aptæ instructæque omnibus rebus ad navi-
gandum. Præter has, XXI erant, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant, contratæ
omnes

omnes. quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commearu, auxiliisque Cæsarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar, omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod tam latè tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharus navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit: sed à superioribus regionibus longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus opidi magnitudinis: quæque ubique naves imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. His autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharus apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum supportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur, (id efficiebant angustia loci:) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu opidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones

insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit, sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit, magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO,

LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Suria, Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejiciunt, aut per vim recipitur loci, in

ci, in tantum munitiones proferantur, nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, rectaque sunt rudere, aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem opidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, à reliqua parte urbis excluderet; illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera opidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora, inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquistoresque delectus habendi causa miserant; magnumque numerum in opidum telorum, atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant. erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XI pedes altitudinis habebat. quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas

rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant. urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggererebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paulatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompejum se ex fuga eodẽ recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmari-
na auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utriusque insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoën per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atque Achillan interficit. hoc occiso ipse sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat. exercitus Ganymedi traditur, is suscepto officio largitionẽ in milites auget, reliqua pari diligẽtia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquefcit ac subsidit. hac uti domini ædificiorum, atque eorum familia consueverunt. nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. sed ea plebes ac multitu-
do con-

do contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis ædificiis, specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnū ac difficile opus aggreditur. inter septis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere cōtendit, hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. quamobrē falsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consueissent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino: illa inferior corruptior jam, falsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviores extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis, neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Cæsaris. quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut; si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumere.

meretur. quum vero uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistra parte à Parætenio, vel à dextra ab insula; quæ diversæ navigationes nunquã uno tempore adversis ventis præcluderentur: fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita cogitarent: magno negotio imperus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & ædificiorum notitiam. hos præcipue in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora atque ædificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibitueros. proinde ejus consilii obviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio xxxvi i ex dediti-

deditiis Pompeianis militibus, cum frumento,
 armis, telis, tormentis imposita in naves à Domi-
 tio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra Ale-
 xandriã, delata est. hæ naves Euro, qui multos dies
 continenter flabat, portû capere prohibebantur,
 sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenen-
 das anchoras hi, quû diu retinerentur, atq; aquæ
 inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem
 faciunt certiozem, Cæsar ut per se consilium cape-
 ret, quid faciendum videretur. navim conscen-
 dit, atque omnem classem sequi iussit, nullis no-
 stris militibus impositis; quod, quum longius
 paullo discederet, munitiones nudare volebat;
 quumq; ad eum locum accessisset, qui appellatur
 Cherronesus, aquandique causa remiges in ter-
 ram exposuisset, nonnulli ex numero, quum lon-
 gius à navibus prædatum processissent, ab equiti-
 bus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæ-
 sarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in
 navibus habere. Quare comperta, magnam sibi
 facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei
 crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas
 habuerant ad navigandum, propugnatoribus in-
 struxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occur-
 rerunt: qui duabus de causis eo die dimicare no-
 lebat; quod & nullos milites in navibus habebat,
 & post horam x diei res agebatur: nox autem al-
 latura videbatur majorẽ fiduciam illis, qui loco-
 rum noticia confidebant; sibi etiam hortandi suos
 auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset
 hortatio, qua neque virtutem posset notare, ne-
 que inertiam. Quibus de causis naves, quas po-
 tuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum
 illos successuros non existimabat. erat una navis
 Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis
 collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt
 sese: magnoque impetu xv ad eam constrictæ na-
 ves, &

ves; & complures apertæ contenderunt. cui co-
 actus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in
 conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si
 quid gravius illi accidisset, merito casurum judi-
 cabat. Prælium commissum est magna conten-
 tione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimica-
 tionibus & scientia & virtute præstitissent, tum
 maxime illo tempore totum onus sustinere non
 recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum
 acceptum videretur. ita prælium secundissimum
 est factum. capta est una hostium quadriremis:
 depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ:
 magna præterea multitudo in reliquis navibus
 propugnatorum est interfecta. quod nisi nox præ-
 lium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus
 esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso
 vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remul-
 co victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detri-
 mento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non
 jam virtute propugnatorum, sed scientia classario-
 rum se victos viderent. . . quibus, & superioribus
 locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi pos-
 sent: & materiam cunctam objicerent, quod no-
 stræ classis oppugnationem etiam ad terram vere-
 bantur. iidem, postea quam Ganymedes in con-
 cilio confirmavit sese & eas, quæ essent amissæ,
 restitutorum, & numerum adaucturum, magna
 spe & fiducia veteres efficere naves, accuratiusq;
 huic rei studere atque inservire instituerunt: ac,
 tametsi amplius ex navibus longis in portu nava-
 libusque amiserant, non tamen reparandæ classis
 cogitationem deposuerunt. videbant enim non
 auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse,
 si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines,
 & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque usu
 à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum
 bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis
 navigiis

navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii causa dispositae. Naves veteres erant in occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant: afferes remorum usum obtinebant. aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXI, quinqueremes V confecerunt, ad has minores apertasque complures adjecerunt: & in portu periclitari remigio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Caesar Rhodias naves IX habebat, (nam, X missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas IIX, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X. reliquae infra hanc magnitudinem, & pleraeque apertae. tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Caesar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituent, magnum praeterea numerum minorum navigio-

vigiorum & scapharum producant cum malleo-
 lis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor
 & flamma nostris terroris afferre possent. Erant
 inter duas classes vada transitu angusto, quæ per-
 tinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant,
 partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq;
 diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi
 fieret initium: propterea quod, eo qui intrasset,
 & ad explicandam classem, & ad receptum, si du-
 rior accidisset casus, impeditiores fore videbantur
 Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi ma-
 gnitudine ac virtute magis cum nostris homini-
 bus, quam cum Græcis, comparandus. hic ob no-
 tissimam scientiam atque animi magnitudinem
 delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obci-
 neret. qui, ubi Cæsaris animum advertit, Videris
 mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus
 navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris
 quam reliquã classem possis explicare. nobis rem
 committe. nos prælium sustinebimus. neq; tuum
 iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos
 quidem diutius in nostro conspectu gloriari ma-
 gno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum
 adhortatus, atq; omnibus laudibus profecutus dat
 signum pugnæ. progressas ultra vadum iv Rho-
 dias naves circumstunt Alexandrini; atque in eas
 impetum faciunt. sustinent illi, atque arte soler-
 tiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut
 in dispari numero nulla transversa hosti objicere-
 tur, nullius remi detergeretur, sed semper venien-
 tibus adversæ occurrerent. interim sunt reliquæ
 subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est
 propter angustias loci. atque omne certamen in
 virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quis-
 quam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in
 opere, aut in oppugnatione occupatum animum
 haberet; quia altissima tecta peterot, atque ex om-

ni prospectu locum spectaculo caperet precibusque
& votis victoriam suis ab diis immortalibus ex-
posceret. Minime autem erat par proelii certamen.
nostris enim prorsus neque terra, neque mari ef-
fugium dabatur victis; omniaque victoribus erant
futura in incerto. illi, si superassent navibus, om-
nia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen
fortunam periclitarentur. simul illud grave ac mi-
ferum videbatur, per paucos de summa rerum, ac
de salute omnium decertare: quorum si quis aut
animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset ca-
vendum, quibus pro se pugnandi facultas non
fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæ-
sar suis exposuerat; ut hoc majori animo conten-
derent, quod omnium salutem sibi commenda-
tam viderent. eadem suum quisque contuberna-
lem, amicum, notum prosequens erat obtestatus;
ne suam atque omnium falleret opinionem, quo-
rum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur.
itaque hoc animo est decertatum, ut neque ma-
ritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium
ferret; neque numero navium præstantibus mul-
titudine prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta
multitudine viri virtuti nostrorum possent adæ-
quari. Capitur hoc proelio quinqueregis una, &
biregis cum defensoribus remigibusque; & depri-
muntur tres, nostris incolumibus omnibus. reli-
quæ propinquam fugam ad opidum capiunt; quas
protexerunt ex molibus atque ædificiis imminen-
tibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc
ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar
contendendum existimavit, ut insulam molemque
ad insulam pertinentem in suam redigeret potesta-
tem. perfectis enim magna ex parte munitionibus
in opido, & illam, & urbem uno tempore tentari
posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x,
& levis armaturæ electos, quos idoneos ex equi-
ribus

ribus Gallis arbitrabatur, in navigia minora sca-
 phasque imponit: alteram insulæ partem distinen-
 dæ manus causa cum constratis navibus aggredi-
 tur, præmiis magnis propositis, qui primus insu-
 lam cepisset. at primo impetum nostrorum pari-
 ter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis
 ædificiorum propugnabant, & litora armati de-
 fendebant, quo propter asperitatem loci nõ faci-
 lis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque
 longis v mobiliter & scienter angustias loci tue-
 bantur. sed ubi locis primum cognitis, vadisque
 pertentatis, pauci nostro in litore constiterunt; at-
 que hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos,
 qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt;
 omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custo-
 dia portus relicta, ad litora & vicum applicave-
 runt; seque ex navibus ad ruenda ædificia ejece-
 runt. neque verò diutius ipsi [ex] munitione se
 continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque
 Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora ma-
 joribus conferantur:) turrese editæ & conjun-
 ctæ muri locum obtinebant. neque nostri, aut sca-
 lis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant
 ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem
 consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc
 accidit. qui se in æquo loco ac plano pares esse
 confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæ-
 de paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis
 consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare
 præcipitaverunt, & dccc passuum intervallum ad
 opidam enataverunt. Multi tamen ex iis capti in-
 terfectique sunt. sed numerus captivorum omni-
 no fuit dc. Cæsar, præda militibus concessa, ædifi-
 cia diripi iussit; castellumq; ad pontē, qui propior
 erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium po-
 suit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem il-
 lum propioremque opido Alexandrini tuebantur.

sed eū postero die simili ratione aggreditur; quod
 his obtentis duobus, omnem navigiorum excur-
 sum & repentina latrocinia sublatum iri videba-
 tur. jamq; eos, qui præsidio eum locum tenebant,
 tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque
 in opidum redegerat; & cohortium III instar in
 terram exposuerat. nō enim plures consistere an-
 gustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in navibus
 stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem
 adversus hostem prævallari, & qua exitus navi-
 bus erat, fornice exstructo, quo pons sustineba-
 tur, lapidibus oppleri atq; obstrui: quorum altero
 opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset;
 altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex
 opido se ejecere, & contra munitiones pontis la-
 tiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ
 consueverant navigia per pontes ad incendia one-
 rariarum emittere, ad molem constituerunt. Pu-
 gnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex
 area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus
 contra molem. In his rebus occupato Cæsare mi-
 litesque hortante, remigum magnus numerus &
 classiariorum ex longis navibus nostris in molem
 se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur:
 pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navi-
 gia hostium lapidibus ac fundis à mole repelle-
 bant; ac multum proficere multitudine telorum
 vibebantur. sed postquam ultra eum locum ab la-
 tere eorū aperto ausi sunt egredi ex navibus Ale-
 xandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus,
 sine ratione prodierant, sic temere in naves refu-
 gere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini
 ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius per-
 turbatos insequiebantur. simul qui in navibus lon-
 gis remanserant, scalas rapere, navesque à terra
 repellere, properabant; ne hostes navibus potiren-
 tur. Quibus omnibus rebus perturbati milites no-
 stri

stri cohortium trium quæ in ponte, ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorū adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt. & magno cursu incitati ad naves contenderunt. quorū pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est: pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchorā naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cæsar, quod potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. quo multitudo hominum infecuta quam irrumperet; neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnata vit, hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi porius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in præliis quotidianis. quandocumque fors obtulerat procurrentibus & erumpenti-

bus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum nec divulgata; Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus cōfirmari, & adversis incitari viderent, neq; ullum belli tertium casum nosset, quo possent esse firmiores, ut conjectura cōsequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præfidiis, aut suo priore consilio, per occultas nuncios regi probatos legatos ad Cæsarem miserunt, ne dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse confectam rædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis; facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. itaque regem cohortatus, ut cōsuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo R. sibi que præstaret: quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextrâ dextram tenens dimittere cœpit adulta jam

ætate puerū. at regius animus disciplinis fallacis-
 simis eruditus, ne à gentis suæ moribus degenera-
 ret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se di-
 mitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu
 Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrimis,
 Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore
 eam secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex
 carceribus in liberum cursum emissus, adeo con-
 tra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacri-
 mas, quas in colloquio projecerat, gaudio videre-
 tur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris
 legati, amici, centuriones militesque lætabantur;
 quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset.
 quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus,
 ac non prudentissimo consilio fecisset. quum dū-
 ce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos
 aut languidiores Romanos animadverterent; elu-
 dentibusque militibus regis ætatem atque infirmi-
 tatem, magnum dolorem acciperent, neque se
 quidquam proficere viderent; rumoresque exsi-
 sterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere,
 Suria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari au-
 ditum erat; interea comneatum, qui nostris mari
 supportabatur, intercipere statuerunt. itaque ex-
 peditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in sta-
 tione dispositis navibus, insidiabantur nostris
 comneatibus. quod ubi Cæsari nunciatum est,
 classem jubet expediri atque instrui præficitur Ti.
 Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves,
 atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam
 dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter
 confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos,
 quos plurimis beneficiis ornavit, ad dariores ca-
 sum reservat, superiorum temporum dissimilis,
 Euphranorum prosequatur: nam quum ad Ca-
 nopum ventum esset; instructaque utrimque clas-
 sis confixisset, & sua consuetudine Euphranor

primis prælium commisisset; & illic triremem
 hostium perforasset ac demersisset; proximam
 longius insecutus, parum celeriter insequentibus
 reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui
 subsidium nemo tulit: sive quod in ipso satis præ-
 fidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; si-
 ve quod ipsi sibi timebant. itaq; unus ex omnibus
 eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadri-
 remi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates
 Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque
 in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amici-
 tia Cæsaris, missus in Suriam Ciliciamque initio
 belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum ma-
 gnis copiis quas celeriter & propensissima civita-
 tum voluntate, & sua diligentia confecerat, in-
 re pedestri, quo conjungitur Ægyptus Suria, Pe-
 lusium adduxit: idque opidum firmo præsidio oc-
 cupatum ab Achilla propter opportunitatem loci,
 (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo,
 pedestri Pelusio, velut claustris, munita existima-
 tur) repente, magnis circumdatum copiis, multi-
 plici præsidio pertinaciter propugnantibus, & co-
 piarum magnitudine, quas integras vulneratis de-
 fessisque subjiciebat, & perseverantia constantia-
 que oppugnandi, quo die est aggressus, in suam
 redegit potestatem, præsidiumque ibi suum col-
 locavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsa-
 rem contendit; omnesque eas regiones, per quas
 iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest
 victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris re-
 degerat. Locus est fere regionum illarum nobilissi-
 mus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur
 Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit.
 nam pars quædam fluminis Nili, [mire] derivata
 inter se, duobus itineribus paullatim, medium in-
 ter se spatium relinquens, diversissimo ad litus in-
 tervallo [à] mari conjungitur. cui loco quum ap-
 pro-

propinquare Mithridatem Rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copię flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt. prælium commiserunt, festinantes præripere subsequenibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. quum ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequerebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse Rex. ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendam Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vii noluit: ne navibus in flumine dimicaret; sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planitia ex omnibus partibus subjecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus regebatur. unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castro-

rum obtinere: tertium palude cingebatur. Inter castra Regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis: quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit. qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculū ignavia subibat. quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transierunt; & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra. namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi causa. Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat: non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandri-

nis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret excelsum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere coeperunt. quorum perturbatione, nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipi-

averunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte opidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in idem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatrar, quæ manserat in fide præsidisque ejus. minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legionem veterana vi secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firminus esset eorum

rum regum imperium : qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanferant in Cæſaris amicitia; neque vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtitutiſimul ad imperii noſtri dignitatē utilitatēque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis eos noſtris eſſe tutos, & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iisdem præſidiis coërceri. ſic rebus omnibus conſectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Suriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam, finitimasque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſuum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtarique pateretur à Pharnace: quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere, pecuniamque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere. Domitius non tantum ad explicandos ſumus rei militaris, quum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret; ſed etiam turpe populo Rom. & Cæſari victori, ſibi que infame eſſe ſtatuere, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios conſectim ad Pharnacem miſit, Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis, populi Rom. ius majeſtatemque tentaret. hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus xxxvi ſecum ducit, 11 in Ægyptum ad Cæſarem miſit, litteris ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terreſtri per Suriam erat miſſa. adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas à Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane ſumit, miſſit P. Sextium ad C. Plætorium

quaſto.

quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tu-
 multuariis militibus in Ponto confecta erat; Quin-
 ctumque Patium in Ciliciam ad auxilia accer-
 fenda, quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii
 Comanæ convenerunt. Interim legati à Pharnace
 responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Arme-
 niam minorem recepisse, quam paterno nomine
 jure obtinere deberet; denique ejus regni causa
 integra Cæsari servaretur: paratum enim se face-
 re, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animad-
 verteret eum Cappadocia decessisse non volun-
 tate adductum, sed necessitate; quod facilius Ar-
 meniam defendere posset subjectam suo regno,
 quam Cappadociam longius remotam; quodque
 omnes 111 legiones adducturum Domitium pu-
 tasset; ex quibus cum 11 ad Cæsarem missas au-
 didisset, audaciusque in Armenia substitisset; perse-
 verare cœpit, ut eo quoque regno decederet: ne-
 que enim aliud jus esse Cappadociæ atque Arme-
 niæ: nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adven-
 tum res integra differretur: id enim esse integrum,
 quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis
 copiis, quas supra scripsi, profectus est in Arme-
 niam, locisque superioribus iter facere instituit. nam
 ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est per-
 tinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia
 finitur ab Armenia. cujus itineris has esse [certas]
 opportunitates, quod in locis superioribus nullus
 imperus repentinus accidere hostium poterat, &
 quod Cappadocia his jugis subjecta magnam com-
 meatus copiam erat subministratura. Complu-
 res interim legationes Pharnaces ad Domitium
 mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Do-
 mitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur:
 nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignita-
 tem populi R. & regna sociorum recuperare, lega-
 tis respondebat. Magnis & continuis itineribus
 confe-

confectis, quum adventaret Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab opido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosque & opidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin verò ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, disperfique cæderentur. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At cōtra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque opido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. in fronte enim, simplici directæ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadē ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis, perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam

driam per Suriã accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas I I directas, non ita magno medio intervallo relicto, I V pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostram equitatum. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in acie exercitum eduxit. xxxvi legionem in dextro cornu collocavit. Ponticam in sinistro; Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus opidi succederet, fossamque transiret, adversosque hostes aggrediretur. at Pontica ex altera parte legio, quum paululum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere aggrediretur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt, ita victrices regis copiarum cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincen-
tium impetum sustinuit; magnis copiis hostium
circum-

circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, xxxvi legio in loca se superiora contrulit, non amplius ccl. desideratis ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa opida expugnavit: bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit. supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum ii legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrediretur, & recepit, & defendit. namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta; & quum Octavius ex fuga Pharsalici

falici prælii magna classe in illum se sinū contu-
 lisset, paucis navibus Iadertinorum quorum sem-
 per in Remp. singulare constiterat officiū, dispersis
 Octavianis navibus erat potius; ut vel classe
 dimicare posset, adjunctis captivis, navibus socio-
 rum: & quum diversissima parte orbis terrarum
 Cn. Pompejum victor Cæsar sequeretur; complu-
 resque adversarios in Illyricum, propter Mace-
 doniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fuga colle-
 ctis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mit-
 tit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant
 conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjun-
 ctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod pericu-
 lum provinciæ inferretur, depelleret, sin ea non
 magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam le-
 giones adducerent. omnem enim illam partem,
 regionemque vivo Cn. Pompejo, bellum instaura-
 turam esse credebat. Gabinus, ut in Illyricum ve-
 nit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copio-
 siorem provinciam existimans, sive multam for-
 tunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute &
 scientia suâ confusus, quam sæpe in bellis periclita-
 tus magnas res & secundas ductu ausuque suo ges-
 serat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur,
 quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque
 navibus, intercluso mari tempestatibus, commea-
 tus supportari poterat, magnisque difficultatibus
 coactus non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum
 gerebat. ita, quum durissimis tempestatibus, pro-
 pter inopiam, castella aut opida expugnare coge-
 retur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est
 à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in
 opidum maritimum, quod cives Romani fortissi-
 mi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare
 sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum
 amplius amissis, centurionibus xxxiix, tribu-
 nis iv, cum reliquis copiis Salonam se recepit;
 summa-

Summaque ibi difficultate rerum omnium pressus
 paucis mensibus morbo periit. cuius & infelicitas
 vivi, & subita mors in magnam spem Octavium
 adduxit provinciae potiundae: quem tamen diu-
 tius in rebus secundis & fortuna, quae plurimum
 in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus
 Vatinius, Brundisii
 quum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Il-
 lyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxi-
 lium provinciae ferendum evocaretur: & M. Octa-
 vium audiret cum barbaris foedera percussisse,
 compluribusque locis nostrorum militum oppu-
 gnare praesidia, partim classe per se, partim pede-
 stribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine
 affectus, vix corporis viribus animu sequebatur;
 tamen virtute vicit incommodum naturae. diffi-
 cultatesque hiemis & subitae praeparationis. nam
 quum ipse paucas in portu naves longas haberet,
 litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi
 classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam
 periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere im-
 perum Octavii non poterant; navibus actuariis,
 quarum numerus erat satis magnus, magnitudine
 quamquam non satis justa ad praeliandum, rostra
 imposuit. his adjunctis navibus longis, & numero
 classis aucto, militibus veteranis impositis, quo-
 rum magnam copiam habebat, ex omnibus legio-
 nibus, qui numero aegrorum relictis erant Brundi-
 sii, quum exercitus in Graeciam transportaretur,
 profectus est in Illyricum, maritimasque nonnul-
 las civitates, quae defecerant, Octavioque se trans-
 diderant, partim recipiebat, partim remanentes in
 suo consilio praetervehebatur: nec sibi ullius rei
 moram necessitatemque injungebat, quin, quam
 celerrime posset, ipsam Octavium persequeretur,
 hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi
 nostrum erat praesidium, adventu suo discedere
 ab

ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit, Octavius quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod cum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, & milites armari; & vexillo sublato, quo pugnaudi dabat signum, quæ primæ naves subsequerentur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniiani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant: instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniiana. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudinis, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. itaque primus sua quinquere mi in quadremem ipsius Octavii imperum fecit, celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime, nam quam suo quisque auxilium ferret, magnū cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniiani; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquata longe superiores virtute rem feliciter gerebant, deprimitur
ipsum

ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatac ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandū procefferat. capit ex eo prælio penterem I, triremes II, dierotas IX; compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die fuit, dum suas, captivasque naves reficeret. Post diem III contendit in insulam Issa; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. erat nobilissimum regionum earum opidum, conjunctissimumque Octavio. quo ut pervenit, opidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionē Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorū ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisiū, incolumi exercitu & classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompejum obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua,

quum de se mutuo sentire provincia crederet, vel
 multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter
 odia dissimulant, animadvertere poterat; & com-
 pensare offensionem provinciæ exercitus amore
 cupiebat. itaque quum primum in unum locum
 exercitum conduxit, h. s. centenos militibus est
 pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Me-
 dobregam opidum, montemque Herminium, ex-
 pugnavisset, quo Medobregenses confugerant; ibi-
 que Imperator esset appellatus; iterum h. s. cente-
 nis milites donavit. Multa præterea & magna præ-
 mia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant
 præsentem exercitus amorem; paulatim tamen &
 occulte militarem disciplinam severitatemque mi-
 nuebant. Cassius legionibus in hiberna dispositis
 ad jus dicendum Cordubam se recepit, contra-
 ctumque in ea æs alienum gravissimis oneribus
 provinciæ constituit exsolvere: & ut largitionis
 postulat consuetudo, per causam liberalitatis spe-
 ciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ lo-
 cupletibus imperabantur; quas Longinus sibi ex-
 pensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam co-
 gebat: in gregem locupletium simultatum causæ
 renes conjiciebantur. neque ullum genus quæstus,
 aut magni & evidentis; aut minimi, & sordidi,
 prætermittebatur, quo domus & tribunal impera-
 toris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam ja-
 cturam facere posset, quin aut vadimonio tenere-
 tur, aut in reos referretur. ita etiam magna solici-
 tudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei
 familiaris adjungebatur. Quibus de causis accidit,
 ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ
 fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus pro-
 vinciales consilia inirent. horum odium confir-
 mabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa
 societate versarentur rapinarum, nihilo minus
 oderant eum, cujus nomine peccabant: sibi que,
 quod

quod rapuerant, acceptum ferebant; quod inter-
 cederat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant.
 v legionem novam conscribit. augetur odium &
 ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. com-
 plentur equitum III millia: maximisque oneran-
 tur impensis: nec provinciæ datur ulla requies. In-
 terim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exer-
 citum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines
 Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompejo
 Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus exi-
 stimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti vo-
 luptate efferebatur. quod sibi novarum provincia-
 rû, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas.
 Itaq; ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones
 accersendas, auxiliaque adducenda. certis homi-
 nibus dat negotium, ut frumentum navesque C
 præpararentur, pecuniæque describerentur, atque
 imperarentur, ne qua res, quum redisset, morare-
 tur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione;
 non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim
 aliquid Cassio deerat. Exercitu coacto in unum lo-
 cum, castris ad Cordubam positis, pro concione
 militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere
 deberet, polliceturque iis, quum in Mauritaniam
 transjecisset, H S centenos se daturum: v fore in
 Hispania legionem. ex concione se Cordubam re-
 cepit. eoque ipso die, meridiana hora, quum in
 Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Ra-
 cilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut
 miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is
 latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo pete-
 ret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, fini-
 stra corripit eum, dextraq; bis ferit pugione. Cla-
 more sublato, fit à conjuratis impetus universis.
 Munatius Plancus proximum gladio transjicit Li-
 ctorem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vul-
 nerat. Ibi T. Vastus, & L. Mergilio simili confi-
 dentia

dentia Plancum municipem suum adjuvant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat, à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequabantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter faxa, quæ jaciebant in itinere fugiens opprimitur, & relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse gratulatur, tollitur à multitudine in tribunal. prætor appellatur. nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. nam legiones xxx, & XXI paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V. quum II legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi; legionem V in castra remittit, cohortibus

xxx. referentis. indicio Minutii cognoscit, L. Racillium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem & Racillium, in eadem fuisse conjuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis transdit excruciantum: item Calpurnium Salvianum, qui profiteretur indicium, conjuratorumque numerum auget, verè, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio, Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. nam palam H. S. X cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remissus crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras à Cæsare missas accipit: quibus cognoscit Pompejum in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiâ exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat, æqua autem ratione delectam instituit: quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispaniam accedit: ibique moratur: propterea quod edi-

cum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad opidum castra haberet, seditione facta centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad i i legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur. mane pervenit. ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. hic, quum legio xxx, & xxi, & cohortes iv, & v legio, totusque convenisset equitatus, audit iv cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cū his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: i i cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum sœaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque poten-

potente opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam, recuperare velle palam dicebat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id quomente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent; nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt: Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque appellarunt: & sibi conventum adjunxerunt: castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Corduba, citra flumen Bætis in opidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provincieque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, priusque cõfigendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordu-

dubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum configere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Betim transfudit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in equum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bærim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen configitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaque quum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur, in regionibus alienis sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Vllam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque configeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat. neque vagari Cassium

sum latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidii continuatis, Vllam, Cassiumque munitionibus clausit: quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suam equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliares Hispanorum. namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrimque acriter crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam: nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert, Cassius contra suis se tenet præfidiis, sive eo quod plus sibi juris deberi quam Marcello existimabat, sive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequia adversarii, verebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus: neque habet à Marcello quidquam divisi. ne pugnetur, interdicit. ad exeundum Cassium invitat: fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum: neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia: postulat, uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur.

daretur non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris; neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt: quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, proelium esset diremptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obrinendam venit, de cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitarumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici ejus dicebant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat; ut caeteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandae causa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens. profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

Quum in Suriam Caesar ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa

Romae

Romæ male & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod & contentione Tribunitiis pernicioſæ ſeditio- nes orientur; & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quæ diſſolvendæ diſciplinæ ſeveritatisque eſſent; eaq; omnia flagitare adventum ſuum videret; tamen præferendum exiſtimavit, quas in provincias regionesque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & externorum hoſtium merum deponerent. Hæc in Suria, Cilicia, Aſia celeriter ſe conſecturum ſperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere ſibi. Non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat, quum ſecundo prælio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore ſunt dignitate, præmia bene meritis & vicitim, & publice tribuit: de controverſis veteribus cognoſcit ac ſtatuit. reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & ſibi & populo R. amiciffimos. Paucis diebus in ea provincia conſumptis, Sex. Cæſarem amicum & neceſſarium ſuum legionibus Suriaque præſicit. ipſe eadem claſſe, qua venerat, proficiſcitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarſum: quod opidum fere totius Ciliciæ nobiliſſimum, fortiſſimumq; eſt. ibi, rebus omnibus provinciæ, & finitimarum civitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnifque itineribus per Cappadociam conſectis, bidnũ

Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templū, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id reperebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaraten sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus terrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri terrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regni insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decrevis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populusque Romanus, ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum

Etiam superioribus suis beneficiis, veteri hospitio,
 atque amicitia, dignitati, ætati que hominis, pre-
 cibus eorum, qui frequentes concucurrissent ho-
 spites atque amici Deiotari ad deprecandum: de
 controversiis tetrarcharum postea se cogniturum
 esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem
 autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus
 armatura, disciplinaque nostra constitutam habe-
 bat, equitatumque omnem ad bellum gerendum
 adducere iussit. quum in Pontum venisset, copias-
 que omnes in unum locum coëgisset; quæ nume-
 ro, atque exercitatione bellorum mediocreserant;
 (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat
 Alexandria veteranam, multis laboribus pericu-
 lisque functam, multisque militibus partim diffi-
 cultate itinerum ac navigationum, partim crebri-
 tate bellorum adeo deminutam, ut minus 80 ho-
 minum in ea esset; reliquæ erant IIII legiones,
 una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn.
 Domitiam fecisse cum Pharnace scripsimus, fue-
 rant) legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt; at-
 que in primis deprecantur, ne ejus adventus hosti-
 lis esset. facturum enim omnia Pharnacen, quæ
 imperata essent. maximeque commemorabant nul-
 la Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio
 dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedissent, ra-
 mæni satis fecisset. Cæsar respondit, se fore æquis-
 simum Pharnaci, si, quæ pollicerentur, repræsentat-
 urus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus ver-
 bis legatos, ne aut Deiotarum sibi objicerent, aut
 nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia
 Pompeio non misissent. nam se neque libentius
 facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere: ne-
 que provinciarum publicas injurias condonare iis
 posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsam,
 quod commemorassent, officium utilius Pharna-
 ci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi,

cui Dii immortales victoriam tribuissent. itaque se maguas, & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. nam neque interfectis amissam vitam, neque exfectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent, si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret. Ziela est opidum in Ponto positum ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelso undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pene conjunctus opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum IIII abest ab Ziela, hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum Fellicium

licium castrorum reſectis operibus, copiis omnibus ſuis occupavit. Cæſar, quum ab hoſte millia paſſuum v caſtra poſuiſſet: videretque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras: ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora regis caſtris; aggerem comportari jubet intra munitio- nes. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedi- mentisq; in caſtris relictis, prima luce, neque opi- nantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prælium adverſus Tria- rium fecerat. huc omnem comportare aggerem è caſtris ſervitia, quæ ageret, juſſit: ne quis ab opere miles diſcederet; quum ſpatio non amplius 100 paſſuum intercifa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertiſſet, co- pias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit; quas, inter- poſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine ma- gis pervulgata militari credebat inſtrui Cæſar vel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis te- nerentur, vel ad oſtentionem regis fiduciæ, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur, itaque deterritus non eſt, quo minus prima acie pro vallo inſtructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impul- ſus ſive loci felicitate, ſive auſpiciis & religioni- bus inductus, quibus obtemperaviſſe eum poſtea au- diebamus; ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam ſervorum multitudinem, quæ ag- gerem portabat, militum eſſe credidiſſet; ſive etiam veterani fiducia exercitus ſui, quem [cum legione] xxii in acie confluxiſſe, & viciffe legati ejus gloriabantur: ſimul contempiti exercitus no- ſtri, quem pulſam à ſe, Domitio duce, ſciebat:

nito cōsilio dimicandi, descendere prærupta val-
 le cœpit. cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem
 ostentationem, & eo loco militū coarctationem.
 quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset:
 quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præ-
 ruptam descenderat in vallē, ascendere adversus
 arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar in-
 credibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus,
 neq; opinans imparatusq; oppressus eodem tem-
 pore milites ab operibus vocat, arma capere ju-
 bet, legiones opponit, acie instructa. cujus rei subita
 trepidatio magnum terrorem attulit nostris, non-
 dum ordinibus instructis. falcatae regiae quadrigæ
 permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter
 multitudine telorum opprimuntur. insequitur has
 acies hostium; & clamore sublato configitur,
 multum adjuvante natura loci, plurimum Deo-
 rum immortalium benignitate: qui quum omnibus
 casibus belli interfunt, tum præcipuè eis, quibus
 nihil ratione potuit administrari. Magno atque
 acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo ve-
 terana legio vi erat collocata, initium victoriæ
 natum est ab ea parte, quum in proclive detru-
 dentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem
 Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie,
 totæ profligantur copię regis. quæ quam facile
 subierant iniquum locum, tam celeriter gradu
 pulsæ premebantur loci iniquitate. itaque multis
 militibus partim interfectis, partim suorum ruina
 oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis
 tamen projectis, vallem transgressi nihil ex loco
 superiore inermes proficere poterant. at nostri vi-
 ctoria elati subire iniquum locum, munitionesque
 aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis
 cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reli-
 querat, celeriter castris hostium sunt potiri. inter-
 fecta multitudine omni, aut capta suorum, Phar-
 naces

naces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem vi decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II legiones cum Cælio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit, & statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi R. à barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis adjudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis à Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

CÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Ian. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere: quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix D C. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minus in navibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectiois; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephantum cxx, classesque esse complures; tamen non deterrebat, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad ii millia. Legionibus collectis vi, & equitum ii millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non

non abest à Lilybæo. ibique commoratus bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat: de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo: Datis mandatis, ipse navem conscendit à d. v i. Kal. Ian. & reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeâ classe prætervehitur, inde Neapolim. complura præterea castella & opida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Confidius. & à Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter 111 millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dū reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. cujus numerus in præsentia fuit peditum 111 milium, equitum CL. castrisque ante opidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes à præda. Opidani interim muros armatis complent. ante portam frequentes confidunt ad se defendendum. quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum opidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ ejus; imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tēpore iis perlectis, locum certum peterent universi. quod minime Cæsarem fesellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuita oblatam occasionem egressus aucupabatur. L.

tur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. itaque data facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in opidum ad Confidium. Quo simul atq; captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captivus, [Venio] à Cæsare. Tunc Confidius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captivum statim interficere jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum à Confidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum opidum commorandisne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaq; castra quum movere vellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt: & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in opidum. Postquam repulsi

& con-

& coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter con-
 stitutum ire contendit. quod quum sæpius face-
 rent; & modo insequeretur, modo rursus ab equi-
 tibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis
 ex veteranis, quas secum habebat, in extremo
 agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter
 cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab
 opido discedebatur, tanto tardiores ad insequen-
 dum erant Numidæ. interim in itinere ex opidis
 & castellis legationes venire, polliceri frumen-
 tum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. ita-
 que eo die castra posuit ad opidum Ruspina
 Kalendis Ianuar. inde movit, & pervenit ad opi-
 dum Leptin liberam civitatem, & immunem. Le-
 gati ex opido veniunt obviam: libenter se omnia
 facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurio-
 nibus ad portas opidi, & custodiis impositis, ne
 quis miles in opidum introiret, aut injuriam face-
 rer cuiquam incolæ, non longe ab opido secundum
 litus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ
 nonnullæ casu advenerunt. reliquæ, ut est ei nun-
 ciatum, incertæ locorum Uticam versus petere vi-
 sæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque
 mediterranea petere propter navium errorem;
 equitatumque in navibus omnem continere, ut
 arbitror, ne agri vastarentur, aquam in naves ju-
 bet comportari. Remiges interim, qui aquatum è
 navibus exierant, subito equites Mauri, neque opi-
 nantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convul-
 neraverunt, nonnullos interfecerunt. latent enim
 in insidiis cū equis inter convalles, & subito exi-
 stunt, non ut in campo cominus depugnent. Cæsar
 interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in
 reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxi-
 lia, commeatus, frumentum, simulatque litteras
 legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim
 navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam
 ad secun-

ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat. tanta homines esse dementia, ut mallet regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad 111 Non Ian. castra movet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentarum; opidanisque imperat, ut plaustra, jumenta que omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspina redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classem receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo opido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in opidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Varinio rem gesserant, ex opido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab opido millia passuum 11; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitia

stitia sollicitabantur. Parva enim cum copia, & ea
 tironum, neque omnia exposita, in Africa contra
 magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumq;
 innumerabilem, se expositos videbant: neq; quid-
 quam solatii in præsentia, neq; auxilium in suorum
 consilio animadvertabant, nisi in ipsius Impera-
 toris vultu, vigore, mirabiliq; hilaritate. animum
 enim altum & erectum præ se gerebat. Huic ac-
 quiescebant homines, & in ejus scientia & consi-
 lio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.
 Cæsar in navibus una nocte consumpta, jã cælo al-
 bente quum proficisci conaretur, subito navium
 pars, de qua timebat, ex errore, eodem confereba-
 tur. Hac re cognita Cæsar, celeriter de navibus im-
 perat omnes egredi, atque armatos in litore reli-
 quos advenientes milites exspectare. Itaque sine
 mora navibus eis in portum receptis, & advectis
 militum equitumque copiis, rursus ad opidum
 Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse
 cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est
 profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium:
 illum cum classe navibus onerariis, quæ deerras-
 sent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu
 imprudentes suæ naves in classem adversariorum
 inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui
 in præfidiis relictis sui milites fuissent; ne illi pro-
 pter suorum paucitatem, & hostium multitudi-
 nem, metu deficerent. Interim quum jam Cæsar
 progressus esset à castris circiter milia pass. IIII,
 per speculatores & antecessores equites nuncia-
 tur ei, copias hostiũ haud longe à se visas. Et hercle
 cum eonuncio pulvis ingens conspici cœptus est.
 Hac re cognita Cæsar celeriter jubet equitatum
 universum, cujus copiam habuit in præsentia non
 magnam, & sagittarios, quorum parvus è castris
 exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa
 se leniter consequi: ipse antecedere cū paucis ar-
 matis,

matis. Iamq; quum procul hostis conspici posset,
 milites in campo jubet galeari, & ad pugnam pa-
 rari, quorum omnino numerus fuit xxx cohorti-
 um cum equitibus CD, & sagittariis **. Ho-
 stes interim, quorum dux erat Labienus, & duo
 Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non
 peditum, sed equitum confertam; & inter eos le-
 vis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites in-
 terposuerant: & ita condensaverant, ut procul
 Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dex-
 trum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis
 firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simpli-
 cem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios
 ante aciem constituit: equites dextro sinistroque
 cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne
 multitudine equitatus hostiū circumvenirentur.
 existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie
 instructa, dimicaturum. Quum utrimque exspe-
 ctatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum
 suorum paucitate contra magnam vim hostium
 artificio magis, quam viribus, decernendum videret:
 subito adversariorum equitatus sese exten-
 dere, & in latitudinem promovere, collesq; com-
 plecti & Cæsaris equitatum extenuare, simulque
 ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæ-
 sariani equites eorum multitudinem ægrè sustine-
 bant. Acies interim mediæ quum concurrere co-
 narentur, subito ex condensis turmis pedites Nu-
 midæ levis armaturæ cum equitibus procurrun-
 t; & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. hic
 quum Cæsariani in eos imperum fecissent; illorū
 equites refugiebant: pedites interim resistebant,
 dum equites rursus, cursu renovato peditibus suis
 succurrerent. Cæsar novo genere pugnae oblato,
 quum animadverteret ordines suorum in procur-
 rendo turbari, (pedites enim, dum equites longius
 à signis persequuntur, latere nudato, à proximis
 Numi-

Numidis jaculis vulnerabantur, equites autē hostium pilū militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus Cæsaris paucitatem circumire conatur, equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque instare, ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisq; copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes cōjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie. simul suos cohortari, non numquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit. in magnum me hercule vos periculum impulit, misereor vestri. Tum miles. Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione X veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, jam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroq; cornu mediam dividit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu relis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumque

tumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsi, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis & Celectis peditatq; ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur: nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus, equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque signo dato, quum jam hostes languide negligentiq; tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex adversariis perfrugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, ut novo atque inusitato genere prælii irones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labie-

Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles jam sibi effecisset? maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga, prælioque Pompejano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis liberrinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes cxx, equitatusque innumera-bilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusquemo-di generis amplius xlii millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque ∞ dc. Numidarum sine frenis lxx millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞ c, peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. his copiis pridie Non. Ian. post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisq; ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius ultro citroq; commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare, & in castra evocare; uti si posset, eadem ratione, qua adversarii, le-

vis armatura interjecta inter equites suos interponerentur. sagittariisq; ex omnibus navibus Ityreis, Suriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio conjungere. cujus copiarum legionum *ix*, & equitum *iv* milium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasque & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, fudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. & animum etiam advertibat, frumento se in Africa nisi importatio uti non posse. priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca opida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: opida, præter pauca, quæ ipsi suis præfidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præfidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præfidia congesserat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nunciata Cæsari,

classes

classes circum insulas, portusque disposuit; quo-
 rum commeatu supportari posset. M. Cato in-
 terim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompejum filium
 multis verbis, assidueque objurgare non desiste-
 bat. Tuas, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, &
 animadvertisset Kemp. ab audacibus sceleratisque
 civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut
 exilio multatos patria civitateque carere; gloria,
 & animi magnitudine elatus, privatus, atque ado-
 lescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis,
 pene oppressam funditus & deletam Italiam, ur-
 bemque Romanam in libertatem vindicavit: idem-
 que Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam
 mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus
 sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima
 novissimaque, conciliavit; adolescentulusque, atque
 eques Romanus triumphavit, atque ille, non ita
 amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti
 majorum dignitate [parva,] neque tantis cliente-
 lis, nominisque claritate præditus, in Kemp. est
 ingressus. tu contra & patris nobilitate, & digni-
 tate, & per te ipse satis animi magnitudine, dili-
 gentiaque præditus, nonne eniteris, & proficisceris
 ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique pu-
 blicæ, atque optimo cuique es flagitatum? His ver-
 bis hominis gravissimi incitatus adolescentulus
 cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi
 paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauri-
 taniam, regnumque Bogudis est ingressus: expe-
 ditoque exercitu, numero servorum, liberorum
 ii millium, cujus partem inermem, partem arma-
 tam habuerat, ad opidum Ascuro accedere cœ-
 pit: in quo opido præsidium fuit regium. Pom-
 pejo adveniente, opidani usque eo passi propius
 eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum
 appropinquaret, subito eruptione facta prostratos
 perterritosque Pompejanos in mare passim na-
 vesque

vesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præfidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se coniungit; atque unis castris factis, 111 millia passuum longè confidunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent: excipere. ita omnes adversarios intra munitiones continere. quare Cæsariani gravi annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neq; per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, & periculis inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sittius interim, & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito reges Iubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: Cirtamq; opidum ejus regni opulentissimū adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo opida Getulorum, quibus quum conditionem ferrent, ut opido excederent, idque sibi vacuum transferent, conditionem-

tionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. inde progressi agros opidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Iuba, quum jam non longe à Scipione atque ejus duobus abesset, capit consilium. satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque xxx relictis, suis finibus opidisque suppetias profectus est. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsarum devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt. quorum lacrimis, querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris; æstate incisa, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per catacopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis. quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere infidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione & expectatione, ut postero die, quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. nec mirum. animadvertibat enim

villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidari-
 que, opida castellaq; dirui deserique, principesq;
 civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, libe-
 ros eorum obsidum nomine in servitutum abripi.
 Iis se in miseris suamque fidem implorantibus,
 auxilio propter copiarum paucitatem esse non
 posse. Milites interim in opere exercere, castra
 munire, turres, castella facere, molesque jacere in
 mare non intermittere. Scipio interim elephantos
 hoc modo condocere instituit. Ii instruxit
 acies: unam funditorum contra elephantos, quæ
 quasi adversariorum locum obtineret, & contra
 eorum frontem adversam lapillos minutos mitte-
 ret: deinde in ordinem elephantos constituit. post
 illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab ad-
 versariis lapides mitti cœpissent, & elephantum per-
 territi se ad suos convertissent, rursus à sua acie
 lapidibus missis eos converterent adversum ho-
 stem: quod ægre tardeque fiebat. rudes enim ele-
 phanti multorum annorum doctrina, usuque ve-
 tusto vix edocti, tamen communi periculo in acie
 producuntur. Dum hæc ad Ruspina ab utrisque
 ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius,
 qui Thapso opido maritimo præerat, quum anim-
 advertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris
 incertas locorum atque castrorum suorum vaga-
 ri, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit
 ætuariam, complet militibus & sagittariis: eidem
 scaphas de navibus adjugit; ac singulas naves Cæ-
 sarianas consecrari cœpit: & quum plures adortus,
 pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen de-
 sisteret periclitari; forte incidit in navem, in qua
 erant duo Tui Hispani adolescentes, tribuni legio-
 nis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat,
 & cum his T. Salienus centurio legionis ejusdem,
 qui M. Messallam legatum obsederat Messanzæ, &
 fortissimè oratione apud eum est usus: idem-
 que

que & pecuniam, & ornamenta triumphii Cæsaris retinenda, & custodienda curaverat: & ob has causas timebat sibi. hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transferrent. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis præliis inter se pugnare non intermittunt. non nunquam etiam Germani, Galli; Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem opidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum forte ante portam turma densa adstiuisset; scorpione accuratus misto, atque eorum decurione percusso, & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quilibet prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris. exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turris xxx ante aciem instructis, quam latissime porruit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris

castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallū perierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestèque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere, equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii quoque equitatu edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia belliandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamē sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquā tanta supereretur ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum st. i. cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ce erorumque telorum, quæ ad defendendum solent portari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparaverat, non hostium vi & metu commotus. patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. neq; in circo copias, quamquam erant paucæ, tironumque non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed

sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam, itaque continuerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comœntu occurreret. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum, irones in labore defatigare non intermitit. interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipse majoresque eorum beneficio C. Marii visi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Gerulos, litteris ad suos cives datis cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspina sunt, legati ex Acilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur; tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis

Confidius Longus, qui Adrumeti cum II legio-
 nibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte
 præsidii relicta, cum IX cohortibus Acillam ire
 contendit. Messius celerius itinere confecto prior
 Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius in-
 terim, quum ad urbem cum copiis accessisset, &
 animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non
 ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro
 multitudine hominum, rursus Adrumetum se re-
 cipit: deinde paucis post diebus, equestribus
 copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos ca-
 stris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sal-
 lustius Crispus, quem paucis ante diebus missum
 à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam
 pervenit. cuius adventu C. Decimius quæstorius,
 qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat
 commeatui, parvulum navigium nactus conscen-
 dit, ac se fugæ cōmendat. Sallustius interim præ-
 tor à Cercinnatibus receptus, magno numero fru-
 menti invento, naves onerarias, quarum ibi satis
 magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæ-
 sarem mittit. Alienus interim proconsul è Lily-
 bæo in naves onerarias imponit legiones XI I,
 & XIV, & equites Gallos DCCC; funditorum, sa-
 gittariorumque mille, ac secundum commeatum
 in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ven-
 tum secundum noctæ IV die in portum ad Ruspi-
 nam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes per-
 venerunt. ita Cæsar duplici lætitiâ ac voluptate
 uno tempore auctus, frumento auxiliisque tan-
 dem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitu-
 dine, deponit legiones; equitesq; ex navibus egres-
 sos jubet ex languore nauseaq; reficere; dimissos
 in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus
 Scipio, qui cum eo essent comites, mirari, &
 requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bel-
 lum inferre, ac laceffere prælio, subito commuta-
 tum

tum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eam sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquit, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV, & VI, ad te volumus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur. nunc datâ facultate pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit. namque postero die ex legionibus his, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspnam geruntur, M. Cato, qui Utricæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afro- rum, servorum denique, & cujusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermitit. Legati interim ex opido Tisdro, in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Itali- cis, aratoribusque, ad Cæsarem venere; quanta- que copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conserventur. Quibus

Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumq; brevi
 tempore se missurum dicit; cohortatusque ad suos
 cives jubet proficisci. P. Silius interim cum copiis
 Numidiæ fines ingressus castello in montis loco
 munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia
 & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum usui
 solent esse, comportaverat, vi expugnando, est po-
 titus. Cæsar, postquam legionibus veteranis II,
 equitatu levique armatura copias suas ex secundo
 commeatu auxerat, naves vi onerarias statim ju-
 bet Lilybæum ad reliquum exercitum transpor-
 tandum proficisci: ipse vi Kal. Febr. circiter vigi-
 lia prima imperat speculatores apparitoresque om-
 nes ut sibi præsto essent: itaque, omnibus insciis,
 neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes le-
 giones ex castris educi, atque se consequi ad opi-
 dum Ruspianam versus, in quo ipse præsidium ha-
 buit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit:
 inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra
 parte campi, propter mare legiones ducit. hic
 campus mirabili planicie patet millia passuum xv:
 quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præ-
 altum, velut theatri efficit speciem. in hoc jugo
 colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres
 speculæque singulæ perveteres erant collocatæ:
 quarum apud ultimam præsidium & statio fuit
 Scipionis. Postquam Cæsar ad jugum, de quo do-
 cui, ascendit; atque in unumquemque collem
 turres, castellaque facere cœpit; atque ea minus
 semihora efficit; & postquam non ita longe ab ul-
 timo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris
 adversariorum, in qua docui esse præsidium, sta-
 tionemque Numidarum; paulisper commoratus,
 perspectaque natura loci, equitatu in statione dis-
 posito, legionibus opus attribuit; brachiumque
 medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque
 ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri.

quod postquam Scipio Labienusque animadvertē-
 runt, equitatu omni ex castris educto, acieque
 equestri instructa, à suis munitionibus circiter
 passus ̄o progrediuntur, pedestremque copiam
 in secunda acie minus passus ̄o à castris suis con-
 stituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque
 adversariorum copiis moveri jam quum non am-
 plius passuum M D inter hostium aciem suasque
 munitiones esse animadvertisset; intellexissetque
 ad impediendos milites suos, & ab opere depel-
 lendos hostem propius accedere; necesseque habe-
 ret legiones à munitionibus deducere; imperat
 turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem pro-
 pere accurrerent, præfidiamque inde derurbarent,
 locumque caperent; eodemque jubet levis arma-
 turæ paucos consequi subsidio, qui missi celeriter,
 Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos
 equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt
 potiri. Postquam id Labienus animadvertit, quo
 celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equi-
 tatus sui prope totum dextrum cornu avertit, at-
 que suis fugientibus suppetias ire contendit, quod
 ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis lon-
 gius abscessisse equitatus sui alam sinistram ad in-
 tercludendos hostes immisit. Erat in eo campo,
 ubi ea res gerebatur, villa permagna & turribus
 exstructa, quæ Labieni prospectum impediēbat,
 ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se
 intercludi, itaque non prius vidit turmas Julianas,
 quam suos cædi à tergo sensit, ex qua re subito in
 terrorem converso equitatu Numidarum, rectè in
 castra fugere contendit, Galli Germanique, qui
 restiterant, ex superiore loco & post tergum cir-
 cumventi, fortiterque resistentes conciduntur uni-
 versi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro ca-
 stris erant instructæ, animadvertērunt; metu ac
 terrore obcæcaturæ, omnibus portis in sua castra
 fugere

fugere ceperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exurbatis, atque in caltra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eam se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prælio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant: horum corpora mirifica specie amplitudineque cæsatoro campo, ac prostrata diverse jacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cepit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus eo passuum ab opido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio veritus, ne opidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex itinere suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turretis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante opidum constitit, suamque aciem mediam eo opido texit. dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantum erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Quum jam prope solis occasum Cæsar expectavisset, neque ex eo loco, quo constitit, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo comi-

nus consistere audere; non est visa ratio propius
 accedendi eo die ad opidum; quoniam ibi præsi-
 dium grande Numidarum esse cognoverat, ho-
 stesque mediam aciem suam opido texisse; sibi-
 que difficile factu esse intellexit, simul & opidum uno
 tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro,
 & sinistro, ex iniquiore loco, pugnare. præser-
 tim quum milites à mane diei jejuni sub armis
 steterissent defatigati. itaque reductis suis copiis in
 castra, postero die propius eorum aciem instituit
 exporrigere munitiones. Interim Confidius, qui
 Acillam, & ix cohortes stipendiarias Numidis
 Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus
 præerat, diu multumque expertus, magnisque
 operibus sæpe admotis, & iis ab opidanis incensis,
 quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri
 prælio allato commotus, frumento, cuius in ca-
 stris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cere-
 risque rebus, quæ ad victum parari solent, corru-
 ptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque
 itinere per regnum Jubæ factò, copias cum Sci-
 pione partitus Adrumetum se recipit. interea ex
 secundo comearu, quem à Sicilia miserat Alie-
 nus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, &
 L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum
 erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à
 Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est,
 & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis
 ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægi-
 murum delata à classe Vari & M. Octavii est ca-
 pta, in qua milites veterani cum uno centurione,
 & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asserva-
 tos sine contumelia deducendos curavit ad Sci-
 pionem. qui, postquam ad eum pervenerunt, &
 ante suggestum ejus constiterunt. Non vestra, in-
 quit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati ve-
 stri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ci-
 ves &

ves & optimum quemque nefarie confectari, quos
 quoniam fortuna in nostram devitit potestatem,
 si id, quod facere deberis, Rempublicam cum
 optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam
 & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis,
 proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, quum
 existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis
 gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit.
 Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit,
 summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non
 enim imperatorem te appello) quod mihi vitam,
 incolumitatemque belli jure capto polliceris: &
 forsitan isto uterer beneficio, si non ei summum
 scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem im-
 peratorem meum, apud quem ordinem duxi, ejus-
 que exercitum, pro cuius dignitate victoriaque
 amplius xxxvi annis depugnavi, adversus arma-
 tusque consistam? Neque ego istud facturus sum,
 & te magnopere; ut de negotio desistas, adhortor.
 contra cuius enim copias contendas, si minus an-
 tea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis
 cohortem unam, quam putas esse firmissimam,
 & continue contra me. ego autem ex meis com-
 militonibus, quos nunc in tua tenes potestate,
 non amplius x sumam. tunc ex virtute nostra in-
 telliges, qui ex tuis copiis sperare debeas. Post-
 quam hæc centurio præsentis animo adversus opi-
 nionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque
 animi dolore incensus annuit centurionibus, quid
 fieri vellet: atque ante pedes centurionem inter-
 fecit, reliquosque veteranos à tironibus jubet se-
 cerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere con-
 taminatos, & cæde civium saginatos. sic extra
 vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Ti-
 rones autem jubet inter legiones disperiri, & Co-
 minium cum Ticida in conspectum suum prohi-
 bet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos,

quos

quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiae causa in saio esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus pretio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu, namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saeva grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut praeter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non adquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonae caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attentati, opido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui ex vestimentis tentorioris factis, atque arundinibus scopisque contextis permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sittum relicto, ut si, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore

Caesaris

Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equi-
 busque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, pedi-
 ribusque ejus armaturæ grandi numero, elephan-
 tisque xxx, egressus è regno ad Scipionem est
 profectus. Postquam ad eum pervenit, castris re-
 giis seorsum positis, cum eis copiis, quas com-
 memoravi, haud ita longe à Scipione confedit.
 Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus
 terror; & expectatione copiarum regiarum, exer-
 citus ejus magis suspensiore animo ante adven-
 tum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra
 castris contulit; despectis ejus copiis, omnem ter-
 rorem deponit. ita, quam antea absens habuerat
 auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo
 facto facile fuit intellectu Scipioni additum ani-
 mum fiduciamque regis adventu. nam postero
 die univasas suas regisque copias cum elephan-
 tis LX productas in aciem, quam speciosissime
 posuit, instruxit, ac paullo longius progressus à
 suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se
 recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit
 Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia con-
 venisse, neque moram pugnandi ullam fore, per
 jugum summum cum copiis progredi cæpit, &
 brachia protinus ducere, & castella munire, pro-
 piusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupa-
 re contendit. Adversarii magnitudine copiarum
 confisi proximum collem occupaverunt, atq; ita
 longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem.
 ejusdem collis occupandi gratia Labienus consi-
 lium ceperat; & quo propiore loco fuerat, eo ce-
 lerius occurrerat. Erat convallis satis magna lati-
 tudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ
 in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ
 Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere
 volebat, perveniretur: ultraque eam convallem
 oliveum vetus crebris arboribus condensum. Hic
 quum

quam Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem oliverumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, leviq; armatura confedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvise legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neq; retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus consideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salute. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitia positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus opidi convenirent. id hac ratione opus instruebat; ut, quum propius opidum copias admovisset, oppugnataque cepisset, recta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur. præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellet, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret, voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset,

cessisset, haberetne in animo dimicare. Accederat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquarione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incurfu, cum omni equitatu levisque armatura, Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. quæ res aliter adversariis cecidit, namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque imperum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem prælium esset conjectum; pulvisque vento flatus omnium prospectu affecisset; Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus I v, & v I Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. itemque equites Curiani diffusi Scipioni, ejusque copiis complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, x, & x ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum

tum dederunt: ac, diu multumque jactati tandem multis post diebus liri inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus mil. x legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggesta, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suae petulantiae, nimisque libertatis, aliquando finem fecissent, merque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri diu similitur se gerant; ego mei ipse documentum more militari constituam. C. Avienus, quod in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinasque per municipia fecisti: quodque mihi rei que pub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumenta que in naves imposuisti; tuaque opera, militibus tempore necessario resp. caret: ob eas res, ignominiae causa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, & quantum potest proficisci jubeo. itemque te, A. Fontei, quod tribunus mil. seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clufinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis. & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiaeque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, & quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis servos in
navi

navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisq; à Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisq; nomine persuasi à rege Iuba desciscunt. celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis promotisque eo usque, ut telum ex opido adjici non posset, castra munit; balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermitit; eoque V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores nobilisque, conspectum amicorum propinquorumq; efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namq; Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter 6000 perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, qui que cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attingere eum cū adversariis colloqui. quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Iuba, ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Verat te rex colloqui. Quo nuncio perter-

perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Vsu
 venisse hoc civi Romano miror, & ei, qui à po-
 pulo R. honores accepisset, incolumi patria, for-
 tunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedi-
 tem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nun-
 cio, aut, cælis ejusdem partis civibus, incolumem
 reverti malle. Atq; etiam superbius Iubæ factum,
 non in M. Aquinium hominem novum, parvum-
 que Senatorem, sed in Scipionem hominem illa
 familia, dignitate, honoribusq; præstantem. nam
 quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventū
 uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non
 oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse ute-
 retur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese
 vestitum transferret, & Iubæ homini superbissi-
 mo inertissimoque obtemperaret. Postero die uni-
 versas omnium copias de castris omnibus dedu-
 cunt; & supercilium quoddam excelsum nacti nō
 longe à Cæsaris castris aciem constituunt; atque
 ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeri-
 terque iis instructis, ante suas munitiones, quæ
 erant in campo, constitit; sine dubio existimans,
 ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxi-
 liisque regis essent præditi, promptiusque profu-
 lissent, ante se concursuros, propiusque se acces-
 suros. equo circumvectus, legionesq; cohortatus,
 signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse
 enim à suis munitionibus longius non sine ratione
 non procedebat; quod in opido Uzitæ, quod Sci-
 pio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Ei-
 dem autē opido ad dextrum latus ejus cornu erat
 oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus es-
 set, ex opido eruptione facta, ab latere eū adorti
 confiderent. præterea hæc quoq; eum causa tar-
 davit, quod erat locus quidam perimpeditus ante
 aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro
 occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse
 præter-

prætermittendū, quemadmodū exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Jubæ legiones; postea autē Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroq; cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. post autē elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu opido Vzita clauderetur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, levisq; armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partē suæ aciei opposuerat. fere interjecto nō minus ∞ passuum spatio & ad collis radices magis, appulerat, longiusq; ab adversariorum, suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut quum acies I I inter se concurrissent initio certaminis, paulo longius ejus equitatus circumvectus ex improvise clauderet multitudinem suam exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu xxx, xxix: xiii, xiv, xxix, xxv, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironū legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suam dextrum latus munitionibus adjuvabat; si-

nistrum

nistrum autem ut equitatus hostium multitudinē
 resistere posset laborabat. eodemq; suum omnem
 contulerat equitatum: & quod ei parum confi-
 debat, præsidio his equitibus legionem v præmi-
 ferat; levemque armaturam inter equites inter-
 posuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis,
 maximeque in cornibus collocaverat. Sic utro-
 rumque exercitus instructi non plus passuum ccc
 interjecto spatio, quod forte ante id tempus acci-
 derat numquam, quin dimicaretur, à mane usque
 ad horam x diei, perstiterunt. Iamque Cæsar dum
 exercitum reducere intra munitiones suas capi-
 set; subito universus equitatus uiterior Numida-
 rum Getulorumq; sine trenis ad dextram partem
 se movere; propiusque Cæsar's castra, quæ erant
 in colle, se conferre cœpit. frenatus autē Labieni
 eques in loco permanere, legionesque distinere:
 quum subito pars equitatus Cæsar's cum levi ar-
 matura contra Getulos injussu ac temere longius
 progressi, paludemq; transgressi multitudinem ho-
 stium sustinere pauci non potuerunt; leviq; arma-
 tura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite
 amisso, multis equis faucis, levis armaturæ xxvi
 occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri
 prælio facto Scipio lætus in castra nocte copias
 reduxit. [quod] proprium gaudium bellantibus for-
 tuna tribuere non decrevit. namque postero die
 Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti
 gratia, misit. in itinere prædatores equites Numi-
 das Getulosque ex improvise adorti circiter cen-
 tum partim occiderunt, partim vivorum potiti
 sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum
 deducere, atq; opus facere, vallumque & fossam
 per medium campum ducere, adversariorumque
 excursionibus iter officere non intermittit. Scipio
 item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæ-
 sare excluderetur, appropere. Ita duces utriusque
 & in

& in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII. & IIX. ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandiq; gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum versus in stationem, præfidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus cum classe se longius à prospectu removit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq; in littore vagantibus, partim in opido victus sui mercandi gratia progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex per fugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & penteres duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI, equo admissio, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaq; motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperata

rata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. reliquæ naves hostium promontorium superarunt; atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Legarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat; in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatâ numeraverat, & quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terras pecus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones ii cum equitatu mittit à castris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus à suis castris millia passuum vii, per jagum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quoti-

die existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, levi- que amatura insidiaturus locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis cer- rior factus, paucos dies ibi commoratus, dum ho- stes quouliano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se I I X veteranas cum parte equitatus sequi; atque, equitibus præmissis, neq; opinantes insidiatores subito in convallibus latètes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equi- tes recepit incolames. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in ca- stra conduit; atque præsidio Lepti, Ruspinae, Acillæ relicto, Cispio, Aquiliæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obside- rent, ipse castris incensis, I V noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte colloca- tis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad opi- dum Agar, quod à Gerulis sæpe antea oppugna- tum, summaque vi per ipsos opidanos erat defen- sum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumen- tarum circū villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, rediit in ca- stra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœ- pit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe trinis castris disperitis copiis, confedit. Opidium erat

erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum x, ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xix. huc Scipio legiones I i frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac turiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse iv vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cū copiis, & opido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. quæ res ejus imperum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido præerat, & P. Arrio equite R. de conventu Vticensi, & camelis xxi regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ eū necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armatura ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo imperu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem laceßendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere, & resu-

gere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnae uterentur; eosq; jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui à quarta vigilia usque ad horam x diei, nihil gustasset, ac jumenta firi perirent. Quum jam ad solis occasum esset, & non totos c passus in horam iv esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterq; procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraq; per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsar's copias, pars agmē extremum insequi. Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius i i millium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, converfis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, faucibus x, factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsar's collocaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremq; maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladia-

gladiatores cōdocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obversi adversariis, & in quantum spatio resisterent, modo procurre-
rent, modo recederent, comminarenturque im-
petum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela
mitterent, præcipit. mirificè enim hostium levis
armatura anxium exercitum nostrum, atque sol-
licitum habebat: quia & equites deterrebat præ-
lium inire, propter equorum interitum; quod eos
jaculis interficiebat: & legionarium militem defa-
tigabat propter velocitatem. gravis enim armatu-
ræ miles simul atque ab his insectatus constiterat,
in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile
periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehe-
menter commovebatur: quia, quodcumque præ-
lium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine
legionatio milite, hostium equitatu, levique ar-
maturæ eorum nullo modo par esse poterat. solli-
cirabatur autē his rebus, quod nondum hostium
legiones cognoverat, & quonam modo sustinere
se posset ab eorum equitatu, levique armatura,
quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent.
Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum
magnitudo multitudoque militum animos dei-
nebat in terrore, cui uni rei tamen invenerat re-
medium. namque elephantos ex Italia transpor-
tari jusserat, quo & miles noster speciemque &
virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis
ejus telum facile adjici posset. ornatusque ac lori-
carus elephante quū esset, quæ pars ejus corpo-
ris nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela
conjicerentur. præterea, ut jumenta bestiarū odo-
rem, stridorem, speciem, consuetudine captarum
non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter
erat consecutus, nam & milites bestias manibus
pertractabant, earumque tarditatem cognosce-
bant: equitesque in eos pila præpilata conjicie-
bant;

bant; atq; in consuetudinem equos patientia be-
 stiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra
 commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque
 & cōsideratior erat factus, & ex pristina bellandi
 consuetudine celeritateq; excesserat. nec mirum.
 copias enim habebat in Gallia bellare consuetas
 locis campestribus, & contra Gallos homines
 apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem,
 non per dolum, dimicare consueverunt. tum au-
 tem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites
 hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, &
 quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo
 hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legio-
 nes non in uno loco contineret, sed per causam
 frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod
 hostium copias ab se, suoque vestigio non disces-
 suras existimabat. atque post diem IIII productas
 accuratius suas copias, sicut instruxerat, pro-
 pter hostium castra prætergressus, æquo loco in-
 vitat ad dimicandum. Postquam eos abhorre-
 re videret, reducit sub vesperum legiones in castra.
 Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum
 fuit Zetæ, cujus Cæsarem positum, esse demon-
 stravimus, veniunt, petunt & obsecrant, ut sibi
 præsidium mittat; se res complures, quæ utiles
 bello sint, administraturos. Per id tempus de eo-
 rum voluntate, studioque erga Cæsarem transfu-
 gasuos cives facit cerniores: Iubam regem celeri-
 ter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium
 eo perveniret, ad opidum advenisse, atque ad-
 veniente multitudine circumdata, eo positum;
 omnibusque ejus opidi incolis ad unum interfe-
 ctis, dedisse opidum diripiendum delendumque
 militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d.
 XII Kal, Apr. postero die productis universis co-
 piis, processus à suis castris millia passuum V, à
 Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in
 acie

acie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se ad dimicandam invitatos superfedere pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra mover, atque iter ad opidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumq; , qui plostris merces portabant, intercepit sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat. namq; expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jussit. itaque eos in equitatum Labieni immisos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad opidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi praerat, atque à multitudine circumvento interfectoque, opido positur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Tisdram pervenit, in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi praesidio, cohorteque sua gladiatorum. Caesar opidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque, inde IV die egressus redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias

reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consueverant, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem à se gestam docent. petunt orantque, ut suis fortunis, de populo R. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato. M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, comæatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia 15, equites 50, funditores sagittariique 80 uno comæatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, 115 millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero 15 millibus passuum longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter 50 habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere 80 passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri: & equis concitatis Iuliani imperum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. quod ubi Cæsar animadvertit, 300, quod ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio
in acie

in acie constiterat, jubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſauciisq; ac defatigatis integros, recentioribusq; viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani eo vim hoſtium ad 17 millia numero ſuſtinere non poterant, & à levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo factò ſui ſublato univerſi in hoſtes impreſſione facta, in fugam adverſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis. inſecuti per 111 millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam x commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit, omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius graviter pilo per caſſidē caput ic̄tus, compluresq; duces, ac fortiffimus quiſque interfecti, vulneratiq; ſunt. Poſtquam nulla conditione cogere adverſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ penuriã ſe poſſe animadverteret, adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopia fertos, deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egreſſus, ad Agar xvi millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit, opidamque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaq; complura præſidiis occupare; ne hoſtes intrare ad ſe, ac loci interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fiſſimos ſuis rebus Thapſitanos & Vergilium amitteret; conſeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum 11 x à Thapſo binis caſtis conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter

quod, & mare, angustia quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exciusus ab incepto itinere, supra stagnū postero die & nocte confecta, cælo albente, non longe à castris, præsidioque, quod supra commemoravimus, 800 passibus, ad mare versus confedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciarum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus 11 relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus appeili, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvito hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici collocata, legione x x, secundaque dextro cornu, iix, & ix sinistro, oppositis v legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandique appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque,

que, victoria parta, cuperent possidere. itaque in
 circumeundo exercitum, animadvertit hostes cir-
 ca vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos
 concurrere, & modo se intra portas recipere, mo-
 do inconstanter immoderateque prodire. quum-
 que idem à pluribus animadverti cœptum esset;
 subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne
 dabitaret signum dare: victoriam sibi propriam à
 diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare,
 atque eorum studio cupiditateque resistente, sibi-
 que, eruptione pugnari, non placere clamitante,
 & etiam atque etiam aciem sustentante, subito
 dextro cornu, injussu Cæsaris, rubicen, à militi-
 bus coactus, canere cœpit. Quo facto ab universis
 cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum
 centuriones pectore adverso resisterent, viq; con-
 tinerent milites, ne injussu imperatoris concurre-
 rent, nec quidquam proficerent. Quod postquam
 Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti
 nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo ad-
 misso in hostem contra principes ire contendit. A
 dextro interim cornu funditores, sagittarii que
 concita tela in elephantos frequentes injiciunt.
 Quo facto bestiarum stridore fundarum lapidumque
 perterritæ, sese convertere, & suos post se frequen-
 tes stipatosque proterere, & in portas valli semi-
 factas ruere contendunt. Item Mauri equites, quum
 in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio
 deserti principes fugiunt. ita celeriter bestiis cir-
 cuitis, legiones vallo hostium sunt positæ: & pau-
 eis acriter repugnantibus interfectis, reliqui con-
 citati in castra, unde pridie erant egressi, confu-
 giunt. Non videtur esse prætermittendum de vir-
 tute militis veterani v legionis. nam quum in si-
 nistro cornu elephantis vulnere ictus & dolore
 concitatus in lixam inermem impetum fecisset,
 eumque sub pede subditum, deinde genu inrinxit

pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offerret: quem postquam elephanta ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum, qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephanta, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant praesidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; & sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut, opido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant, qui a servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in opidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi, qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, relictis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent, qui postquam adverterunt, neminem ibi esse praesidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res parvo praesidio fuit, namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo

quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius: qui
 pilo tranasectus confulto à milite interiit. item
 Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi
 celeriter ad Cæsarem adcurrisset, interfectus es-
 set. Quo facto complures equites R. senatoresque
 perterriti ex proelio se receperunt; ne à militibus,
 qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpserant
 immoderate peccandi, impunitate propter maxi-
 mas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque
 ii omnes Scipionis, milites, quum fidem Cæsaris
 implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militi-
 bus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt
 interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque
 hostium x millibus, fugatisque compluribus, se
 recepit, l. militibus amissis, paucis faucis, in ca-
 stra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum
 constitit; elephantosque Lxv ornatos armatos-
 que cum turribus ornamentisque capit, captos
 ante opidum instructo constituit: id hoc confi-
 lio, si posset Vergilius, quique cum eo obsideban-
 tur, rei male gesta suorum indicio à pertinacia
 deduci. deinde ipse Vergilium appellavit, invita-
 vitque ad deditionem, suamque lenitatem & cle-
 mentiam commemoravit. quem postquam anim-
 advertit responsum sibi non dare, ab opido re-
 cessit. postero die, divina re facta, concione ad-
 vocata, in conspectu opidanorum milites collau-
 dat: rerumque exercitum veteranum donavit,
 præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro
 suggestu tribuit. ac statim inde digressus C. Re-
 bello proconsule cum lll ad Thapsum legioni-
 bus, & Cn. Domitio cum l l Tisdæ, ubi Confi-
 dius præerat, ad obsidendum relictis. M. Messalla
 Uticam ante præmissis, cum equitatu ipse eodem
 iter facere contendit. Equites interim Scipionis,
 qui ex proelio fugerant, quum Uticam versus iter
 facerent, perveniunt ad opidum Paradam: ubi
 quum

quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris præcucurrisset; vi opido potiri, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus opidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Uricam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uricensibus propter beneficium legis Julæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem opido eiecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaque parvula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coegerat; senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare ceperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uricenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uricam se in opidum conjecerunt; atque ibi multos Uricenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum opidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, & quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis M. S. C. divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Urica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uricam perveniunt, quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, opidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fuga destinata-

tam

tam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur, ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum illet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ira se transjecit. qui dum anima nondum exspirata concidisset; & imperu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsentis se interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreseque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. id adveniens poritur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua project, vitamque sibi, nec
amplius

amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile,
 & pro sua natura & instituto concessit. item Cæ-
 cinæ, C. Areio, P. Attio, L. Cellæ patri & filio,
 M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Domasip-
 pique liberis ex sua consuetudine, tribuit: circi-
 terque noctem luminibus accensis Vticam perve-
 nit, atque extra opidum ea nocte mansit: postero
 die mane opidum introiit; concioneq; advocata,
 Vticenses incolas cohortatus gratias pro eorum
 studio erga se agit; cives autem Romanos nego-
 tiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contule-
 rant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, &
 de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad
 extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis
 dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eo-
 rum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bo-
 na sua redemisset, se bonorum venditionem indu-
 cturum, & pecuniam multæ nomine relaturum,
 ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu
 ex sanguibus, de vitæque ex suo promerito despe-
 rantibus, subito oblata salute, libentes cupidique
 conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare,
 ut universis CCC uno nomine pecunia imperaret.
 itaque bis millies H-s his imposito, ut per trien-
 nium sex pensionibus populo Rom. solverent,
 nullo eorum recusante, ac se eodem die demum
 natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex
 interim Iuba, ut ex prælio fugerat, una cum Pe-
 treio interdum in villis latitando tandem, noctur-
 nis itineribus confectis, in regnum pervenit; atq;
 ad opidum Zamam, ubi ipse domicilium, conju-
 ges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno om-
 nem pecuniam, carissimasq; res comportaverat,
 quodque in toto bello operibus maximis munierat,
 accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato
 de Cæsaris victoria audito, ob has causas opido
 prohibuerunt, quod bello contra populum R. sus-
 cepto,

cepto, in opido Zama lignis congestis; maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus: deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent, ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges, liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino opidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Vricam mittunt, petuntque ab eo, uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, opidum, seque ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Vrica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regniis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propèmodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Confidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gerulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum adven-

in perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecuniæ onustus subducit, atq; in regnum fugere contendit. quem Geruli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vricæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum à suis desertum ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias ab Satio esse deletas; Vricæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodellent: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia, & opidum proconsuli transdit. Rex interim Iuba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, [quum jam conatus esset] cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliolem Iuba Petreium facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus à servo suo impetravit, ut interficeret; idque obtinuit. P. interim Satio, pulso exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vricam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter 600. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit cum conjuge & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq; omnia concessit. Scipio interim

cum Damafippo, & Torquato, & Plætorio Ru-
 ftiano navibus longis diu multumq; jactari, quam
 Hispaniam peterent, ad Hipponem regium defe-
 runt, ubi classis P. Sittii per id tempus erat. à qua
 pauciora ab amplioribus circumventa navigia de-
 primuntur. ibiq; Scipio cum iis, quos paulo ante
 nominavi, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione
 regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives
 Romani contra populum R. arma tulerant, præ-
 miisq; Zamensibus, qui de rege excludendo con-
 siliū ceperant, tributis, vectigalibusque regis
 abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi
 Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto,
 ipse Zama egressus Uticam se recepit. ibi bonis
 venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines
 duxerant, itē Thapsitanis H-S XX millia, conven-
 tui eorum H-S XXX millia, Adrumetanis H-S XXX,
 conventui eorum H-S L millia, multæ nomine,
 imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni in-
 juria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum su-
 perioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad sena-
 tū questi per legatos atque arbitris à senatu datis,
 sua receperant, tricies centenis milibus pondo o-
 lei in annos singulos multat, ideo quod initio per
 dissensionem principum societatem cum Iuba in-
 ferant, eumque armis, militibus pecunia juve-
 rant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis,
 certo numero frumenti multat. His rebus gestis,
 Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem
 III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos
 quod Nasidium ejusque classem receperant, co-
 piisq; juverant, H-S C. milibus multat; & pro de-
 cumis octavas pendere jubet: bonaq; paucorum
 vendit: & ante diem III Kal. Quintæ. naves con-
 scendit; & à Caralibus secundū terram provectus,
 duodecimo die, eo quod tempestatibus in
 portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII PANSÆ
COMMENTARIORUM
 DE BELLO HISPANIENSI,
 LIBER VNVS.

HARNACE superato, Africa recepta; qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompejo profugissent, quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detineretur; quo facilius præsidia contra compararet Pompejus, in fidem uniuscujusque civitatis cōfugere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant. item nonnullæ portas ciudebant. ex quibus si qua opida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi de postulabant. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur nocturno tempore opidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset, simulq; quod tabellarii à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent.

essent, qui certiozem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verifimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, atq; ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Villam opidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex opido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, pariq; equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Iulium Patiecum. qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento affluctaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt; jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad opidum contendere. mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut opidum capiant & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portum appropinquassent, signo dato, ab opidanis sunt

sunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc nullo ad Vllam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatedos viros fortes cum equitatu ante præmisit, qui simul in conspectum opidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverri. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricatedi, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in opidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius Vlla prope capta, litteris fratris excitus, cū copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, quum ad flumen Bætium venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit, ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus opidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar ut eum ab opido comœatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua, dum cupidinis locum

locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis resciliet, ea die per viarum angustias carra complura, multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castrilla occupavit partim suo equitatu, partim ut pedestres copie in statione, & in excubiis castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuracione cum aliquot cohortibus, & equitum turris circumcludunt Cæsar's equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo opida Ateguam & Vebim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicia dividuntur Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in

conspectu utrorumque opidorum, neque suis aus-
 sus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa
 XIII legionum, sed, ex quibus aliquid firmamen-
 ti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ,
 quæ à Tretonio transfugerunt, & una facta ex co-
 loniis, quæ fuerunt in his regionibus, quarta fuit
 Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reli-
 quæ ex fugitivis auxiliares consistebant. nam de
 levi armatura, & equitatu, longe & virtute, & nu-
 mero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut
 longius bellū duceret Pompeius; quod loco sunt
 edita, & ad castrorum munitiones non parum
 idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio
 propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque
 habet oppugnationem, & non minus copiosam
 aquationem. Hic etiam propter barbarorum cre-
 bras excursions omnia loca, quæ sunt ab opidis
 remota, turribusque, & munitionibus retinen-
 tar, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur,
 simulque in his habent speculas, &, propter altitu-
 dinem, longe lateque prospiciunt. Item opidorum
 magna pars ejus provinciæ montibus fere muni-
 ta, & natura excellentibus locis est constituta, ut
 simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab
 oppugnationibus natura loci destinatur: ut civi-
 tates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur.
 quod in hoc contigit bello. nã ubi inter Ateguam,
 & Vcubim, quæ opida supra sunt scripta, Pom-
 peius habuit castra constituta, in conspectu duo-
 rum opidorum, ab suis castris circiter millia pas-
 suum IV. grumus est excellens natura, qui appel-
 latur Castra Postumiana. ibi præsidii causa castel-
 lum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eo-
 dem jugo tegebatur loci natura, & quod remotū
 erat à castris Cæsaris, animadvertēbat loci diffi-
 cultatē, &, quod flumine Salso intercludebatur,
 non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci
 diffi-

difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum 111 legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exuti fuerunt; quorum scuta sunt relata LXXX, Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit v, quæ ab opidanis cepit. suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompejus castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex opido portabant, ex iis capti L. cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisse Pompeii, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in opido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt; sic ut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum

nulla est data facultas, & à militibus nostris inter-
 fekti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à
 Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque
 ad castra nostra pervenerant, præcis manibus
 missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secun-
 da, ex opido ignem multum, telorumque multi-
 tudinem jactando, bene magnum tempus con-
 sumperunt, compluresque vulneribus affecerunt.
 Præterito noctis tempore, eruptionem in legio-
 nem sextam fecerunt, quum in opere nostri dis-
 tenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quo-
 rum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore
 loco defendebantur. I, quum eruptionem face-
 re cœpissent, tamen virtute militum nostrorum
 [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen]
 repulsi [adversarii] bene multis vulneribus affecti
 in opidum se contulerunt. Postero die Pompeius
 ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum
 facere: & quum nostri equites pauci in statione
 fuissent à pluribus reperti, de statione sunt de-
 jecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius,
 cujus frater in castris Pompei fuisset, omnibus
 suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit.
 Speculator de legione secunda Pompeiana captus,
 à militibus, & interfectus est. idem temporis glans
 missa est inscripta; quo die ad opidum capiendum
 accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe
 nonnulli, dum sine periculo murum ascendere,
 & opidum potiri posse se sperarent, postero die ad
 murum opus facere cœperunt, & bene magna
 prioris muri pars dejecta est. quo facto ab opida-
 nis, ac si suarum partium essent, conservari mis-
 sos facere loricatedos, quique præsidii causa præ-
 positi opido à Pompeio essent, orabant. Quibus
 respondit Cæsar, se condiciones dare, non accipe-
 re, consuevisse. Qui quum in opidum reversi es-
 sent, relato responso, clamore sublato, omni ge-
 nere

aere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœ-
 perunt. propter quod fere magna pars hominum,
 qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin
 eruptionem eo die essent facturi, ita, corona cir-
 cumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissi-
 me, simulque balista missa à nostris turrem de-
 jecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant,
 v. dejecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat
 observare. Eo præterito tempore, Pompeius trans
 flumen Salsum castellum constituit: neque à no-
 stris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus
 est, quod prope in nostris partibus locum tenuis-
 set. item insequenti die eadem consuetudine dum
 longius profequitur, quo loco equites nostri sta-
 tionem habuerant, aliquot turmæ cum levi arma-
 tura, imperu facto, loco sunt dejectæ, & propter
 paucitatem nostrorum equitum, simulque levi ar-
 matura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc
 in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: &
 majore Pompeiani exsultabant gloria, longius
 quod nostris cedentibus profequi cœpissent. Qui
 quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut con-
 suessent, ex simili virtute clamore facto, aversati
 sunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc est
 equestris prælii consuetudo, quum eques ad dimi-
 candum, dimisso equo, cum pedite progreditur,
 nequaquam par habeatur, id quod in hoc accidit
 certamine, quum pedites ex levi armatura lecti ad
 pugnam equitibus nostris nec opinantibus venis-
 sent; idque in prælio animadversum esset; com-
 plures equites descenderunt. ita exiguo tempore
 eques pedestre; pedes equestre prælium facere cœ-
 pit: usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint.
 in quo prælio adversariorum ceciderunt cxxi. i.
 compluresque armis exuti, multi vulneribus affe-
 cti in castra sunt redacti. nostri ceciderunt i i i.
 fancii x i i. pedites & equites v. Eius diei in-

quenti tempore pristina consuetudine pro more
 pugnari ceptum est. quum bene magnam multi-
 tudinem telorum, ignemque nostris defendenti-
 bus iniecissent; nefandum crudelissimumque faci-
 nus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospi-
 tes, qui in opido erant, jugulare, & de muro præ-
 cipites mittere ceperunt, sicut apud barbaros:
 quod post hominum memoriam nunquam est
 factum. Hujus diei extremo tempore à Pompeja-
 nis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea
 nocte turres aggeremque incenderent, & ii vi-
 gilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque
 multitudine jacta, quum bene magnam partem
 muri consumpsissent, portam, quæ è regione &
 in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperue-
 runt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secum-
 que extulerunt caltatas ad fossas complendas, &
 harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris
 hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, &
 incendendas; præterea argentum, & vestimenta;
 ut, dum nostri in præda detinerentur, illi cade
 facta ad præsidia Pompeii se reciperent. nã quod
 existimabat eos posse conatum efficere, nocte to-
 ta ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum
 licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen
 virtute freti, repulso, munisque vuneribus affe-
 ctos opido represserunt, prædaque & armis eorum
 sunt positi, vivosque aliquos ceperunt, qui poste-
 ro sunt interfecti die. Eodemque tempore trans-
 fuga nunciavit ex opido, Iunium, qui in cuniculo
 fuisset, jugulatione opidanorum facta, clamasse,
 facinus se nefandum, & scelus fecisse. nam eos
 nihil mernisse, quare tali pœna afficerentur, qui
 eos ad aras & focos suos recepissent, eosque ho-
 spitium scelere contaminasse: multa præterea di-
 xisse: qua oratione deterritos amplius jugulatio-
 nem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus
 cum

cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: Vanam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funeste laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives & indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostiam numero: qui nequã illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus, telorumque missus expectantes, victi, & deserti à Pompejo, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Remissis legatis, quum ad portam venisset Ti. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulq; pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem: Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque & filium in opido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glænde scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in opido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in opidum reversi essent, qui mittere glændem scriptam solebant, insequentem tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt quã Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio

non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum litteras Cæsar opidanis objecit, & qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam opidanorum incendere. id si fecisset; ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita* facturus de ligno quum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium, & Labienum, de jugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrem nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum opidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transfugit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ in quibus scriptum est inventum: L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me ille præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse fidemque præstaturum. ita ante diem XI Kalend. Matrii opido potitus Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis quum deditonem opidi factam esse scisset, castra movit Vcubim versus.

sed

sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompeium opidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in opido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse. is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricatorum ix ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & faucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi iii, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublatis, iis cervices abscissæ. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter xi equites ad aquatores nostros excurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites iix. Insequenti die Pompeius securi percussit homines lxxiv, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ reliquos in opidum iussit deduci; ex quibus effugerunt cxx, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in opido Aregua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad opidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in opidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis, & redditis, quum

ad nostros se reciperent, qui extra opidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt, duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestâ detulerunt, & speculatores ad opidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent, [legatorum responsa] ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab opidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse, ita vix periculo liberatus petiit ab opidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decurrerunt, nec detinentibus* nostris multis telis injectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione v flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit.

ita,

ita, quum is compar prælium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallium agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia iniorum student cædem facere, à turmis, & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnae complures sunt vulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquilius. inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, præter 11 centuriones, ut nemo desideratus, gloria se effertes. Postero die ab Soricaria utraque convenere copiae. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompejus, quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Vcubi millia passuum v distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogereur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiae tumulum excellentem perissent, prohibiti à nostris sunt, dejectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus mors non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. nam ceciderunt ex levi armatura cccxxiv: ex legionariis cxxxix: præterquam quorum arma & spolia sunt allata: Ita pridie ii centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præ-

sidium venisset, pristino illo suo utebantur institu-
 to. nam præter equites nullo loco æquo se com-
 mittere audebant. quum nostri in opere essent,
 equitum copiæ concursus facere cœperunt. simul-
 que vociferantibus legionariis, quum locum effla-
 gitarent, ut, consueti insequi existimare possent,
 se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex hu-
 mili convalle bene longe sunt egressi, & planitie
 iniquiore loco constitierunt. Illi tamen procul du-
 bio ad congregandum in æquum locum non sunt
 ausi descendere, præter unum Antistium Turpio-
 nem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem
 esse neminem cogitare cœpit. hic, ut fertur, Achil-
 lis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger
 eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad con-
 grediendum progressus est. quoniam ferocitas
 Antistii omnium mentes converterat ab opere ad
 spectandum, acies sunt dispositæ. nam inter bella-
 tores principes dubia erat posita victoria, ut pro-
 pe videretur finem bellandi duorum dirimere pu-
 gna. ita avidi, cupidique suarum quisque partium,
 *expertorum virorum, fautorumque voluntas ha-
 bebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimi-
 candum in planitiem se contulissent, scutorumque
 laudis insignis præfulgens opus cælarum, quo-
 rum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi
 propter equitum * concessum, ut supra demon-
 stravimus, levis armatura præsidii causa non lon-
 ge ab opere castrorum constitisset. Ut nostros
 equites in receptum, dum ad castra redeunt, adver-
 sarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto
 impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in
 fuga essent, multis amissis, in castra se reip iunt.
 Cæsar ob virtutum, turmæ Cassianæ donavit mil-
 lia XIII, & præfecto torques aureos II. & levi ar-
 maturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Fla-
 vius, & A. Trebellius equites Romani Astenses
 argento

argento prope lecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat urfaonem Cn. Pompeius S.V.G.E.V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulso habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præfidiis bellum ducunt. nam singulas civitates circumfident. inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendunt.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. iii. Nonarum Martii prælio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit; & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter vi visa est. ita castris motis vubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit ut incenderent, & deusto opido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponde opidum quum oppugnare cæpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præfidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est à nostris, & fusti per-

cuffus. Hinc itinere facto, in campum Munden-
sem quum esset ventum, castra contra Pompejum
constituit. Sequenti die quum iter facere Cæsar
cum copiis vellet, renunciatum est ab speculato-
ribus, Pompejum de 111 vigilia in acie sterisse.
Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Iccirco
enim copias eduxerat, quod Versaonensium civi-
tati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæ-
sarē nolle in convallem descendere, quod mayo-
rem partem exercitum tironem haberet. Hæ lit-
teræ vehementer confirmabant mentes opidano-
rum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse
existimabat. Etenim & natura loci defendebatur,
& ipsius opidi munitione, ubi castra habuit con-
stituta. Namque, ut superius demonstravimus, lo-
ca excellentia tumulis contineri; interim nulla
planities dividit. Sed ratione nulla placuit taceri
id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraq;
castra intercedebat, circiter millia passuum v, ut
auxilia Pōpeii duabus defenderentur rebus, opi-
di excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima
planities æquabatur. cujus decursum antecede-
bat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat
loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso so-
lo currebat ad dextram partem: & Cæsar, quum
aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin
media planities in æquum ad dimicandum adver-
sarii procederent. hoc erat in omnium conspectu.
Huc accedebat, ut locus illa planities equitatum
ornaret, & diei, solisque serenitas: ut mirificum
& optandum tempus prope ab Diis immortalibus
illud tributum esset ad prælium committendum.
Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum
locum res fortunæque omnium deducerentur,
ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio
poneretur. Itaque nostri ad dimicandum proce-
dunt; id quod adversarios existimabamus esse fa-
cturos,

Aturos. qui tamen à munitione opidi ∞ passibus
 longius non audebant procedere, in quo sibi pro-
 pe murum adversarii constituebant. Itaque nostri
 procedunt. interdum æquitas loci adversarios
 efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad
 victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine
 discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab opido,
 discederent. Nostri pede presso propius rivum
 quum appropinquassent, adversarii patrocinari
 loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis
 constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum
 levi armatura milibus VI. præterea auxiliares ac-
 cedebant prope alterum tantum. Nostra præsi-
 dia LXXX cohortibus, & III milibus equitum.
 Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum
 nostri appropinquassent, paratus hostis erat supe-
 rior, ut transeundi superius iter vehementer esset
 periculosum. Quod quum à Cæsare esset animad-
 versum, neque temere culpa sua sequius admit-
 teretur, eum locum definire cœpit. Quod quum
 hominum auribus esset objectum; moleste &
 acerbè accipiebant, se impediri quo minus præ-
 lium contere possent. Hæc mora adversarios
 alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore im-
 pediri ad committendum prælium. Ita se efferen-
 tes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut ma-
 gno tamen periculo accessus eorum haberetur.
 Hic Decumani suum locum cornu dextrum tene-
 bant, sinistrum III & V legio, itemque cete-
 ra auxilia, & equitatus. Prælium clamore factò
 committitur. Hic etiã virtute nostri antecede-
 bant, adversarii loco superiore defendebantur
 acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor,
 telorumque missus, concursus, sic, ut prope no-
 stri diffiderent victoriæ. congressus enim & cla-
 mor, quibus rebus maxime hostes conterrentur,
 in collatu pari erant conditione. itaque ex utro-
 que

que genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit adversariorum multitudo. dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio adversariorum transduci coepit ad dextrum. Quae simul est mora, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. at ubi eximia virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladio- rumque crepitus auribus oblatu, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt. quibus opidum fuit subsidio; ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo proelio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus: quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia iii. Nostri desiderati ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum, saucii ad d, adversariorum aquilae sunt ablatae xiii, & signa, & fasces. Praeterea duces belli xvii. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum opidum Mundam sibi constituis- sent praesidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespere cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, *in- super occisi, & gladii, & mucrones, & capita ho- minum ordinata, ad opidum conversa universa hostium timorem, virtutisque insignia * propo-
sita

sita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii * ita Galli tragulis jaculisque opidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperat. Ex hoc proelio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque pedibus ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calviti-
tius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam deferretur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex proelio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eo esset ventum, conviciari coeperunt, nos ex proelio paucos superesse, quo confugeremus; Ita pugnare coeperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendam vestimentis. pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit, Ipse de tempore cenavit; * resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum,
qui

qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare,
 alterum pyram incendere. Opidani autem, simul
 Cæsar castra contra opidum posuit, discordare
 cœperunt usq; eo, ut clamor in castra nostra per-
 veniret, fere inter Cæsarianos, & inter Pompeja-
 nos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscri-
 ptæ, partim opidanorū servi, qui erant a Sex. Pom-
 pejo manumissi, tunc in Cæsaris adventū descen-
 dere cœperunt. legio XIII opidū defendere cœpit:
 nam quum jam repugnarent, turres ex parte, &
 murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem
 mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
 Hoc quum animadverterent homines fugitivi,
 opidum incendere cœperunt: qui superati à no-
 stris sunt interfecti hominum millia x x l i, præ-
 terquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar
 opido positus; dum hic derinetur ex prælio, quos
 circummunitos superius demonstravimus, eru-
 ptionem fecerunt; & bene multis interfectis, in
 opidum sunt redacti. Cæsar Hispalim quum con-
 tendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum
 opidum sese rueri dixisset; Caninium legatum
 cum præsidio intromittit. Ipse castra ad opidum
 ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas par-
 tes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum
 indignabatur clam quendam Philonem, illum,
 qui Pompeianarum partium fuisset defensor acer-
 rimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam
 præsidia in Lusitaniam proficiscitur, & Cæci-
 lium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium con-
 venit; qui bene magnam manum Lusitanorum
 haberet. Rursus in Hispalim opidum denuo no-
 ctu per murum recipitur. præsidium vigilesque
 jugulant, portas præcludunt; de integro pu-
 gnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Car-
 reienses renunciarunt, quod Pompeium in po-
 testate haberent; quod ante Cæsari portas præ-
 cla-

clusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si opidum capere contenderet, ut homines perditii incenderent, & mœsia delerent, [Ita] consilio habito noctu, paritur Lusitanos eruptionem facere. id quod consulto non existimabant fieri, ita irrumpendo naves, quæ ad Bætum flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio derinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo factò, opido recuperato, Astam iter facere cœpit, ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prælio in opidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt, & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt conciti Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua opida oppugnat, quæ propter Pompejum dissentire cœperant. pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars qui Pompejanarum partium essent fautores, seditione concitata portas occupant. Cædes fit magna. saucius Pompejus naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Itē iv die navigatione confecta, insequuntur. qui imparati à Carteia profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompejus cum paucis profugit, & locum quendam munitum natura occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum mis-

sæ essent, speculatoribus ante missis, certiores
 sunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius hu-
 mero & sinistro crure vehementer erat saucius.
 Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ
 res maxime impediēbat. Ita lectica à turre qua
 esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more mi-
 litari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus,
 celeriter equitatu cohortibusque circumcludi-
 tur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco,
 quod propter suos à nostro præsidio fuisset con-
 spectus, celeriter munitum locum natura ceperat
 sibi Pompeius, quem vix magna multitudine
 deducti homines ex superiore loco defendere
 possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur
 telis: quibus cedentibus, cupidius insequēbantur
 adversarii, & confestim tardabant ab accessu.
 Hoc sæpius factò, animadvertēbatur nostro ma-
 gno id fieri periculo. Opere circummunire insti-
 tuit, pari autem & celeri festinatione circum mu-
 nitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum ad-
 versariis congredi possent. A quibus quum anim-
 adversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.
 Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, &
 intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum:
 itemque propter loci difficultatem, neque equo,
 neque vehiculo salutis suæ præsidium parare pote-
 rat. Cædes à nostris undique administrabatur,
 exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad con-
 vallem autem atque exesum locum ut speluncam
 Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non fa-
 cile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi
 interficitur. quum Cæsar gradiebatur Hispalim,
 pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum
 est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio ado-
 lescente, Didius, quem supra demonstravimus,
 illa affectus lætitia, proximo se recepit castello,
 nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lu-
 sitani,

fitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito ligna distribuunt. erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiarum clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in falo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Urfaonem proficiscuntur; quod opidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem adverteret. huc accedebat, quod aqua præterquam in ipso opido, non erat. nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum iix. quæ res magno erat adjumento opidanis. Tum præterea accedebat.

ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres
 agi, propius millia passuum vi non reperiebantur.
 Ac Pompejus, ut opidi oppugnationem tutiorem
 efficeret, omnem materiem circum opidum succisam
 intrò congeffit. Ita necessario deducebantur nostri,
 ut à Munda, quam proxime ceperant, materiem illò
 deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur & Ursaonem,
 Cæsar quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti
 die, concione advocata, commemorat: Initio quæsturæ suæ
 eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi
 constituisse, & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum
 esse. In sequenti prætura ampliato honore, vestigalia,
 que Metellus imposuisset, à Senatu perisse, & eis pecuniis
 provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto,
 multis legibus ab se in senatum inductis, simul
 publicas, privatasque causas, multorum inimicitias
 susceptis, defendisse: suo item in consularu absentem,
 quæ potuisset commoda, provinciæ tribuisse: eorum
 omnium commodorum esse & immemores & ingratos
 in se, & in populum R. hoc bello, & in præterito
 tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, & civium
 R. institutis cognitis, more barbarorum Populi R.
 Magistratibus sacrosanctis, manus sæpe & sæpius
 attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie
 interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis,
 ut nullo tempore legiones desint Populi R. in hac
 provincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis,
 maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio
 concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore
 retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompejus
 adolescens à vobis receptus fasces imperiumque sibi
 arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra
 populum R. comparavit: agros, vestramque provinciam
 vestro

DE BELLO HIST. LIBER.
C. JULII CÆSARIS
FRAGMENTA.
EX LIBRIS EPISTOLARUM AB
MARCUM TULLIUM CICERONEM.

Cæsar Imp. s. d. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium & feci sæpe, & sapius mihi facturus videor: ita de me merearis. inprimis à te peto. quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatiq; litterarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale.
Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 5.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me movet, quod ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius. hanc adeo habeo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta ejus humanitas, & sensus, ea in me est benevolentia. Vale.

Ex

Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 10.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitia graviolem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortuna obsecutus viderere; omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur: nec causam secutus; (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti) sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostra amicitia à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt. tu, explorato & vita mea testimonio, & amicitia iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse, xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.

M. Furium quem mihi commendas, vel regem Gallia faciam, vel Lepta legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex Cic. lib. 7. Epist. ad Fam. Ep. 5. ad Cæs.

Neque pro cauto, ac diligente se castris continuit. Ex Charis. lib. 1.

Quid quæris quid Cæsar ad me scripserit: quod sepe, gratisimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. Ex Cic. lib. 8. Epist. ad Attic. Ep. 11.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. Ex Cicer. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 1.

Quod

Quod quidem propemodum videor ex Casaris literis, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque iutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex Cic. lib. 10. ad Attic. Epist. 1.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non veni-
tim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Fa-
cile patior quod scribit, secum Tullum & Servium
questo esse, quia non item sibi quod, mihi remisisset,
&c. sed tamen exemplum misi ad te Casaris literarum.
Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie venisse
à Casare narrabat litteras: hoc scribere sibi certum esse
Roma manere, causamque eam adscribere. qua erat
in epistola nostra. ne se absente leges sua negligenterentur;
sicut esset neglecta Sumptuaria. Ex Cic. lib. 13. Epist.
ad Attic. Ep. 7.

Sed neus tu, celari videor à te. quomodonam, mi
Frater, de nostris versibus Casar? Nam primum li-
brum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, ut
neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad
quendum locum p. d. v. c. c. hoc enim utitur verbo,
&c. Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quinctum Fratrem.
Ep. 15.

Ex Britannia Casar ad me Kal. Septembr. dedit
litteras, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octobr. sa-
tis commodas de Britannicis rebus: quibus ne admi-
rer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuis-
se, cum ad mare accesserit. &c. Ex Cic. lib. 3. Epist.
ad Quinctum Fratrem, Ep. 1.

Quum hanc iam epistolam complicarem, tabellariis
à vobis venerunt A. D. X. Kal. Septembr. vicesimo
die. O mi sollicitum! quantum ego dolui in Casaris sua-
vissimis litteris. sed quo crant suaviores, eo maiorem
dolorem illius ille casus afferebat. Ex Cic. lib. 3. Epist.
ad Quinctum Fratrem. Ep. 1.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD
C. OPIIVM ET BALBVM CORNELIVM.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo me hercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praberem, & Pompejum darem operam ut reconciliarem. tentemus hoc modo si possimus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hac nova sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeji Praefectum deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. iam duo Praefecti Fabrum Pompeji in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi esse amicus, quam is, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 8.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

A. D. VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace, quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valet. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Att. Ep. 16.

De Casare fugerat me ad te scribere. Video enim quæ tu litteras expectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat. ad qua rescripsit his verbis: De Cicero ne video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Casarem eodem illo exemplo litteras. locum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus. &c. Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 11.

Libri sunt epistolarum C. Casaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulares, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia alia locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Casaris scriptarum. Ex Agell. lib. 17. cap. 9.

EX LIBRO EPISTOLARUM
AD Q. PEDIUM.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompejus se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajice-

re, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic.

EX LIBRO EPISTOLARUM
AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Char. lib. 1.

EX LIBRO EPISTOLARUM
AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat: se audivisse Casarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Roma ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum. Ex Cic. ad Attic. lib. 11.

EX LIBRO EPISTOLARUM
AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris quas sibi à Casare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Casarem humanissime diligentissimeque locutus esses. Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 1.

DE C. JULII CÆSARIS
EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistola quoque eius ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. extant & ad Ciceronem; item ad Familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. qua si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, O pro A, & perinde reliquas commutet. Et Suet. in Cæs. * Harum mentio apud

Cic. in Epist. 11. lib. 11. ad Famil. omnino & ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad Senatum & acerbis literas miserat, &c.

Scribere, & legere simul, dicere & audire solitum accepimus. epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter libraris dicere, aut si nihil ageret, septenas. Ex Plin, lib. 7. cap. 15.

Ἐν ἐκείνῃ ἡ τῆς στρατῆρας ἀπορροσέξήκεσεν ἰππαζό-
μην. & τὰς ὁπισθὰς ὑπαγορεύειν, & δυσὶν ὁμῆ γρα-
φεῖν ἕξαρκεῖν ὡς ἡ Ὀπασίος φησι, & πλείονα λέγε-
ται ἢ & τὸ διὰ γραμμῶν τοῖς οἰλοῖς ὁμιλεῖν, καί-
συχροσφῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Cæsar.

EX ORATIONE IN FUNERE JULIÆ.

Quæstor Iuliam amitam, uxorem Corneliam de-
functas laudavit è more pro rostris. sed in amita qui-
dem laudatione, de ejus ac patris sui origine sic re-
fert: Amita mea Iulia maternum genus ab regibus
ortum. paternum cum diis immortalibus conjun-
ctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marci Reges:
quo nomine fuit mater. à Venere Iulii, cujus gentis
familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas re-
gum, qui plurimum inter homines pollent; & cari-
monia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.
Ex Suet. in Cæsar.

Ὅτε τὸ Μαρίας γυναικὸς ἀπεθανῆσιν, ἀδελφιδὸς
ἐν αὐτῇ, ἐγκόμιον τε λαμπερὸν ἐν ἀγορᾷ διήλθεν, &
ἀδελφὸν τὴν ἐπιφραῖν ἐπιλήμνησιν εἰκόνας Μαρίας ἀφειδέας.
Ex Plut. in Cæsar.

EX ORAT. PRO BITHYNIIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bi-
thynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitis
regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum
res agitur, refugere hoc munus M. * Vinici, non
potui. nam neque hominum morte memoria deleri
debet, quin à proximis retineatur; neque clientes
sine

sine summa infamia deserui possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus. Ex Agel. lib. 5. cap. 13. * Ita Fulvius Ursinus ex libri manuscriptorum corrupta scriptura.

Quid ergo? *syngrapha* non sunt, sed res aliena est. Ex Julio Rufiniano de Figuris.

EX ORAT. PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. Caesaris, qua *Plautiam* rogationem suavit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. verba haec sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex Agel. lib. 1. cap. 3. & Nonio in voce *Necessitas*.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cesar in *Dolabellam*: * *Actionis* illibuiti, quorum in adibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque *Analogicis* omnia istiusmodi sine I litera dicenda recenset. Ex Agell. lib. 4. cap. 16. * Alias *Actionis* allibuiti, sed emendata Stephani & Tornesii editio: *Cesar in Dolabellam Actionis* III. Ibi isti, quorum, &c.

Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vigesimo Caesar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo aetatem antecedens Calvus Vatinius, in orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex auctore *Dialogi de oratoribus*.

Ceterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Cæs.

Divus quoque Iulius, quam caelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columnen,

vim facundia propria expressit, dicendo in accusa-
tione Cn. Dolabella, quem reum agit, extorqueri sibi
causam optimam L. Cotta patrocinio. Ex Valer.
Max. lib. 8. cap. 9.

C. Caesar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit.
Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.

Significat & Casarem, item adolescentem, in Dola-
bello reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quan-
tum oportuit per Hortensium, &c. Ex Pediano in
Divin.

Ἐπαγγελσὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἐκρίνε κα-
κώσεως ἐπαρχίας, ἔπειθ' ἔπειθ' ἔπειθ' ἔπειθ' τῶν πό-
λεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέχον. ὁ μὲν δὲ Δολαβέλλας
ἐπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plut. in Cæs.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non ne-
gando minuendove, sed insuper amplificando, emen-
tendoque confirmabat. itaque cum expectatio ad-
ventus luba terribilis esset, convocatis ad concionem
militibus; Scitote, inquit, paucissimis his diebus re-
gem affuturum cum X. legionibus, equitum XXX, le-
vis armaturæ C millibus, elephantisque CCC, proin-
de desinant quidam querere ultra, aut opinari; mi-
hi que qui compertum habeo, credant: aut quidem
vetustissima nave impositos quocunque vento in quas-
cunque terras jubebo aveli. Ex Suet. in Cæs.

C. Caesar apud milites * incommodis eorum. Non
frustrabo vos milites. Ex Diomede lib. 1. * Alias
commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samni-
te, aut Bruti pro Dejotaro rege, ceterosque cujusdam
lenti luminis ac temporis libros legit, &c. Ex Aucto-
re Dial. de orator.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim jambo, qua procella verborum, impium Sextili caput obrui meretur? quod C. Casarem, à quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. Ex Val. Max. lib. 5. cap. 3.

EX ORAT. DE CONIURATIS.

Catonem primum putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant prater Casarem, & cum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit. &c. Ex Cic. de Attic. lib. 12.

Sed Caesar ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Conjur.

Ὁ δὲ καὶ στρατάρχης, λόγῳ διήλθεν προσηγοριέ-
νον, ὡς ἀπεκτείνῃ μὲν ἀκρίτως αἰδέσθαι ἀξιόματι &
ἡδὲ λαμπρῶς, & δοκεῖ πάτερρον, & ἡ δίκαιον εἶναι, μὴ
μετὰ τ' ἐξαιτίας ἀνάγκης. εἰ δὲ φρεσίντο δεδέντες ἐν
πόλει τ' Ἰταλίας, ὡς αὐτὸς ἐληται Κικέρων, μέχρι
& καταπολεμηθῆ κατακλίνας, ὅσπερ ἐν εἰρήνῃ & κατ'
ἡσυχίᾳ πρὸς ἐκείνους τῆ βελῆ γυνάμει παρέξῃ. & πῶ τ' ἡ
γυναικὸς φιλενδράπε φανείσης, & τ' λίγη δουρατὸς ἐπ'
αὐτῇ ῥηθέντ', & μόνον οἱ μὲν πᾶσιν αἰσά μῦθοι προσ-
ετίθεντο, πολλοὶ δὲ & τῶν τὰς εἰρημίας γυναικας ἀπὸ
πύλλοι πρὸς πύλλοις κατέστησαν, ὥσπερ ὅτι κατὰ τὴν
τὸ πρῶτον & κατὰ τὸν δεύτερον.

EX ORAT. IN :: ::

Sic fac existimes: post has miseras, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Caesar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellat)

labat) laudataque honorificentissime & aequitate tua & prudentia, repente prater spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis (L. ominis) quidem causa negaturum. Ex Cic. lib. 4. Epist. ad Fam. Epist. ad Ser. Sulpicium.

EX ORAT. IN FUNERE CORNELIÆ.

Quæstor Iuliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæsare.

Τὸ αὐτὸ ἐν ὅτι γυναιξὶ πρεσβυτέρῳ λόγῳ ὅτι πα-
είοις διεξίεναι πᾶτον τὸν Ῥωμαίῳ, νέαι δ', ἐκ τῶ
ἐξ ἑδῆ. πρῶτ' ὁ εἶπεν καὶ οὐρ ὅτι τ' ἐαυτὲ γυναικὸς
ἀποθανέσης. Ex Plut. in Cæsare.

DE C. IULII CÆSARIS ORATIONIBVS
TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehe-
menter probantur, complures autem legi, &c. Ex
Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere qua-
dam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito
Augustus existimat magis ab actuaris exceptam, ma-
le subsequenter verba dicentis, quam ab ipso edi-
tam. nam in quibusdam exemplaribus invenio ne in-
scriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Me-
tello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, se-
qui adversus communium obrectatorum criminatio-
nes purgantis. apud milites quoque in Hispania, idem
Augustus orationem esse vix ejus putat. qua tamen
duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera
posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem con-
cionandi habuisse eum dicit, subita hostium incurso-
re. Ex Suet. in Cæs.

EX LIBRIS IN CATONEM.

*Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticato-
nes totidem. Suet. in Cæsare.*

EX LIB. I.

*Cæsar in Anticatone priore: Vno enim excepto,
quem alius modi atque omnis natura finxit, suos
quisque habet charos. Priscianus bis lib. 6. & lib. 7,
& lib. 13.*

INCERTA EX IISDEM.

*Erunt officia antelucana, in qua incidere impu-
ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita
reprehendit, ut laudet. describit enim eos quibus ob-
vius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse.
deinde adjicit: Putares non ab illis Catonem, sed il-
los à Catone deprehensos. Potuitne plus auctoritatis
tribui Catoni, quam si ebrius tum venerabilis erat?
nostra tamen cæna ut apparatus & impendii sic tem-
poris modus constet. neque enim hi sumus, quos vitu-
perare inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent.
Ex Plin. lib. 3. Epist. ad Attil. Sever.*

*C. etiam Cæsar gravis auctor lingua Latina, in An-
ticatione: Vnius, inquit, arrogantia, superbiaque, domi-
natioque. Ex Agell. lib. 4. cap. 16.*

DE C. IULII CÆSARIS IN CATONEM
SCRIPTIS TESTIMONIA.

*Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra lauda-
tionem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad
me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maxi-
mis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam,
ut tuis librariis daret, volo enim eum divulgari. Ex
Cic. ad Attic. lib. 12.*

Hirtii epistolam si legeris, qua mihi quasi πρό-
πλασμα videtur ejus vituperationis, quam Caesar
scripsit de Catone. Ex lib. 12. ad Att.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se &
Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra
Catonem & vehementer probasse. Ex lib. 13. ad Att.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impuden-
ter Caesar contra Catonem meum. Ex Cic. in Topic.

M. Ciceronis libro, quo Catonem caelo aequavit,
quid aliud Dictator Caesar, quam rescripta oratione
velut apud Iudices respondit? Ex Tacito lib. 4.

Hisce usum C. Caesarem in vituperando Catone
notaverit * Cicero. Ex Quint. lib. 3. (* in Topicis.)

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus volumini-
bus Caesar accusans. Ex Mart. Capell. lib. 5.

Atque utinam ritus veteres, & publica saltem

His intacta malis agerentur sacra, sed omnes

Noverunt Mauri, atque Indi, quae psalteria penens

Majorem, quam sunt duo. Caesaris Anticatones,

Illuc, &c. Ex Juven. Sat. vi.

Πυθόμενος ὅτι ὡς ἑαυτὸν αἰὲρ δευτεράσαστο, δὴ λέ-
γει μὲν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ ἡ ἀδελφὸν, εἶπε δὲ οὐ μὲν ἄκατων
φθονῶσι τὸ θανάτου, ἐγὼ δὲ σύ μοι τὴ σωτηρίας ἐφθονή-
σας. ὁ μὲν οὐ μὲν ταῦτα γράφει ἕως αὐτῆ πρὸς Κα-
τώνα τεθνεῶτα λόγῳ, ἃ δοκεῖ πράξας ἔχοντα, ἔδρα
δὲ διακρίτως σημείον εἶναι, πῶς γὰρ ἐρεῖσαι τοξάντος,
εἰς αἰάδητον ἐγχείας ὀργλῶ τοσαύτῳ; Paulo post:
ἔτ' ἄλλοι ἐπέων ἐκ δὲ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας
πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτῳ αἰτίας, ἐγραφε
Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνι, ὄνομα τῷ λόγῳ δέμε-
ντο Κάτωνα. ἔ πολλοῖς ὁ λόγῳ μὲν, διὰ σπουδῆς ὡς
εἰκός, ὑπὸ τῷ θειοτάτῳ τῷ ῥητόρω εἰς τὴν καλλίστην πε-
ποιημένην ὑπόθεσιν, πῶς τὴν ἡνία Καίσαρα, κατηγείας
αὐτῆ νομίζοντα, τὸ τῷ τεθνεῶτα δὲ αὐτὸν ἔπαινον.
ἐγραψεν ἐν πολλὰς πινὰς κατὰ τὸ Κάτωνι αἰτίας
σωμαγγιάν. τὸ ἡ βιβλίον Ἀντικῶτων ὅτι γράφεται,
ἔ σπουδαίας ἔχῃ τὸ λόγον ἐκάτερον διὰ Καίσαρα ἔ
Κάτωνα πολλὰς. Ex Plut. in Caes.

Ἄντὸς δὲ οὐκ ὕστερον ἐκ τῆς πρὸς Κικέρωνα πρὸς Κά-
τωνος ἀπιγγραφῆς, παρατίθεται, μὴ γραμματικῆς λόγων
αἰδέσθαι αἰτιεταζέειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος διδούσης
ἐξ ὁλλῶν ὅτι τὸ τοιοῦτον ἀγνοεῖται. Ex Plut. in Cæf.
Ἐκ δὲ τῆς διετέλης πρὸς Κικέρωνα ἀπιγγραφῆς, ἃς
ἐξ ὁλλῶν ἀπιγγραφῆς ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀπιγγραφῆς,
τὸν τε λόγον αὐτῆς ἐπὶ βίον, ὡς μάλιστα τὰ περικλέες
εὐκότα ἐπισημαίνονται ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὐκ Κικέρωνος
λόγος Κάτωνος ὁ δὲ Καίσαρος, ἀπιγγραφῆς γέγραπται.
Ex Plut. in Cic.

EX LIBRIS DE ANALOGIA
AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. Ex Suet.
in Cæf.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te
ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine lo-
quendi accuratissime scripserit, primoque in libro
dixerit, verborum delectum originem esse eloquentia:
tribueritque mi Brute huic nostro, qui me de illo ma-
luit, quam se dicere, laudem singularem, (nam scri-
psit his verbis, cum hunc nomine esset affatus,) ac si
cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio, &
usu laboraverunt. (cujus te pane principem copia,
atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Po-
puli Romani meritum esse existimare debemus.) hunc
facilem, & cotidianum noluisse sermonem, nunc pro
reliquo est habendum. Tum Brutus, amice hercule,
inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non
solum principem atque inventorem copia dixerit,
qua erat magna laus, sed etiam bene meritum de Po-
puli Romani nomine & dignitate. Ex Cic. in Bruto.

Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii so-
cer, à quo familia & appellatio Casarum deinceps
propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præ-
ter alios suæ ætatis castissimi, in libris quos ad M.

Ciceronem de Analogia scripsit Arenas vitiose dici existimabat, quod Arenam nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicut neque Cælum, neque Triticum. contra Quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitias &c. Paulo post: Tunc pro lato libro de Analogia, primo verba hæc ex eo pauca memoria mandavi. nam quum prædixisset, neque Cælum, Triticumve, neque Arenam multitudinis significationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, & urbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex Agell. lib. 19. cap. 8.

Atque id quod à C. Cesare excellentis ingenii ac prudentia (ita Agellius, Macrobius providentia) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex Agell. lib. 1. cap. 10. & Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 5.

EX LIB. II.

C. Cesar in libro de Analogia secundo, hujus die, & hujus specie dicendum putat. Ex Agell. lib. 9. c. 14.

Panium Cesar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam i detracta Panum ait dici debere. Ex Charis. lib. 1.

Cesar de Analogia secundo, Fages, Populos, Utinos. Ey Charis. lib. 1.

Cesar de Analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Ex Charis. lib. 1.

Lacer an Laceris &c. Cesar de Analogia secun-

do, nec non Valgius de rebus per epistolam quasitis. Ex Char.lib.1.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Casar libro secundo (de Analogia videlicet) singulariter Idem, pluraliter Idem dicendum affirmat. sed consuetudo hoc non servat. Ex Char.lib.1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO
LIBRO.

C. Casar gravis auctor lingua Latina in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta Senatu, Victu, Aspectu, &c.) sine i littera arcenda censet. Ex Agell. lib.4.cap.16.

Hic & hac Samnis, hujus Samnitis. sic Casar de Analogia. Ex Prisc.lib.6.

Partum. Casar de Analogicis harum partum. Ex Char.lib.1.

EX IISDEM, VTI VEROSIMILE
EST, NON ADSCRIPTO TAMEN
VBI LAVDANTVR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. neque enim jam Calypsonem dixerim, ut lunonem: quanquam secutus antiquos C. Casar utitur hac ratione declinandi. Quindil. lib.5.cap.5.

M. Tullius & C. Casar, mordeo memordi; punga pupugi; spondeo spepondi dixerunt. Agell.lib.7.cap.9.

C. Casar ait L. litera nominativo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere quam capiant E litera terminata, huic animali, & ab hoc animali, huic puteali, & ab hoc puteali. Char.lib.1.

Aplustre. Omnium nominum quae sunt neutri generis & in E terminantur, ait Plinius Casarem, scisse eosdem

eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares.
Char. lib. 1.

A R literis nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo & ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit. Char. lib. 1.

Iubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina A R nominativo clausa, per I dativum ablativumque singulares ostendant: Iubar tamen & Far ab hac regula dissidere. nam huic iubari dicimus, ab hoc iubare, & huic farri, ab hoc farre. Char. lib. 1.

Ac ne illa ratio recepta est quam Cæsar ponit in femininis, ut puppim, restim, pulvum. hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. Char. lib. 1.

Tribus III. junctis qualis posset syllaba pronuntiaris? nam postremum I pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammatica doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Priscian. lib. 1.

V, loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Græcos digamma F. pro quo Cæsar hanc figuram E scribere voluit. quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antea qua superavit. Prisc. lib. 1.

Hac pullis pollinis. Sic Charisius. Probus autem & Cæsar, hoc pollen pollinis declinaverunt. Prisc. lib. 6.

Præterea Cæsar declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. Prisc. lib. 6.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit ens à verbo sum, es, est. Prisc. lib. 18.

Hoc lutum atque macellum singulari exire memento, licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. Ex Capro.

Lacrume an Lacrimis, maximus an Maximis & si qua similia sunt, scribi debeant, quasitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per I ejusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter

auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia.

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium, Manubia. siquidem C. Caesar per i scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex Vellio de Orthographia.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (Grammaticæ) diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaq; asper quoque exactor? Aut vim C. Caesaris fregerunt editis de Analogia libri? Quintil. lib. 1. cap. 7.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium, & ut Servius frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod trinus haberet aures notandis generibus Poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Casarem quum volumina jam confecerit ἀποφθῆναι, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere. quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis quum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. Cic. lib. 9. Epist. ad Famil. Ep. 15. ad Pap. Pætum.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quadam scripta, &c. item Dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Cæsare.

EPHEMERIDES.

C. Julius Caesar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Caesar, quod Galiorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Caesar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Servius in lib. 11. Æneidos Virgilii.

* Alios Cetos Caesar. Servius P. Danielis Caesar Caesar, quod quid velit, docti examinent.

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Caesar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrobius, lib. 1. Saturnal. cap. 16.

AUGURALIA.

Caesar in Auguralibus: Si sincera pecus eras. Priscianus lib. 6.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentia duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, qua inscribitur Pro Sardinis, ad verbum nonnulla transfudit in Divinationem suam. Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.

ASTRONOMICA.

Nam Julius Caesar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis

hanſit: ita hoc quoque ex eadem inſtitutione mutatus eſt, ut ad Solis curſum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 16.

Tres autem fuere ſecta, Chaldaea, Aegyptia, Graca: his addit apud nos quartam Caſar Dictator, annos ad Solis curſum redigens ſingulos, qui prius antecedebat. Ex Plin. lib. 18. cap. 25.

A Bruma in Favonium Caſari nobilia ſidera ſignificant: III. Kal. Ianuarii matutino Canis occidens. Paulo poſt: Pridie Nonas Ianuarii Caſari Delphinus matutino exoritur, & poſtera die Fidicula, quo Aegypto Sagitta veſperi occidit. Paulo poſt: A Favonio in aequinoſtium vernum Caſari ſignificat XVII. Kal. Martii triduum varie & VIII. Kal. Hirundinis viſu, & poſtero die Arcturi exorto veſpertino. item III. Nonas Martii Caſar Cancri exortu id fieri obſervavit. Paulo poſt: Caſar & Idus Martias ſerales ſibi annotavit Scorpionis occaſu. Paulo poſt: III Nonas Aprilis in Attica Vergilia veſperi occultantur. eadem poſtridie in Bœotia; Caſari autem & Chaldais, Nonis. Paulo poſt: Caſari VI Idus ſignificatur imber Libra occaſu: XVI. Kal. Maii Aegypto, Sucula occidunt veſperi, ſidus vehemens, & terra, marique turbidum, XVI. Attica, XV. Caſari, continuoque triduo ſignificat. Paulo poſt: VI. Nonas Maji Caſari Sucula matutino exoriuntur, & VIII. Idus Capella pluviæ. Ex Plin. lib. 18. cap. 26.

A Vergiliarum exortu ſignificant Caſari poſtridie Arcturi occaſus matutini. Paulo poſt; XI Kal. Caſari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Iunii Caſari, & Aſſyria Aquila veſperi oritur, &c. XI Kal. ejuſdem Orionis gladius Caſari occidere incipit. Ex Plin. lib. 18. cap. 27.

A Solſtitio ad Fidicula occaſum VI Kal. Iunii (al. Iulii) Caſari Orion exoritur. Paulo poſt: XVIII Kal. Auguſti, Aegypto Aquila occidit matutino,
Eteſia-

Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar x Kal. sentire Italiam existimavit. Paulo post: Aquila Antica matutino occidit: III Kal. regia in pectore. Leonis stella matutino Casari immergitur. Ex Plin. lib. 18. cap. 28.

DE SIDERIBUS.

etiam aliquid Poëticum edidit.

Sed nec aliquis pœne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Iulius Caesar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus Mathes. lib. 2. initio.

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poëta disertissimus; Latine vero Caesar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologia scientiâ, sed Poëtica potius elati licentiâ, docilis sermonis studia protulisse. Jul. Firmicus Mathes. lib. 8. cap. 5.

P O E M A T A.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatores totidem, ac præterea Poëma quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundensis prælii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII & XX die pervenit. Suetonius in Cæsare. * VII & XX legit ex Strabone & Appiano Casanbonus.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quedam scripta: ut Laudes Herculis, tragædia Oedipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Cæsare.

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum.

*tuus. alternis quippe versibus expræbravere Lapsanâ
se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoni-
am cavillantes. Est autem id cyma silvestris. Plin.
19. cap. 8.*

Donatus, seu potius Suetonius in vita Terentii hos
sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit.

*Tu quoque, tu in summis, ô dimidiata Menander,
Poneris, & merito puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.*

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari
quidam inscribunt, alii Germanico.

*Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque ima partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperit flammis, cætera dixit aquis.
Illud vero distichon :*

FELTRIA. PERPETVO. NIVIUM. DAMNATA.
RIGORE.

TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABI-
TANDA. VALE.

falso Cæsari inscriptum est, et si quidam in mem-
brana, alii in saxo exstare dicant. Ajunt quoque
Cæsaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum;
hoc exemplo :

C. JULIVS. CÆSAR. M. TVLLIVM. CICERONEM.
OB. EGREGIAS. EIVS. VIRTVTES. SINGVLARES.
ANIMI. DOTES. PER. TOTVM. ORBEM. NOSTRIS.
ARMIS. VIRTVTEQVE. PERDOMITVM. SALVVM.
ET. INCOLV MEM. ESSE. IVBEMVS. C. IABOLENVS.
Nugæ nugæ.

IN-

INCERTA.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cuius Iulius Cæsar meminit dicens: Corpusque suavi Telino unguimur: Hoc conficiebatur in Insula Telo, quæ est una ex Cycladibus. &c. Isidorus lib.4. Origin. cap.12,

Insertum hoc ab Fulvio Ursino Fragmentis de Analogia. ut & illud ex Nonio in voce *Cinis*, nec non locum Plinii ex lib.7. cap. 3. ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit causæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Nisi quis potius Cæleri Straboni non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius.

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Ursinus ex Prisciani lib.8. Fragmentum hoc

C. Cæsar, quæ res augurantur οἰνοσκοπέειται ad Auguralia transtulerat. ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non *Cajus Cæsar* sed *Lucius Cæsar* legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar à Festo. in voce *Majorem*. Ex eodem fortassis est quod apud Servium nuper ex Petri Danielis & Fuldanzæ bibliothecæ membranis editum habemus. Commentario ad Æneidos Virgiliti lib.1. *Occiso, inquit, Mezentio Ascanium, sicut I. Cæsar (verosimile mihi sit legendum L. Cæsar) scribit, Iulum captum vocari dicunt, vel quasi Ιολύλον, id est, sagittandi peritum, vel à prima barba lanugine, quam ἰχλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur.* Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur,

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib.2. unde hæc descripta sunt, nominatur *Julius Cæsar*, sed *Aurelius Cæsar.*

Cæsar. lib. II. five XI. Epistolarum ad Frontonem.
 Quo comperto, auctoritatem Civis Romani in-
 super habui. Sed quid spuris his diutius immo-
 ror, quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta
 collego?

Apud Cæsarem & Catulum & Calvum lectum est:
Quum jam fulva cinis fueris. Nonius in voce Cinis.

*Salve primus omnium parens Patriæ appellatione, pri-
 mus in toga triumphum linguaque lauream merite,
 & facundia, Latinarumque literarum parens: atque
 (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit)
 omnium triumphorum lauream adepte majorem, quan-
 to plus est, ingenii Romani terminos in tantum promo-
 visse, quam Imperii. Plin. lib. 7. cap. 30. in fine, ubi
 de Cicerone.*

*Cicero Causarum XIII: Re vendita iterum emptâ,
 unde manifestum sit venita non dici, sed aut venunda-
 ta, aut vendita, ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones
 redimi, eas postea plura venditas. Diomedes lib. I.*

*Esseda vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pu-
 gnare Galli: Cæsar testis est libro ad Ciceronem III:
 Multa millia equitum atq; essedariorum habet. Hinc
 & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant.
 Junius Philargyrus in 3. Georg. Virgilio.*

*Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scri-
 ptis emendat, quod in Calidum dicere quam Caldum
 (in libris forte de Analogia) malit: non quia illud
 non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & ut ipse
 Græco verbo significavit, αἰσχροῦ, Quintilianus
 lib. I.*

C. JULII CÆSARIS DICTA.

*Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto)
 scribere ne pigrescere. in his, de Sexto, satine certum: ma-
 xime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad
 quem divertit, Cæsarem solitum dicere: Magni refert,
 hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult.) V. C.
 quid-*

quidquid volet, valde volet.) idque eum animadvertisse quum pro Dejotaro Nicea dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere. Cicero. lib. 14. Epist. ad Atticum, Epist. 1.

Proxime quum Sextii rogatu apud eum fuisset, exspectaremque sedens, quoad vocaret, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nunc suo commodo me convenire possit. Atqui, si quisquam est facilis, hic est. tamen non dubito, quin me male oderit. Cicero. lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 1.

Aiebat Casarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? Cic. lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 2. Idem cum eo quod supra ex epistola prima attulimus.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se qua concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli femina fore, responderit quasi alludens: in Assyria quoque regnasse Semiramis; magnamque Asia partem Amazonas tenuisse quondam. Suetonius in Cæs.

Pharsalica acie casos profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt. tantis rebus gestis C. Casar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. Suetonius in Cæsare.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provincie ejus finis erat, paululum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos; Et etiam nunc, inquit, regredi possumus. quod si ponticulum transferimus, omnia armis agenda erunt. Suetonius in Cæsare.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, &c. Tunc Caesar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. lacta alea est, inquit. Suetonius in Cæs.

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeji copias, quæ sub tribus Legatis M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. Suet. in Cæsare.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa, Suetonius in Cæsare.

Quum expectatio adventus lubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus Regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, levis armatura c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam querere ultra, aut opinari; mihi que qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos, quocunque vento in quascunque terras jubebo aveli. Suetonius in Cæsare.

lactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat. (etiam Quirites.) Suet. in Cæsare.

Famem & cæteras necessitates, &c. tantopere tolerabant, ut Dyrrhachina munitione Pompejus, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixeris, &c. Suetonius in Cæsare.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Suetonius in Cæsare.

Interrogatus cur repudiasset uxorem. Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. Suetonius in Cæsare.

Acie Pharsalica proclamavit, Vt civibus parceretur.
Suetonius in Cæsare.

Nec minoris impotentia voces pro palam edebat, ut T. Ampius scribit: Nihil esse Rempuplicam. appellationem modo, sine corpore, ac specie, Sullam nescisse literas, qui Dictaturam deposuerit, Debere homines considerata-tius jam loqui secum, ac pro legibus habere qua dicat.
Suet. in Cæsare.

Eoque arrogantia progressus est, ut Haruspice tristia, & sine corde exta sacro quodam nuntiante, Futura diceret latiora quàm vellet: nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. Suet. in Cæsare.

Triumphanti & subsellia Tribunitia pratervehenti sibi unum è collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo à me Aquila Rempublicam Tribunus. nec destiterit continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Suetonius in Cæsare.

Plebei Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. Suetonius in Cæsare.

De quo genere optime C. Cæsarem pratextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas.
Quintilianus lib. 1.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Casar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Casare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit, Aut crimen obiectum, ut Cicero, &c, Quintilianus lib. 9.

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Casar. Nam quum testis diceret, à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimam partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceret, inquit, quum tu galeam & loricaam haberes? Quintilianus lib. 6.

Sic fac existimes. post has miseras, id est, postquam armis disceptari ceptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Caesar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudatque honorificentissime & aequitate tua, & prudentia, repente prater spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem causa negaturum. (* Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen omnis legendum videtur, ipsum vide.) Cicero lib. 4. Epist. ad Famil. Epist. 4. ad Ser. Sulpicium.

Demetrio Mega Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem à Casare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos qui Casaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina Civitate donatorum incisa essent revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Casar dixit, Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Cicero lib. 13. Epist. ad Famil. 36. ad Acilium.

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Casare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo aestimatore sapissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. Ex Cic. in Bruto.

Sed perge Pomponi de Casare, & redde qua restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Casar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & corrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum,

qua etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. Ex Cic. in Bruto.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis, aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornator, aut elegantior? Ex Cic. ad Cor. Nepot. apud Suet. in Cæs.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero (mero) conditus, & facetis Caesar. Ex Cic. lib. I. de offic.

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, civilisque belli Pompejani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. Paulo post: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Caesar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum, & correcturum fuisse. Ex Suet. in Cæs.

C. vero Caesar si tantum foro vacasset, non alius

ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Ex Quint. lib. 10.

Quid tantum noceret vim Caesaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi quibusdam in locis assumere? Ex Quint. lib. 10.

Hinc vim Caesaris, indolem Cælii. subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbiter Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus. Ex Quintiliano lib. 12.

At tristior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Casar, amarior Cælius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. Ex Auctore Dialogi de orator.

Λέγεται ὅτι ἔφυγεν πρὸς λόγους πολιτικὰς ὁ Καῖσαρ ἀριστὰ, ἔδεικνοντα φιλοτιμιάτατα πρὸ φύσει, ὡς τὰ δούτερεία μὲν ἀδριπτος ἔχειν, &c. Ex Plur. in Cæsare.

Ἐν ᾧ ῥέωρη πολλὴ μὲν ὅτι τὰ λόγους ἀπὸ τὰς συγκυρίας αὐτῶν χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plur. in Cæs.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysia ostentat ex nostris Gracchorum, Catonisque: quorum sane plurima sunt circuncisa & breves. ego Lysia, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea Gracchis, & Catoni Pollionem, Casarem, Calinum inprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. lib. 1. Epist.

Sed ego vereor ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Divum Iulium, Divum Augustum, Divum Nervam, Ti. Casarem, &c. Ex Plin. lib. 5. Epist.

DE GALLIÆ DIVISIONE

ALDI MANVTII P. F. A. N.

COMMENTARIVS.

Ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, novere, quod ostendere, brevi definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cultu: à regione sic, Gallia vel transalpina est, quæ ulterior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. utraque dividitur in duas; transalpina in Narbonensem & comatam; cisalpina in transpadanam & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est omnis transalpina præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. de comata probat Plinius libro. I V. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; omnibus maxime distincta; à Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunensis; inde ad Perenæi montis excursus. Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IV. jam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea vero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, provinciam à Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius Alpinas quoque

quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliae partem fuisse. lib. xi. cap. xxxvii. Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliae Comatae. Et, quamquam reliqua quoque Gallia à C. Cæsare in provinciae formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius provincia facta fuerat; ideo Provinciae nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatae cognomen retinuit, propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur. Narbonensis rationem habuit, quasi provinciae separatae. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem ccccxx. 00 pass., latitudinem cccxii. computavit. & Catullus Comatam appellavit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?

Mamurræ habere, quod comata Gallia

Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica iix? Galliam rogatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonii consilium, ut cisalpinam Galliam D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, à L. Planco tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumeret; quo posset deinde, superatis Alpibus in Bruti provinciam, quæ Togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere; Brutoque ejecto, urbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mavult. Et Philippica v, Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Gal-

liam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata vero Cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico, à supero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit. Togatæ Gallia cognomine: in eo terminos jurisdictionis non spectavit. nam ita Anconem Italiae adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoq; Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro XLVI, quæ Galliarum distinctionem ostendant, adjuncta nominis causa & Togatæ, & Comatæ: *Δεπίδω πῶν Ἰβηρίαν πᾶσαν, ἔ πῶν Γαλατίαν πῶν Ναρβονοσίαν, Ἀντωνίω ἢ πῶν λοιπῶν Γαλατίαν, πῶν τε σίτος τῶν Ἀλπίων, ἔ πῶν ὑπὲρ αὐτὰς ἔσσαν ἀρχὴν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο ἢ οὐκ εἶναι τὸ γὰρ ὅτι τὸ εἰρηνοκώτερον παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, ἔ ὅτι ἔ τῆ ἐαδῆτι τῆ Ῥωμαϊκῆ τῆ ἀσικῆ ἔχρῶντο ἤδη αὐτὸ ἔ δὴ κόμματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτη ἐς κόμω τὸ πλείον τὰς τρίχας ἀνιόντες, ὅπισθιμοι κτῆ τᾶτα παρὰ τὰς ἄλλας ἦσαν.*

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata, Plinius lib. III cap. IV. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum. quæ interno mari alluitur. Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, Alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: à reliqua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Gallia nostro mari apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod avus ejus maternus, transAlpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagartos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium ac-

cusa-

NOMENCLATOR GEOGRAPHICUS

Omniū Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæsarem fit mentio;

*Excerptus quidem olim potissimum è
Thesaurō Geographicō.*

ABRAHAM I ORTELIJ.

Sed nunc plerisque locis utiliter
reductus & emendatus.

A.

ADUADUBIS. Sic legit Ful. Ursinus apud Cæsarem; quo loco alii codices Alduasdubis, & Alduasdalis habent. Ptolemæo Dubis est. atque ita restituendum in Juliani Imp. epistolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunensis fluvius est, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux*, nomen habere ajunt.

Aduatici, alias Atuatici, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæsarem, quanquam apud Ptolemæum *Ἀτυάτυτον* legitur, quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum sedes Episcopalis fuit: translata deinde Trajectum Mosæ, hinc in vicum S. Lamberti. itaque Atuatici sunt Leodienses.

Ædui. Civitas eorum hodie Augustodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sens*. Valde in ea exponenda delirarunt Scholiastæ Cæsaris. Est civitas Archiepiscopalis.

Alexia. Cæsar Mandubiorum in Celtis opidum. Alesia Paterculo scribitur, Diodoro & Polyæno lib. 8. Stratag. *L'Assois en Bourgogne*, vocant. Paradinus

radinus vero dicit ejus hodie nihil exstare, præter nominis umbram, *Alize*; cui subscribitur Vigenereus.

Allobrogum caput fuit Vienna. quorum major pars sub Ducatu Sabaudia. hodie Olim tamen Sabauderant intra Alpes maritimas, ut est in Notitia Imperii.

Alpes, montes longissimi tractus, qui Italiam à Germania & Gallia tanquam muro nativo separant. Albia & Alpionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam Alpeia & Alpeioi dicuntur. Olpia sint Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii videntur à Lycophrone appellari: ut sentit ejus commentator Isacius. Alpis, singulari numero, aliquando usurpant poëtae. Abax vocat Serapio, cap. De resina. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis ad Tacitum De moribus Germanorum: sed in primis Iosiam Simlerum, in libello, quem De Alpibus, inscripsit.

Amagetrobia. Ignoratur. vide Magetrobia.

Aambarri. Celrarum populi, ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardiae urbs Ambianum primum Sommonobaram dictam, scribit Sigebertus: si Samarobrinam voluerit dicere, false; cum ex Cæsare & Antonino diversas esse urbes constet. Ambiano idem Antoninus tribuit leg. xxiii.

Ambibarii. inter Aremoricos, ignorantur.

Ambialites aut Ambiliates in Celtica, ignorantur.

Ambivariti in Belgio, ignorantur.

Anartes. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Vvalachi, Servii & Bulgari*, sunt Blasio Vigenereo.

Ancalites. Britanniae insulae populi. *Ankelut*, Glareano: *The hundred of Henley*, Camdeno,

Andes. I.e. *Duchè d' Anjou*. civitas Episcopalis

palis Iuliomagus, *la ville d'Angiers.*

Antuarus. vide Nantuates.

Aquitania. Augustus divisit Aquitaniam in tres maximas provincias: primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Biturigum Cuborum: secundam Aquitaniam, cujus metropolis Burdigala Biturigum Vibiscorum: tertiam Novempopulaniam, cujus caput Augusta Ansciorum: Ea est, quam Cæsar Aquitaniam vocat, contentia intra Garumnam, Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia: quum Aquitaniam nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitaniam Cæsarum quam ut tertiam partem Galliam facere possit.

Arar. Galliam Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus: Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras à Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor De fluminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

Arduenna. Galliam maximus saltus in Belgio. nomen fere retinet: *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achterwvalt*, appellat: *Lutticherwvalt*, Rhenanus: quasi Leodiensium nemus dicas.

Arecomici. Dulplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Nemausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

Armoricæ civitates, ponuntur à Cæsare in eo tractu qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica lingua hodie *Lhydau* appellatur; ut scribit Humfredus in suo Britannicæ descriptionis fragmento. Ioannes Lelandus, *Armorica*, idem significare dicit, quod, *Supra mare*, in ipsa Britannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arver-

Arverni. Celtarum populi. Aroerni Stephano.
Hodie *Auvergne*.

Atrebates. *Le pais d'Artois*. quorum Civitas
Origiacum, *Arras*.

Avaricum. Furor est aliam urbem putare ab
ea, quæ *Bourges* dicitur. Est, ut diximus, metro-
polis primæ Aquitanix.

Aulerci. Quadruplices fuerunt: Aulerci Ebu-
rovices. *Le pais d'Eureus en Normandie*, ubi Epi-
scopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cenno-
manni, *le pais du Mans*. Aulerci Brannovices.

Auscii. Caput Novempopulaniæ, sive Vasco-
niæ: Archiepiscopatus. Augusta Ausciorum. *la*
ville d'Auch en Gascogne.

Axona. *Aisne*. novissimum flumen.

B.

Bacenis. Germaniæ silva Cæsari, Cheruscos à
Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thu-*
ringervault. Ubi forte Semana Ptolemæi. Con-
fundunt quidam cum Hercynia silva & Martia-
na: & *Schvartzwalt* nominant.

Batavi. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germaniæ
inferioris regio est, ad ostia Rheni posita, quam
hodie *Holland* vocant, sed improprie. Ea enim
Hollandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum
& Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum usque
quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia
dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris no-
menclaturæ vestigia retinet. nam *Betuvve*, ab in-
colis vocatur. Hæc ferè Lamb. Hortensius in li-
bello *Ultrajectinarum secessionum*. Batavorum
insula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæsare &
Tacito. *Betuvve*, Batua ab Aimonio, & Badua à
Regione nuncupatur.

Belgæ, seu Belgica, statim è principio Com-
mentariorum Cæsaris innotescunt.

Belgium. est quidem regionis nomen in Bel-

gis, non autem urbis, ut nugantur Scholiastæ. Sed nomen ignoratur.

Bellocasses, Verocasses, Bajocasses. *Le pais de Bayeux en Normandie. urbs Episcopalis eorum Noviomagus. la Ville de Bayeux.*

Bellocassi, aut Bellocasses. Sunt qui eandem cum Verocassibus, aut Velocassibus gentem faciunt. eorumque rursus quidam, *Vergasins*, ad Sequanam, quorum opidum primarium *Gisors*, esse volunt; quidam in ultimis Armoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus verò distinguit, & Bellocassos Celtas ait, eos qui hodie Bajocenses: Velocasses autem Belgas, eosque qui hodie in Comitatu Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

Bellovaci. in Belgica siti. hodie *Beauvoisin*.

Bibracte. Æduorum longe maximum & copiosissimum opidum. *Beaulne* Orontio, in sua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus scribit nomen retinere. Bibracte aliquando Julia dicta fuit, nisi corruptus sit locus Panegyrici Constantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibracte quidem huc usque dicta est Julia. Bibracte & Augustodunum unum & eundem locum designare, vult Petrus Sancto-Julianus in sua Burgundia. *Beuray d'Autun.*

Bibrax, Remorum opidum, ignoratur.

Bibroci, (pro quo nonnulli, Bibrocassi, legunt,) Britannicæ populi Glareanus eos nominat *Bibrogger*: Camdenus. *The Hundred of Bray.*

Bigerrones. in Novempopulania. quorum civitas Episcopalis Tarba. *Le comté de Begorre en Gascogne.*

Bituriges, Duplices fecimus, Cubos, hodie Berri, & *le Duché de Berri.* Vibiscos, *La Seneschaucée de Bourdelois.* Cæsar Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaricum supra fuisse diximus.

Boji. Transrhenani populi. Eorum pars quæ cum Helyetiis Galliam invaserat, in finibus Æduorum, ipsis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creduntur, qui hodie *Bourbonnois*. Boja opidum etiam habet Cæsar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuspantum. Inter Bellovacos & Ambianos ignoratur.

Britannia. Cæsar's tempore parum explorata regio: si aliis scriptoribus creditur, tamen accurate satis eam describit Cæsar. unde sunt qui dubitant an Commentarios istos scripserit ipse Cæsar. Ut ut sit, Britannia nomine Veteres comprehendebant omnem illam majorem insulam, cum circumfusis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotia regna dividuntur.

C.

Abillonum. Æduorum opidum Marliano; nomen retinens, *Chalons sur Saone*.

Cadetes. In Aremoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneschaucée de Querci*. Civitas Episcopalis Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors*.

Cæresii. Germaniæ populi, ignorantur.

Caletes. Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani ostia pertingere facit. eorum regionem esse putat Divæus, quæ hodie *le pais de Caule*. Turnebus, eum tractum in quo hodie Diepa & Juliobona, & Caletenses vocari.

Cantium. Britannia insulæ promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæsar totum hunc tractum insulæ qui se versus Ortū extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. *Litus Saxonium* in lib. *Notitiar*. est.

Carnutes. *Le pais du Chartrain*. urbs Episcopalis *Autricum Carnutum*. *La ville de Chartres*.

Cassii.

Cassii. Britanniae insulae populi. *Gasterer*, *Glareani*. *Caishovv*, *Camdeni*.

Caruaci in Belgis, ignorantur.

Caturiges. in Alpibus. *Le pais d'Embrun*. Eorum enim metropolis Archiepiscopalis Aberodunum, *Embrun*.

Celtae. Qui Caesari fuerint, satis ipse initio libri primi ostendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Graecique etiam Germanos sub iis comprehendebant, & omnes Gallos.

Cenimagni Britanniae populi. Glareanus eos *Cunman* appellat. Eisdem cum Icenis esse vult *Camdenus*.

Cenomanni. *Le pais & Seneschancée du Mans*. civitas Episcopalis *Vindinum*: *La ville du Mans*.

Centrones vicini Nervii ignorantur. & suspecta est lectio.

Centrones in Alpibus. *Le pais de Tarantaise*. Civitas Archiepiscopalis *Tarantasia*.

Cherusci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chærusici Prolemæo: quos Vib. Sequester Cervecios nuncupat. Germaniae populi, Baceni silva à Suevis divisi. *Mansfelders* ego existimo. *Luneburgenses* mavult H. Junius in sua *Batavia*. Vide *Althamerum* in *Tacitum*.

Cimbri. Germaniae populi maxime Septentrionales, *Islanders* sunt nostra tempestate. iidem cum Cimmericis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat *Becanus*.

Cocosates, (seu Cocostates Sexignani, ut *Plinius* nominat) Aquitaniae populi.

Cocosates in Novempopulania, ignorantur.

Condruhi. & ut existimat *Vigenerius*, *Condruiones*. Germaniae populi, seu potius Belgicae. *Condrotz* hodie. *Leodiensis* Diocesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* opidum, ad *Mosam*. *P. Divæus* & *H. Leodius*. *Condostrom* *Austrasia* vocat

at Molanus vita S. Bregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. in Belgica non longe ab opido *Bommel*.

Curiosolix. inter Armoricos, ad Oceanum. *Carisopetenses* multis esse, tradit Marlianus. vulgo *Cornouaille*.

D.

Decetia. urbs ad Ligerem, quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire*.

Diablinies, vel Diablintres. Celtæ. eosdem cum Diablandis Plinii facit Vrsinus. Diaulitas Ptolemæi credit Villanovanus. *Leondoul* opidum iis adscribit Marlianus. Becanus vero in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantix ad Getam flumen.

Durocortorum. Vrbs Archiepiscopalis, caput Remorum. *La ville de Reims*.

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Commentario de Bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen ibi designatur, in cujus editissimo & maxime prærupto colle Vxellodunum situm est. *La riviere de la Dordogne*. Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Ausonio & Sidonio: posterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flumen Aquitanix secundum Garumnam.

E.

EBurones, qui & Auleri Eburones, Belgæ. Trevirorum clientes. Eburum Dioni. Horum urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur: vulgo apud Gallos, *Liege* Teutones, *Luyck*. & *Luttich*.

Ebuovices. urbs eorum Episcopalis, Mediolanum Ebuovicum, *la ville d'Evreux*.

Elaver. Celtarum flumen in Arvernibus. *Allier* Marliano. idem cum Eleari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & Speculativo.

Eleuthe-

Eleutheri. vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine populos immunes dici. Ideo Eleutheri Suesones. Eleutheri Cadurci Cæsari.

Elufates. *Le pais d' Euse en Gascogne.* Eorum olim Episcopatus, Elufa, Novempopulaniæ. Vide Aufonianas lectiones Iosephi Scaligeri; ubi traducitur sententia stultissima eorum, qui Elufates eosdem cum Foxensibus faciunt.

Effui. ignorantur.

G.

GAbali. *Le pais de Givaudan,* quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mende est Givaudan.* Est civitas Episcopalis provinciæ Bitorigum attributa. Nugantur qui hodie subjiciunt Arelatensi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius De bello Gallico.

Garites in Novempopulania, sive Aquitania Cæsaris, ignorantur; nisi sint Gavaritavi, hoc est, *le pais de Gavardan.*

Garoceli. Inalpini populi, Marlianus & Paradinus eos in montem *Mont Cenis* dicto, collocant. *Val de Morienne, Vigenereo.*

Garumna. fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna est, *Garonne* hodie. Garumnos, hujus accolæ, nominat Cæsar.

Garumni in Novempopulania, ignorantur.

Gebenna. & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis separant. Cemmaus mons Ptolemæo, *Montagnes de Ceventes.*

Genabum. Civitas Aurelianorum Episcopalis, olim Carnutibus attributa. ævo Cæsaris, *La ville d'Orleans.*

Geneva. Allobrogum op. ad Lacum Lemanium. Incolis *Geneve.* Helvetiis, & Germanis *Genff.*

Gergovia Distat horæ itinere è Claromonte
civitate

civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam ruderæ & alia prisca urbis vestigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoia, ut amici nostri nobis refererunt.

Gergovia Bojorum VII Commentario de Bello Gallico manifesto suppositum à sciolis. Nam oppidum Bojorum, quod Vercingetorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæsarem designantur potius, quam nominantur. Quare nullum est Bojorum oppidum nomine Gergovia.

Germania. incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne*.

Gorduni. in Belgis, ignorantur.

Grudii. in Belgis, ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Launois* Marliano, *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis Lovanium, seu, *Loven*.

H.

Harudes, populi transrhenani, ignorantur.

Helvetii. Satis à cæsare descripti. *Schvveitzer*, & *Eydgnoße*, incolis, *Suisses*, Gallis.

Helvii. Melius sine aspiratione populi ad ripam finistram Rhodani, quorum Civitas Episcopalis Castrum Vivario. *Le pais de Vivarez*, & *la ville de Viviers*. Hic nugantur rerum Gallicarum scriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcynia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotationibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de isto nemore adferunt: Unam eandemque esse silvam, veterum Bacenim, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diversis nominibus appellari. nam juxta Friburgum Brisgaviæ *Schvvarzvvalt*; prope Heidelbergam, *Odenvalt*; prope Herbipolim *Steygervalt*; ad Loniam amnem prope Confluentiam.

entiam *Westervvalt*; prope Francfurdiam *Speshart*; in Saxonæ faucibus ad Mansfeldensem ditionem. *Auff den Hariz*. denique à Thuringis, *Thuringervvalt*, & *Behmervvalt*, à Bohemis.

Hibernia. Insula maris Oceani. Incolis *Erin*. Germanis *Irlandt*.

Hibernia. Melius sine aspiratione Ibernia, & Ivernia, & Iuverna.

I.

Iccius portus, Morinorum in Belgica navale, ut scribit Strabo; sed is Ithium habet; ut etiam pleraque Ms. Commentariorum Cæsaris. Hodie *Colais* est, ut Lhydus ostendit; quam urbem vernaculo vocabulo *Petresse* quandoque vocatam, scribit P. Oudegerst in suis Flandrorum Annalibus. Sunt qui S. Audomari olim Iccium portum fuisse credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde humilis sit, præalta tamen litora urbem quodammodo cingunt, & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; partim ex verusto urbis nomine, quo *Sithien* vocitabatur, quasi dicas Sinus Ithii. His addam, distantiam, quæ est ab hoc opido ad proximum Britannæ insulæ continenter, ad amissum cum *ccccxx*. stadiis, quæ illi Strabo lib. 4. tribuit, hodie quadrare. tot namque stadia *xiiii*. miliaria nostratia efficiunt; quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam *xxx*. mil. pass. facit, Plinius quinquaginta. Dion. lib. 39. sex millibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Jura, & Jurassus mons. *Le mont Juras*. in Burgundionum finibus.

L.

Latobriges; finitimi Helvetiis, ignorantur.
Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Pausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis *Lac de Losanne*, & de
Gene-

Geneve, dicitur: à Germanis *Genfferzee*.

Lemovices prima Aquitania, *Limosin.* urbs
Episcopalis Ratiastum, *Limoges*.

Lepontii. Rhætica gens Straboni. Helveticæ
populi, apud quos Rheni fontes sint Cæsari. *Rhyn-
vvalder*, summa Alpium habitantes, sunt Scudo.
Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani
fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici pu-
tat Marlianus.

Levacii Belgis. ignorantur.

Leuci. Belgæ. eorum urbem vocat Ptolemæus
Tullum, atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*,
in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii, Celtæ. *Lisieux* in Norman-
niæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger. Celtarum flumen maximum.
Loire.

Limonum. oppidum inter Mediolanum San-
tonum, & Angustoriturum Pictonum, v i i i Com-
ment. de Bello Gallico. Ptolemæo, Antonino,
ignoratur.

Lingones. Celtæ. Longones habet Ptolemæus.
Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis.
Langris, hodie.

Lutetia. Opidum Parisiorum in insula Parisio-
rum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lu-
corecia Ptolemæo, & Leucetia Iuliano, in Miso-
pogono, est.

M.

Magetobia in Celtis, ignoratur.

Mandubii. Celtarum populi, quorum ca-
put Alexia. in Ducatu Burgundico, ut putat Mar-
lianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum A-
riovisto Galliam invaserant. *Merbern* hodie est
Dubravio & aliis.

Matisco. Æduorum ad Ararim civitas, *Mascon.*
Marro-

Matrona. Galliae fluvius Celtas à Belgis determinans. hodie, *Marne*.

Mediomatrices. Belgæ. quos *Westreicher* appellat Rhenanus. eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis *Divodorum la ville de Metz*.

Menapii. Brabantiae & Flandriae maritimi populi.

Metiosedum ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie Melun.

Metiosedum, aut Iosedum. ad Sequanam opidum. Marliano *Corbeil* est.

Mona: Inter Angliam & Hiberniam insula. dubium an illa quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæq; hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Man*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Teroanne*.

Morini. Belgæ. *Teroanne* indigetant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreul*.

Mosa. Galliae Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*, Germanis *Maese*.

N.

N Annetes, vel Namnetes, *Ναμνῆται* Ptolemæo, quorum urbs Episcopalis *Condivienum*. *La ville de Nantes*.

Nantuates. inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lemanni. Longe fallit eos suum iudicium, qui monasterium Nantua inter Lugdunum & Genevam situm idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

Narbo.

Narbo. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & Gallia Narbonensis, nomen servat *Garbone*.

Nemetes. Ad Rhenum populi. Rhenano & aliis *Spier*, ubi Camera imperialis.

Nemetocerna. in Belgis, ignoratur.

Nervii. quidam Tornacenses putant. Sed Cæsar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

Nitiobriges. Poluli secundæ Aquitanix, quorum civitas Episcopalis Aginum, *Agen. La Seneschau- cee d' Agenois*. Mira fuit omnium inscitia hæc, qui Mompelienses faciunt. quasi in provincia Narbonensi bellum gesserit Cæsar. Errant itinere septem dierum.

Noricum regio & Norica urbs, in Germania, hodie forte Norimberga.

Noviodunum Æduorum, civitas Nivernensium, ut est in Notitia manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le duche de Nivernois. La ville de Nevers*.

No viodunum Belgarum. civitas Episcopalis, *Noion*. Dicta fuit etiam Noviomagus. Nam in Synodis, & Gestis Francorum dicitur *Noviomagus* unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum, *Rion*: ex Rotomago, Rotomum, *Rouen*.

Noviodunum Biturigum, ignoratur.

O Celum. Cæsari & Straboni in Alpibus opidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulæ* appellari ajunt (*Ours* Itali dicunt) *Ifilles* vocat Simlerus. *Efilles* Vigenereus. *Novalesiam* interpretatur Marlianus; & *Chielano* Castilioneus: sed male, ut docet Varrerius. Non esse idem cum *Oscella* Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, ostendit Scudus erudite.

Octodorus. Veragrorum vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus. *Martenach*, *Vallesia* vallis, *Rhenanus* & *Scudus*.

Ofisi-

Osifini. vel melius Osismii. iidem qui Plinio Osismii: quosque Timios vocat Pirhœus apud Strabonem, cui etiam Sismii sunt. ad mare Britannicum populi. *Landriquet* nominat Cœnalis.

P.

PÆmani. in Belgis. ignorantur.

Parisi. ad Sequanam populi hodie proprie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris*.

Petrogorii. in secunda Aquitania. *Le pais & Seneschaucée de Perigort*. Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nata *Perigueus* dicitur.

Pictones. in secunda Aquitania. *Le pais de Poitou*. Latissime patet. Urbs Episcopalis Augustoritum; *La ville de Poitiers*. Ampliss. & florentiss. civitas.

Pleumofii. in Belgis. ignorantur.

Preciani. in Novempopulania. ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliae pars quae etiam Narbonensis dicta. pars hodie nomen retinet, *Provence*.

Pyrenæi. *Pryenæus* saltus. montes altissimi. qui Galliam ab Hispania separant. *Los Pyreneos* Hispani in universum vocant. partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R.

RAuraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Basler* sunt Scudo, id est, Basileensis territorii incolæ.

Rhedones. in Aremoricis. urbs eorum Episcopalis *Condate*. *La ville de Renes en Bretagne*.

Rhemi. urbs Archiepiscopalis eorum *Durocororum*. *La ville de Reims*.

Rhenus Fluvius notissimus Galliam à Germania separans. Germanice *Rhein*.

Rhoda.

Rhodanus. Galliā celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis dispartiens, *Rhosne* hodie.

Ruteni. in prima Aquitania. *La Seneschancée de Rouergne*. urbs eorum Episcopalis Segodunum. *Rodais*.

S.

SABIS. Belgicæ fluvius, Mosam influens, *Sambre*.

Samarobriva. *La ville d'Amiens*. Civitas Ambianorum Episcopalis. Multa multi de hac deblaterarunt ineptissimè.

Santones in secunda Aquitania: *La Seneschancée de Saintonge*. urbs eorum Episcopalis Mediolanum. *La ville de Saintes*. Inepte quidam libri per X. Xantones.

Scaldis. Hic Ptolomæi Tabuda. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*, Gallos, *l'Escault*.

Seduni. Galliā populi, Alpibus vicini. *Vallesia*, superior. item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica lingua, & Germanica *Sitten*.

Sedusi. inter Germanos, ignorantur.

Segni. in Belgis, ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. à Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holeshot* nunc dicto.

Segufiani. *Le pais de Fores*. quorum duæ urbes, Forum Segufianorum, *Fours en Fores*. Unde Fores vulgare nomen, tanquam Foreses, id est Forenses. Altera urbs Rodumna. hodie vicus celeberrimus ad Ligerim, *Rouane*. Ptolemæus Lugdunum ponit in Segufianis, non bene.

Senones. vide Agendicum.

Sequana. Straboni Sequanus. flumen inter Celtas & Belgas. *Seyne*.

Sequani. *La France Conté*. Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio, *Besançon*. Civitas

tas

tas imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.

Sesuvii. in Aremoricis, ignorantur.

Siburzates. in Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania, ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Gelriæ Ducatus est, inter Mosam nempe & Rhenum fluvios, Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui subscribit Suetonius in Augusto. Zutphanix Comitatum eos obtinuisse nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo: atque ita plerumque vet. cod. Junius in sua Batavia putat *Sigem* opidum, *Sigenburcb* arcem, & *Sigenbercb* cœnobium, in Bergenfi Comitatu, gentis servare nomen.

Sotiates. in Novempopulania. Sots hodie vocatur. Opidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropolitanæ Ausciorum.

Suessones. *Suessons*. urbs eorum Episcopalis Augusta Suessionum.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. parum adhuc cognita ipsorum regio tempore Cæsaris. Hodie qui *Schwaben* appellantur, procul dubio partem tantum veteris Suevorum domini obtinent.

T.

TAmesis. Ptolemæi Jamissa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Thames* scribitur; sed *Thems* pronunciant.

Tarbelli. Ultimi populi Novempopulaniæ, sive Aquitaniæ Cæsaris ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbes Episcopales. Aquæ Tarbellicæ, *Aqs.* & Baiona Lapurdensium, *Baione au pais de Labourd*. Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc distat. quod fecit Ortelius. Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri.

Taru-

Tarfates. in Aquitania Cæsaris, ignorantur. Quidam volunt esse Tursam Episcopalem urbem in Ausciorum provincia. quæ nulla est in rerum natura, neque ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. Tursam quidem est vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labretiorum. Sed Tursam cum Tarrufatibus idem facere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

Taurentum in secunda provincia Narbonensi, ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt Telonum esse vetustam urbem, neque potuisse dici Taurentum, siquidem Telonum vocata est.

Tectosages. Hi apud Cæsarem Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nieri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus, ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Ful. Ursinus in Cæsare, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectogases aliis nec absurde.

Tenchtheri, aliis Thenchteri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud VVillichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppam & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hestæ; & nonnulli Franci. H. Iunio sunt qui Drentam incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim suis Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur GEN. PAG. TIGOR. hoc est, Genio pagi Tigorini, & urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

Tolosates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinere, *Thoulouze*:

Triviri Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triburi in Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trirrische* possunt

sunt appellati, à metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæsari. Ptolemæo *Tribocci*. Germaniæ populi; qui hodie *Elsasser* *Pyramio*; *Straesburger*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. *Osvaldo* autem Molitori, *Zun dreyen buchen*, vocantur. pagus est *Alsatix*, non male ad *Tribocci* vocem alludens.

Trinobantes, vel, *Trinovantes*, Angliæ populi. Hodie sunt, ut *Lelandus* & *Lhuydus* affirmant, territorii *Londinensis*, etiam *Nevyllius*; qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middelsex* adscribit.

Tulingi. Celtæ *Helvetiis* finitimi. *Lothringer*, ut *Germani* pronunciant, vel *Lorainois*, ut *Galli*, *Marliano* & *Rhellicano* sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus *Schudo*.

Turones. Eorum urbs *Archiepiscopalis Cæsarodunum*. *Tours*. Apud *Ptolemæum* male legitur *Τερέπτοι* pro *Τερότοι*.

V.

VAngiones, Germaniæ populi ad *Rhenum*. *Wormischer bishumbis* B. *Rhenano* & *Lichtena-vio*. Sed contra affirmat *Pirchaymerus* *Vangiones* esse *Spirenses*. *Nemetes* vero *VVormatienses*. *Sig. Gemblacensis* tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, *VVormatiam* *Vangionum* urbem vocat, eandemque *Vangionum* *Speculam* aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit *Ioannes Heroldus*.

Vbii. Germaniæ populi, qui & *Agripinenses* *Tacito*, ubi & hodie *Colonia Agrippina*. *Vbich* pagus in agro *Iuliacensi* forte horum nomen servat.

Velauni. Pagus *Velaunensis*. *Le pais de Velai*. Eorum urbs *Episcopalis Anicia*. *Le Pui en Vilai*. *Le pui nostre Dame*.

Vellaunodunum. *Senonum* opidum; hodie *Auxerre* *Cœnali*. Sed *Vigenero* *Castellan-*

London; aliis *Villenove en Loraine*.

Velocasses. vide Bellocasses.

Veneti. Inter Armoricos. *Vannes* hodie in Britannia minori.

Veragri. quorum urbs *Octodorus*. Vide *Octodorus*.

Verbigenus. Pagus Helvetiorum, ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs *Augusta Veromanducorum* (*S. Quintin. de Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

Vesontio. Metropolis maxima Sequanorum. vide *Sequani*.

Vienna. Allobrogum ad Rhodanum urbs, sub *Medulis*. *Vienne* hodie.

Vnelli. ignorantur.

Vocates. in Novempopulania, ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ Civitates Episcopales. *Dia Vocontiorum*, *Die en Daulfiné*. item *Vasio Vocontiorum*, *Vaison au Contat de Venisse*.

Vogesus. Mons in finibus Lingonum, unde *Mosa* profluit, *Mont de fauciles* dicitur *Vineto*.

Volcæ. vide *Arecomici*.

Vsipes. Germaniæ populi, quos *Plutarchus* in vita *Julii Hufipas* vocat. *Rhellicano* sunt intra *Rhenum* & montes in *Hassia*, in eo loco qui *Hochrug* appellatur. Hos *Vsipes*, putat *Vvillichius* eisdem esse cum *Vsippiis Taciti*, & *Vispiis Ptolemæi*: item *Sysipetibus Appiani*. *Vsippii* tamen & *Vsipes* sunt apud *Tacitum* diversi populi. *Nusipi* sunt *Straboni*, ut censet *H. Iunius* in sua *Batavia*, ubi eos *Zutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. *Vispos Ptolemæi* alios esse ab his, docent ejus tabulæ.

Vahalis, sive *VValis*. *Batavorum* fluvius, aut potius pars *Rheni*. *Wael* hodie dicitur, *Tacitus* *Nabalæ* fluminis etiam meminit. sed, *Vahalis*. ibi quoque legunt.

Vxellodunum in finibus Cadurcorum primæ Aquitanix in prærupto colle qui Duranio flumini imminet, situm. Hodie nomen retinet. Incolis *Lopuech d'Ussoldum*, id est, Podium Vxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres. quædam etiam monumenta venerandæ vetustatis extant. Situm est in territorio opidi Martelli. Fons etiam ille de quo mentio fit in ejus oppugnatione commentario VIII, ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu, per manus traditum à majoribus habent, Uxellodunum à Cæsare obsessum & vix tandem expugnatum fuisse. Ridiculi sunt, qui *Cadenac* interpretantur. Vide Duranum.

INDEX

I N D E X
RERUM & VERBORUM
MEMORABILIU M,

Quæ in Commentariis Cæsaris habentur.

A.	
A Bies in Britannia non provenit. 92	<i>Actii seu Attii Vari Pom-</i> <i>peiani delectus. 224,</i> <i>234. fuga. 224</i>
<i>Acarnania Cæsari sub-</i> <i>data. 319</i>	<i>Actius Varus Tiberonem</i> <i>appulsi Africa prohi-</i> <i>bet. 234. ejus copia.</i> <i>276, ejusdem castra.</i> <i>ibid.</i>
<i>Acco Senonum princeps</i> <i>117. ejus supplicium</i> <i>119</i>	<i>Actii Vari cum Curione</i> <i>pugna. 282, 283, peri-</i> <i>culum, clades astutia-</i> <i>que. 334</i>
<i>in Achaia & Dyrrhachio</i> <i>à Cæsare gesta. 320</i> <i>& seq.</i>	<i>Actius Varus castellorum</i> <i>præfectus. 467 ejus</i> <i>mors. 470</i>
<i>Achillas præfectus regis</i> <i>Ptolemæi ad occiden-</i> <i>dum Pompejum missus.</i> <i>347. Idem exercitus</i> <i>Alexandrini dux ad-</i> <i>versus Cæsarem. 350</i> <i>ejus crudelitas. ibid.</i> <i>copia. 351. interitus.</i> <i>355</i>	<i>Actuarianaves. 85</i> <i>Ad exercitum manere. 113</i> <i>Adrucillus Gallus Allo-</i> <i>brox. 322</i> <i>Adcantuanni seu Adia-</i> <i>tonni rebellio, ac mox</i> <i>deditio, 63</i>
<i>Achilla civitas libera se</i> <i>Cæsari dedit. 415. obfi-</i> <i>detur frustra. 421</i>	<i>Adolescentes facile tra-</i> <i>ducuntur. 159</i> <i>Adrumetum opp. 276.</i> <i>à Cæsare obsidetur &</i> <i>capitur. 399, 410</i>
<i>Actius Pelignus Pompeia-</i> <i>nus captus à Cæsare</i> <i>incolumis dimittitur.</i> <i>226</i>	<i>Adrumentanorum mul-</i> <i>ta à Cæsare. 452</i> <i>Aduatici, eorumque res.</i> <i>Z 3 36</i>
<i>Actius Rufus L. Afrani-</i> <i>um proditoris postulat.</i> <i>335</i>	

INDEX RERUM

- 36, 42, 48, 49, 50, 105, 114, 115.
- Advesperasset.* 465
- Adverta templorum.* 348
- Aduorum auctoritas ac potestas, & mox calamitas.* 121, 122, 141, 159, 161, 210. *clientes.* 18, 179. *tumultus ac seditio.* 155, 156. *perfidia.* 167
- Aduorum lex de magistratibus suis.* 159
- Aduorum res cum Ariovisto.* 20, 21, 22. *cum Aruernis.* 18, 19. *cum Biturigibus.* 141. *cum Casare & Romanis.* 6, 7, 8, 9, 10, 20, 21, 27, 28, 88, 114, 117, 155, 156, 169, 172, 173, 188, 190. & seq. *cum Helvetis.* 7, 8. *cum Sequanis.* 121, 122
- Aginium op.* 334
- Agrus Gallus Allobrox apud Casarem accusatus.* 321. *ad Pompeium transfugit.* 322
- Agri militis ingens animus adversus hostes.* 135.
- Aegypti munimenta.* 368.
- Aegypto & Alexandria Caesar potitus.* 371, 372. & seq.
- Aegyptia classis Pompeiana praefectus Pompeius filius.* 292
- Aegyptii milites Casari insidiantur.* 349, & s.
- Anobarbus.* vide *Domitius.*
- Aequinoctialis navigatio periculosa.* 84, 97
- Araria sectura seu strutura in Aquitania.* 63
- Ararium sanctius.* 118
- Aerei nummi, & talea ferrea pro pecunia apud Britannos.* 92
- Aes apud Britannos non nascitur.* ibid.
- Aestimatio rerum & solutio arbitraria ex decreto Caesaris aequissima.* 300
- Aestimationes rerum & possessionum in angustia fidei.* 289
- Aestus maris bis incitatus XII. horarum spatio.* 58.
- Aestus marini vis.* 90
- Aestus maritimos majores concitat plena luna.* 81
- Aestum ut vitent Galli.* 132.
- Aetolia à Casarianis ducibus recepta.* 308
- Afranii & Petreii res.* 238, 239, 240, & seq.
- Afranii mors.* 460
- Afraniiana legio.* 414
- Afrania classis Pompeiana.* vide *Petreius.*
- Africa*

ET VERBORUM.

<i>Afri, insidiosa natio.</i> 403	<i>Alesiensium</i> obsessorum
<i>Africa calamitas.</i> 411, 423.	<i>angustia.</i> 180
<i>Africana Caesaris copia.</i> 440.	<i>Alesia cladis memoria.</i> 205.
<i>Afrorum mos in frumentis suis in specubus subterraneis condendis.</i> 433	<i>obsidio Casarianis difficilis.</i> 315
<i>Agar opidum.</i> 434, 440	<i>Alexandria descriptio.</i> 355
<i>Agendicum opidum.</i> 138, 144.	<i>Alexandria, receptus fugitivorum Romanorum.</i> 351
<i>Agger ex latericiis muris confectus.</i> 164	<i>Alexandria incendio unita.</i> 354
<i>Agger Romanorum ad Avaricum opid.</i> 151	<i>Alexandriam usque Pompeium Caesar persequitur.</i> 349.
<i>Agricultura cur non studeant Germani.</i> 137, 138	<i>eandem Achilles occupat.</i> 351, 352
<i>Agri privati olim Suevis nulli.</i> 66, 67	<i>Alexandrina licentia.</i> 353
<i>Agros à finibus suis latissima vacare, pulchrum ducunt Suevi.</i> 67	<i>Alexandrini belli initia.</i> 352, 353
<i>Alacritas animi, pugna studio incenditur.</i> 340	<i>Alexandrinorum diligentia, solertia, & industria.</i> 354.
<i>Alba opidum.</i> 225	<i>versutia.</i> 365
<i>Albens cælum.</i> 442	<i>Alexandrini Romanorum potentiam suspectam habent.</i> 354.
<i>Albici contra Casarem à Massiliensibus acciti.</i> 226, 246, 263	<i>eorum techna adversus Romanos. ibid. eorundem divisio.</i> 356.
<i>Albicorum feritas.</i> 247	<i>animi fracti.</i> 358.
<i>virtus.</i> ibid.	<i>classis adversus Casarem, & contra.</i> 359, 360, 361.
<i>Alces fera.</i> 129	<i>364. fuga & cades. ibid. Casari deduntur.</i> 37
<i>Aidnabis seu Adnāsdu-bis fl.</i> 23	<i>Alexandrinum Casaris periculum.</i> 391
<i>Alesia Mandubiorum op.</i> 175, 176.	<i>ad Alesiam opera Casaris.</i> 177
	Z 4
	Alga

INDEX RERUM

Alga jumentis in pastum data. 410	fidia adversus Romanos. 99, 101, 102, 117. &c.
Allienus Sicilia praetor. 417, 418	Ambiorigem ulcisci & de- bellare Caesar statuit. 118, 121, 202
Allienus proconsul Casari commeatum in Africam mittit. 416	Ambiorigis mira fuga. 136, 138
Allobrogum animus erga Romanos. 4, 6, 7, ii- dem ad Casarem con- fugiunt. ibid. frumen- tum Helvetis dare ju- bentur. 16. sollicitan- tur. 172, 173. duo fra- tres viri nobiles à Ce- sare ad Pompeium defi- ciunt. 221. & deinceps.	Ambivareti Aduorum clientes. 179
Alpes 6. Alpium trans- mittendarum difficultas. 51	Ambivariti 70
Alteri & alteri, 15, 148 455	Ambraçia 309
Amagetobria. 19	Amicitia populi Roma- ni foederatis ornamento debet esse & presidio, non detrimento. 28
Amantia. 312	Amphilochi à Casare re- cepti. 319
Amanus mons. 211	Ana opid. 245
Ambacti equitum Gallo- rum 125	Anartes pop. 129
Ambarrorum ad Casarem legati. 7	Ancalites Britannia pop. 96
Ambianorum deditio. 41.	Ancona opid. 223
eorum potestas. 36	Andes opid. 51, 54, 236
Ambialites Galli. 56	Androstheneſ Theſſalia praetor. 333
Ambiorix & Cativolcus Eburonum principes. 98	Animadverſio non ubi- que exercenda. 322
Ambiorix Casarem benefi- ciarius. 59	Animarum immortalitas. 124
Ambiorigis fraus & per- fidia	Animus Caesaris altus & erectus. 403
	Animus indomabilis Ca- sarianorum militum. 148, 149
	Animi fortitudo, maxi- mum hominis presi- dium. 305
	Animi

ET VERBORUM.

Animi magnitudo facilia ex difficillimis facit.	49	Aqua dulcis ad litera marina.	355, 356
Animos ad audendum facientia.	396	Aqua avertenda labor.	ibid.
Annii Scapula mors.	385	Aqua dulcis magna vis inventa.	357
Annona difficultas ut ingravescat.	245	Aqua & ignis interdictio.	139
Annotina naves.	90	Aqua inopia Pompeiani laborant.	316, 317
Anserem Britanni non gustant.	92	Aquam intrant: Casariani, ut cum Britannis decertent.	95
Antebrogius & Iccius legati Rhemorum,	35	Aquilaria locus in Africa.	276
Antecursores Casaris.	225	Aquileia.	6
Antesignani equitibus immisti.	258	Aquiliferi Casariani moribundi fortis animus.	324
Antiochi Comageni auxilia Pompeio.	292	Aquiliferi decima legionis virtus.	79
Antistii Turpionis atque Pompeii monomachia.	466	Aquitania tertia Gallia pars.	I
Antonius Casarianus,	213, 214, 303	Aquitania limites. ibid. ejusdem pars maxima sese Crasso dedit.	65
Antuates Galli. seu Nantuates.	51	Aquitaniam Caesar ipse adit.	211
Apollinem morbos depellere.	125	Aquitani in copiis Casaris.	238
Apollinem Caesar recipit.	296, 303	Aquitanorum clades. 65. rebellio adversus Rom.	61, 62
Apollonia commoditas Casari.	332, 333	Aquitius Clodius.	455
Aponiana insula.	398	Arar fluvius.	7
Apsus fl.	296, 297	Aratores stipendiarii milites facti.	408
in Apuliam Caesar proficiscitur,	229	Arborum incidendarum	
Apulia gravis autumnus.	290		astus

INDEX RERUM

<i>astus in remorandis hostibus.</i>	42	<i>Ars, locorum angustiis impedita.</i>	362
<i>Arcana concilii iurejurando sancuntur.</i>	17	<i>Arsinoë Ptolemæi regis minor filia.</i>	332
<i>Ardor Rom. militum.</i>	149	<i>Artomici seu Arecomici.</i>	142
<i>Arduenna silva.</i>	87, 131	<i>Arvernorum & Eduorum factiones.</i>	18
<i>Arecomici.</i>	174, 235	<i>Arverni & Rusteni à Fabio Max. superati.</i>	29
<i>Arelatenses naves Casaris.</i>	237	<i>Arvernorum timor à Cesare.</i>	142, 143
<i>Aremici seu Arecomici.</i>	173	<i>Arundinum radicibus pasti equi.</i>	321
<i>Arguetius Casarianus.</i>	457	<i>Asculum opid. à Cesare recipitur.</i>	225
<i>Ariarates Ariobarzani frater.</i>	392	<i>Ascurum opid.</i>	409
<i>Ariminum opid.</i>	221	<i>In Asiam Caesar proficiscitur.</i>	397
<i>Ariobarzanes D. equites Pompeio suppeditat.</i>	290	<i>Asparagium Dyrhachinorum op.</i>	223
<i>Ariovistus Germanorum rex. 19, & seq. usque ad lib. 2. 100, 114, 122</i>		<i>Assavia castellum.</i>	465
<i>Armis concrepandi mos apud Gallos. 151. eisdem despoliari timent</i>		<i>Assrenas proconsul.</i>	442
<i>Aduatici.</i>	49	<i>Assa opid. Cesari se dedidit.</i>	473
<i>Armorum officina Alexandria instituta.</i>	354	<i>Atagna opid.</i>	456. capitur. 463
<i>Armorum similitudo, non nunquam fraudulenta est.</i>	166	<i>Atrebates.</i>	36, 42, 45, 179
<i>Armatum concilium Gallorum.</i>	115	<i>Attius. vide Actius.</i>	
<i>Armenia minor Deiotari regnum.</i>	392	<i>Atuatuca.</i>	133, 135
<i>Armorica civitates.</i>	113, 180, 203	<i>Avaricum opid. Biturigum.</i>	146, 147, 152, 165
		<i>Avaritia commenta.</i>	307
		<i>Avaritia imperatorum malum.</i>	25
		<i>Aulhis honorum lubs regis.</i>	

ET VERBORUM.

regis,	283, 244	B.
Audax facinus Fabii Pe-	ibid.	Babilius, al. Fabius.
ligni.		
Avienus tribunus militum	457	
ignominiose à Cesare	Bacenis silva.	125
mittitur.	427	Batis flu.
Aulerci Romanis dediti.	Bagrada flu.	388, 454
51. rebellant.	60	Baleares insula.
179. Aulerci Branno-	ibid.	Baleares funditores.
vices.		Balista turrem dejiciens.
Aulerci Cenomani.	ibid.	459
Aulerci Eburones.	ibid.	Barbarorum mos in castris
A. Babius eques.	466	figendis.
A. Clodius.	339	207
A. Fonteii ignominiosa		Barbaros se vocant Mo-
missio.	427	rini.
A. Gabinius.	291	77
A. Trebellius eques.	466	Basilica.
A. Valgius.	458	383
A. Varro Pompeianus.		Batavorum insula.
300		70
Aurigarum Britannorum		Belga. 1, 34. & seq. Bel-
in præliis mira dexteri-		ga Gallorum fortissi-
tas.	82, 83	mi.
Aurium defectio in mino-		ibid. 216.
ribus suppliciis.	141	Belgarum in Romanos
Ausci Aquitani Romanis		conjuratio.
dediti.	65	34, 35.
Ausetani ad Casarem		37, 38. fuga & ca-
transseunt.	248	des. ibid. in Britanniam
Auspiciorum & religio		commigratio.
num observans Phar-		92
naces.	395	Belgium.
Auctoritas & timor Ro-		99, 92.
mani exercitus apud		Bellandi cupidi Helve-
Barbaros.	75	tii.
Auximum opid.	223	2.
Axona fl.	36, 37	Bella parvis momentis.
		magnos casus admit-
		tunt.
		227
		Belli communes casus.
		329.
		Belli eventus milites præ-
		mia sui laboris exspe-
		ctant. 264. Belli exitus
		durissimi. 252. Belli-
		jus. 22. Belli jure in-
		captos victor vita na-
		ciqne
		Z 6

INDEX RERUM

- cisque potestatem ha- rum. 13, 14. incendi-
 bet. 422. Belli de sum- tur. 168
 ma iudicium ducis esse Bibrax Remorum op. 37
 debere, non militum. Bibractense Gallorum con-
 25, 26. Belli ratio no- cilium. 173
 va & iniuriata. 315, Bibroci Britannia populi.
 316 96
 Bello atate inutiles, Cim- Bibulus xxx naves Caesaris
 brico bello apud Gallos incendit. 293
 comesti. 182. Bello in- ejusdem odium in Ca-
 utiles ejiciuntur. ib. sare. ibid. crudelitas
 Bellum sectantes ocii & in Casarianos. 298.
 praeda gratia, 60. Bel- mors. 311. Filii ejus
 lum confici nollet qui duo occisi. 352
 licentia peccandi gau- Bigerriones Romanis de-
 det. 386. idem sine ma- diti. 65
 gistratus & principum Bithynia ac Ponti com-
 consensu geri non posse. positio. Casari difficilis,
 201 391
 Bellica porta Vrica. 277 Biturigum res. 142
 Bellica laude semper in- 189, 190.
 clyti Galli. 113, 114, Bivius Curius Casaria-
 139, 180 nus, 230
 Bellidenses seu Bullidenses Boduognatus Nerviorum
 Casari se dedunt. 396 dux. 45
 Bellocasti populi. 179 Bogud Mauritania rex à
 Bellona templum. 392. Casio in auxilium vo-
 Bellovaci, eorumque res. catur 387. adversus
 36, 40, 179, 192, 197. Marcellum pugnat.
 & seq. 388. à Pompeio filio
 Beneficium maximum infestatur, 408, 409.
 quod Romani exteris idem & P. Sinius Cir-
 conferre possent. 6 tam Iuba regis opidum
 Berones Casiani. 384 invadunt. 410, 411
 Besti in copis Pompeii. Boia opidum. 146
 291 Boii. 4. Helvetiorum au-
 Bethuria. 464 xiliares. 15. Advis
 Bibracte opidum Aduo- attributi. 19
 19
 Beiorum

ET VERBORUM.

Boiorum op. Gergovia.	143	cespite.	470
Bona Iuba regis sub hasta		Cadetes pop.	179
vendita.	451	Cadurci. vide Heleuteri.	
Bos cervi figura.	129	Cacilius Niger Barbarus,	
Bosphori rex constituitur		Pompeianus.	472
Mithridates Pergame-		Cacina Caesar ignoscit.	
nus.	397		447
Brachium ad flumen Sal-		Caresi Germani	36
sum Pompeius facit.		Caesar Antonio adest in-	
	458	auguratus petitione.	
Brannovii.	179		214
Brannovices, vide Au-		Caesar cum Afranio dimi-	
lerci.		cat. 139, 240. eum ad	
Bratuspantium Bellova-		deditionem compellere	
corum opid.	40	vult.	258
Britannia descriptio, &		Caesar Deiotaro ignoscit.	
Britannorum res.	77	392, 393. deprecans à	
& seq.		suis militibus non ex-	
Britanniam disciplina er-		auditus.	447
go adibant Galli.	124	Caesar dictator à M. Lepi-	
Brundisium op. circaque		do dictus. 275. idem di-	
res gesta.	230, 231,	ctor tertio designatus.	
	290, 291, 303.		451
Brutus adolescens, Casa-		Caesar diffidentibus suis ac-	
rianus. 143. ejus classis		cedens animum restituit.	
adversus Massilienses.		37, 38. laborantibus	
	163, 276	subvenit.	83
Bullis & Amantia oppi-		Caesar & Pompeius vici-	
da.	312	na castra ponunt. 296,	
Bursavolenses pop.	463	297, 306	
Butrotum opid.	298	Caesar in Galliam conten-	
		dit. 54, 122. in ma-	
		re se abjicit, & nando	
		evadit. 365. legatos	
		suos violatos ulciscitur.	
		56. novem annis iis-	
		dem fere militibus usus	
		220	

C.

Abillonum opid.	162
	187
Caburus Allobrox	174
Cadavera hostium pro	

INDEX RERUM

- Cesar Pompeio conciliari vellet.* 224, 232, 295. 299. *ibid.*
- Cesar Pompeium oppugnare semel deliberat.* 232. Pompeium ad pugnam elicere cupit. 335. 336. Pompeium terra arcet, Pompeius Casarem mari & portibus. 296, 297
- Cesar Rhenum trajicit.* 74
- Cesar quotannis in Italiam ibat.* 85. suis adversus elephantos pugnandi rationem monstrat. 438. supplicibus libentissime ignoscit. 393. una aestate duo maxima bella conficit. 33. uni militum scutum detrahit, & in primam aciem provolat. 46
- Cesar contra Aduaticos.* 49. contra Alexandrinos. 352, 353. contra Ambianos. 41. contra Ariovistum. 20. & seq. contra Belgas. 34. contra Bellovacos. 39. contra Britannos. 76, 77, 86, 90. contra Gallos. 186. contra Germanos. 69. 70, 74. contra A. Sugas. 159. 161. contra
- Labienum.* 405. contra Massilienses. 236, 237. contra Nervos. 41. 109. contra Pharnacem. 394. 395. contra Scipionem. 405, 406, 407. contra Sotiates. 61. contra Sueffiones. 40. contra Venetos. 55. contra Vercingetorigem. 143.
- Cesaris opera varia* 8, 72, 73
- Cesaris opera ac munitiones ad Alesiam.* 175. *eiusdem opera ad Alexandriam.* 353. *seq. ad Brundisium.* 231. *ad Ilerdam.* 240. *ad Massiliam.* 272.
- Cesaris opera ac munitiones ad Dyrrachium.* 314
- Cesaris opera ad Pharam.* 363. *ad Uzitam.* 426.
- Cesaris pro castris semper dua legiones excubabant.* 151
- Cesaris & Pompeii dissidiorum causa.* 216. 217. eorum novissimum inter se praelium. 340, 341
- Cesaris ad Scipionem de pace mandata.* 320
- Cesaris in Hispania res gesta.* 273. in scientia & con-

ET VERBORUM.

- & consilio omnia sibi
 posita milites existima-
 bant. 403
 Casari supplicatio decre-
 ta. 85. honores exhibi-
 ti. 214, 215
 Casarem Romana Resp.
 desiderat. 390
 Casarem velut despicit
 Scipio. 415
 Casariana classis incen-
 dium. 345
 Casariani centurionis ca-
 ptivi ad Scipionem
 forte & intrepidum
 responsum, 422
 Casariani exercitus tole-
 rantia, sitis, ac fames.
 316, 434. Casariani
 militis veterani ad La-
 bienum verba. 405, 406
 Casariani haud fere ad
 Pompeium perfugie-
 bant, sed saepe contra.
 322, 323
 Casariani à Pompeianis
 in colloquio condicō
 contra fidem vulneran-
 tur. 300
 Casariani equites mille
 contra septem millia
 Pompejanorum conflige-
 bant. 336
 Casariani milites ab A-
 franio & Petreio male
 plectuntur. 256. in
 quodam castello omnes
 vulnerati. 318
 desperatione se interfi-
 cientes. 104
 Casarianorum adversus
 Britannos difficulta-
 tes, 78, 79. Casariano-
 rum militum adversus
 Germanos trepidatio.
 23, 24. adversus Pom-
 peanos pugna & vi-
 ctoria. 470. strages à
 Pompeio. 326, 422.
 diligentia ac industria
 singularis. 87, 89.
 eorundem lenitas 264
 peritia militaris. 43
 licet paucorum adver-
 sus multos hostes ingens
 animus. 62, 63
 perplexitas, atque etiam
 praesens animus. 56,
 57. constantia, seu per-
 tinacia miranda. 107-
 464, 465. res fortiter
 gesta. 329. virtus Pom-
 peianis collata. 423
 Casarianis milit. Labie-
 nus insultat. 405, 406
 C. Antistius Rheginus le-
 gatus Caesaris. 116
 C. Avienus trib. milit. i-
 gnomiose à Casare
 mittitur, 427
 C. Biotius seu Mutius Rhe-
 ginus eques R. à Casare
 captus. 435
 C. Calvisius Sabinus Casa-
 rianus. 308
 C. Caninius Uxellodunum
 obsidet.

INDEX RERUM

obsidet, 206. vide Catinus.	C. Rebilus. vide T. Rebellus.
C. Carpineius seu C. Arpinus eques Rom. 99	C. Sallustius Crispus prat. 402
C. Cassius Syriacarum navium Pompeii praefectus. 292	C. Saserna, 428
C. Clusianus seu Clusinas ignorans se dimittitur. 427	C. Trebonius legatus Caesaris. 94, 136, 146, 237. Massiliam oppugnat. 262. prat. urbanus. 300
C. Considius Pompeianus. 276, 399, 415. ejus crudelitas: 400	C. Triarius Pompeianus. 292. ejus de procursu militum praeceptum. 341
C. Crispus Sallustius. vide Crispus Sallustius.	C. Valerius Caburus. 30
C. Curio trib. pleb. Caesaris fautor. 215. vide Curio.	C. Valerius Donotaurus. 145
C. Decii seu Decimii fuga. 416	C. Valerius Flaccus 30
C. Fabius legatus Caesaris. 97, 203, 466	C. Valerius Procellus Gallia provincia princeps 12, 30, 33
C. Flavius eques. 237	C. Vergilius Tratorius Pompeianus. 412. ejus deditio. 450
C. Fundanius eques Rom. ad Caesarem transfugit. 458	C. Volcatius Tullus. 130
C. Fusii Cotta mors. 235	C. Volusenus. 53, 77, 212, 322
C. Gallionius eques Rom. 271	Calagurritani pop. 248
C. Marcellus Rhodia clas- sis Pompeiana praefectus. 292	Calamitas ex amicis inimicos facit. 348
C. Marius. 24. 417	Calamitatem aut suam aut temporum queri, mediocris est animi. 301
C. Messius Casarianus, 415 (374)	Calcata. 467
C. Pletorius quaestor. 373	Calenus Casarianus.
C. Pomponius seu Coponius. 292	297
	Caletes pop. 36
	Calones.

ET VERBORUM.

Calones; inermes armatis	Labieni dictum.	306
hostibus intrepidi occurrunt.	Caput Cn. Pompeii adolescentis Casari allatum.	47. 45 474
fuga.	Capua opidum.	128. per-
Calpurnius Salvianus.	fugium Pompejanorum.	224
384	Caralitani Casaris studiosi.	223
Calydon. opp.	308	
Cameli Regis Iuba capti.	Caraleis Sardinia Casar adit.	451
387	Carthago.	62
Camulogenus Aulercus.	Carmenenses pop.	274
169. ejus mors.	172	
intra Cancellos pugnare.	Carnona seu Carnona opid.	386
405	Carnutes, eorumque res.	98, 135. 116, 187, 124. 140. 204.
Candavia.	296. 333	
Carinius Rebilus legatus Cas.	231	
Canopus.	348	
Cantabri pop.	237	
Cantium Britannia.	92, 96	Carri & impedimenta Gallorum in bellis, 196, 243
Canusium opid.	230	
Capillo promisso sunt Britanni.	93	Carri Helvetiorum pro vallo.
Cappadoces in copiis Pompeii.	291	467
Cappadocia regnum Arianbarzani.	373	Carsuleus Casarianus praefectus.
Capita hominum occisorum adversus hostium opidum conversa.	470	371
in Capita singula liberorum ac servorum tributum impositum.	307	471
non nisi Capite Casaris relato pacem fieri posse,		96
		Carvilius rex.
		Casus memorabilis.
		269
		Cassi Britanniae pop.
		96
		Castivellaunus Britannorum dux. 92. & seq.
		Cassiana turma honos a Casare.
		466
		Cassius Longinus Casatianus.

INDEX RERUM

<p> <i>rianus</i>, 308. <i>eius timor</i>. 309 <i>Cassius Longinus</i> <i>propra-</i> <i>tor, in Hispania</i>. 381 <i>eius stipatores</i>. 384 <i>eiusdem odium apud</i> <i>milites</i>. 382, 383, 384. <i>pugna cum Mar-</i> <i>cello</i>. 387, 388. <i>vul-</i> <i>neratio & confanatio</i>. 384. <i>eiusdem mors</i> 390 <i>Cassius Pompejanus</i>. 346 <i>eius fuga</i>. <i>ibid.</i> <i>Castellani, castellorum</i> <i>domini</i>. 377 <i>Castellorum ingens nu-</i> <i>merus</i>. 315 <i>Casticus Sequanus</i>. 3 <i>Castor Tarcumdarus</i>. 291 <i>Castra castris inclusa</i>. 325 <i>Castra lunata</i>. 422 <i>Castra munire quando</i> <i>primum caeperint Galli,</i> 155 <i>Castra Q. Ciceronis à</i> <i>Gallis oppugnantur</i>. 106. 107 <i>Castra Posthumiana, lo-</i> <i>cus</i>. 457 <i>Castrorum Casaris exi-</i> <i>guitas in Britannia</i>. 81. <i>Pompejanorum</i> <i>luxuries</i>. 343 </p>	<p> <i>Catamantaledes</i>. <i>Sequa-</i> <i>nus</i>. 3 <i>Catafropus</i>. 412 <i>Catena ferrea pro funibus</i>. <i>Catrouleus Eburonum</i> <i>princeps</i>. 98. <i>tavo vitam</i> <i>finit</i>. 132 <i>Cato Casaris hostis</i>. 213 139. <i>Siciliae orator</i>. <i>ibid. eius de Pompejo</i> <i>querela. ibid. eiusdem</i> <i>ad Cn. Pompejum fi-</i> <i>lium oratio</i>. 409 <i>Catonis Lusitani oratio ad</i> <i>Casarem</i>. 461 <i>Catonis Viicensis molimi-</i> <i>na adversus Casarem</i>. 417. <i>eiusdem apud</i> <i>Viicam gratia, labor,</i> <i>exitus</i>. 446. 447. <i>vide</i> <i>M. Cato</i>. <i>Caturiges Galli</i>. 6 <i>Cavarillus Aedus capi-</i> <i>tur</i>. 175 <i>Cavarinus Senonum rex</i>. 118, 208. <i>Causam ex vinculis dicere</i>. 3 <i>Celeritas mutatis jumentis</i>. 285 <i>Celeritatis in bellis momen-</i> <i>tum</i>. 101. 110 130, 177, 371, 372 <i>Celta, qui & Galli</i>. 1 <i>Celtiberia regio</i>. 248 <i>Celtiberi</i>. </p>
--	---

ET VERBORUM.

Celtiberi pop.	237	ri. 110. observantia
Celtillus Vercingentorigis		mandatorum Caesaris,
pater.	140	135
Cenimagni	Britannia	Cilicia ordinatio. 391
pop.	96	Cimberius & Nasua Sue-
Cenomani. vide Auleri,		vorum imperatores. 22
Centrones pop. 6. Nervio-		Cimbrī ac Teutoni Ita-
rum clientes.	104	liam vastantes. 20
Cercina insula.	402	182. à Mario pulsī. 24
Cercinates Casarem com-		Cinga fl. Hispania, 243
meatu juvant.	416	Cingetorix, ejusque res
Cervi in operibus milita-		86. 97. 115. 120
ribus.	178	Cingulum opid. 225
Ceteio seu C. Atteio	Ca-	Cippi qui dicantur. 273
sar ignoscit.	447	Circino velut circumductum
Cetrata cohortes.	238	flumen. 23
Cetrati Afraniani occidun-		Circa epidum capitur
tur.	255	410
Chara radicis usus pro		Cispinus & Aquila Casari-
pane.	316	ani. 434
Cherronesus.	358	Civilis dissensio Romano-
Cherusci Germania pop.		rum. 188
121		Civilis dissensionis remedi-
Cibaria trium mensium		um. 215
molita. secum efferunt in		Civilibus dissensionibus
Helvetii.	4	quid accidere solet.
Cibus quibus Britanni abs-		389
tineant.	80	Civitas omnis Helvetia
Cibus servitute oblata peti-		in quatuor pagos di-
tus.	182	visa. 7
Ciceronis hybarnorum op-		Civitas Parisiorum &
pugnandorum consi-		Senonum. 116, 117
lium. 105, 106. pru-		Civitatum Germanica-
dentia. ibid. pericu-		rum laus. 129
lum. 107. cura Casa-		Civis Romani Gaditani. 272
		Civitas

INDEX RERUM

<i>Trium Romanorum bona, qui contra pop. Roman. arma tulissent Zama vendita.</i> 451 <i>Clades Casarianorum.</i> 324, 325, 326 <i>Cladibus praedecessorum suorum posteriores duces prudentiores sunt.</i> 62 <i>Clamor exercitus & signorum cantus auditus Antiochie.</i> 348 <i>Clamor in pugna non inutilis.</i> 349 <i>Clamoris terror,</i> 186, 479 <i>Classis Pompejana.</i> 291 <i>Casariana.</i> 293. <i>Casariana incendium.</i> 345 <i>Gallica adversus Romanos.</i> 56 <i>Cleopatra cum fratre suo pugnans.</i> 347. <i>à Casare regina Aegypti constituitur.</i> 372 <i>Clientum Gallorum fides.</i> 161 <i>Clodius Aquilius cæsus.</i> 465 <i>Clodii cædes.</i> 139 <i>Clodiana cædis reus Milo.</i> 301 <i>Clupea insula.</i> 276, 399 <i>Cn. Domitius Calvinus.</i> 88, 08, 445.	<i>Cn. Magius præfectus fabrum Pompejanus captus ad Casarem adducitur.</i> 230 <i>Cn. Piso Pompejanus.</i> 399, 406 <i>Cn. Pompeius Q. Tituri interpretes.</i> 104 <i>Cn. Pompeii adolescentis molimina.</i> 452. <i>eiusdem præsidium fragile.</i> 474. <i>res male gestæ.</i> 410. <i>ejus cædes.</i> 475 <i>Cn. Pompeii adversus Casarem iniquitas</i> 216 <i>mors, vide Pompeius.</i> <i>Cocostates Aquitani.</i> 65 <i>Cælius Vinicianus Casarianus,</i> 397 <i>Cælius de Rep. remotus.</i> 301. <i>ejus iniquitas.</i> 302. <i>eiusdem molimina frustra cadunt.</i> ib. <i>Cælii leges.</i> 300, 301. <i>Cohortes Colonica.</i> 274 <i>Cohorti uni Pompeiana decem Casariani certare non detrectant.</i> 22 <i>Colonnorum delectum habent Pompeiani.</i> 274 <i>Comagenus Antiochus.</i> 291 <i>Comana opid.</i> 374. <i>Belлона templum.</i> 392 <i>Cominist.</i>

ET VERBORUM.

Cominius.	422	Confluens Mosa & Rheo- ni.	73
Comius Atrebatensium rex, ejusque res	76, 81. 83.96, 118, 180, 191, 199, 200, 212	Conjugia Gallorum.	126
Commeatibus duobus re- portatus ex Britannia Rom. exercitus.	97	Conjuratio adversus Ca- sarem. 81.82. adver- sus Qu. Cassium Lon- ginum.	384
Commentariorum Casa- ris elegantia.	188	Confidii Longi Pompeiani crudelitas.	399, 400
Commentarios Caesaris Hirtius contexit.	ib.	ejus acta.	421, 449
Concilia nocturna & oc- culta.	113	ejus mors.	449
Concilium Gall. 17, 117		Consilia hostis audienda non esse,	99
Concilium armatum apud Gallos.	115	Consilium in ipso negotio non capiendum.	102
Conclamandi mos in ca- stris.	251	Consilium suum Caesar occultabat.	403
Conclamare vasa. ibid.		Constantia bonum.	24
Concordia bonis	100, 101	Consulendi occasio brevis.	100
Conditionem ab armato hoste Romani non acci- piunt.	106	Consulum & Pompeii ad Caesarem mandata.	222
Conditiones pacis aque quando maxime fieri possint,	296	Continentia Germanorum.	127
Condruſi Germani.	26	Conventus Thapsitanorum & Adrumetanorum à Caesare mulctatus.	451
130. Trevirorum clien- tes.	69	Convictolitanes Aduis.	156, 168, 175
Conductoribus adium annua merces habita- tionis donata.	301	Copiarum Caesaris pauci- tas. 290, 291. elevatio.	337, 338
Conetodunus & Gutur- vatus duces Gall.	140	Corbeus seu Correns Bel- lovacorum dux.	191, 192 ejus

INDEX RERUM

<i>ejus mors.</i>	200	<i>Crastini primipili Casariani fortitudo.</i>	340
<i>Corduba Casaris amica.</i>		<i>mors.</i>	344
273. <i>Hispania caput.</i>		<i>Cratium usus in bellis.</i>	315, 333
452. <i>eam Casar capere contendit.</i>	453	<i>Credimus libenter ea quae volumus.</i>	60, 279
<i>Cordubensis conventus Varronem excludit.</i>	273, 274	<i>Creditarum pecuniarum sine usuris solvendarum lex.</i>	301
<i>Cordubensium onus à Casio Longino.</i>	382	<i>Cremandorum cadaverum mos apud Gallos.</i>	126, 127
<i>defectio.</i>	386	<i>Crispus Sallustius proconsul.</i>	440. <i>eiusdem praetoris ad Cercinam insulam gesta</i>
<i>Corfinium Casar oppugnat.</i>	225, 229	<i>Crines mulieribus abscissi, & ex illis tormenta facta.</i>	294
<i>Coriis intactae turres.</i>	151	<i>Critognati Arverni crudelis oratio in obsidione Alesiae.</i>	180
<i>Corneliana cast.</i>	277, 285	<i>Crudelitas veterum Gallo- rum.</i>	125, 181
<i>Cornelius Balbus vulneratur.</i>	300	<i>Cuniculorum agendorum peritissimi Aquitani.</i>	62, 151
<i>Cornificius Caesarianus.</i>	387, 398	<i>Cupiditatis pecunia malum.</i>	128
<i>Coronam auream Pharnaces Casari miserat.</i>	394	<i>Curio Caesarianus, ejusque res</i>	222. <i>item.</i> 276. & <i>seq.</i> <i>ejus mors.</i>
<i>Cortice ex arboribus potius se victuros Casari- ani minantur, quam Pompeium è manibus dimissuros.</i>	316	<i>Curianorum militum trepidatio.</i>	273, 288
<i>Corus ventus.</i>	89	<i>Curiani Galli ac Germani.</i>	
<i>Cosam Milo oppugnat.</i>	301		
<i>Cotho Adrumeti.</i>	432		
<i>Cotta Aurunculeii vir- tus.</i>	102, 78		
<i>Cotus Aedius.</i>	156, 157		
<i>Cotus Thracum rex equites Pompeio sup- peditat</i>	291		

ET VERBORUM.

mani;	419, 420	eorum mira fides. ib.
Curiani equites à Scipio-		Diablantes Galli. 56
ne deficientes.	426	Diana Ephesia sanum
Curiosa deditio.	50. 55	spoliari jubet Scipio.
1.0		308. id interventu Ca-
D.		saris impeditur 3. 8
D Amasippi liberis Ca-		Dictator Julius Caesar.
sar ignoscit.	448	275. 279. dictatura
ejus mors.	451	se abdicat. 290
Damnnum privatum sa-		Didius Gadium praefectus
lutis publica causa non		473. ejus mors 475
formidandam.	146	Diei prolatio in exactio-
Dardani in copiis Pom-		ne pecunia, donatio dicta.
peii.	291	307
Decetia, opid.	156	Diei unius anteverfio
Decima legionis commen-		quantum ad summam
datio. 25, 26, 43, 80		faciat. 333
Decimus Brutus adole-		Dii Gallorum. 125. 126
scens. 57. clasís ad		Germanorum. ibid.
Masiliam praefectus.		Dii immortales omnibus
237, 246		casibus belli intersunt.
Decimus Lelius Asiati-		396
carum navium Pom-		Dii, quos pro sceleribus
peii praefectus. 291 312,		ulciscuntur impune
3. 4		diu grassari permit-
Decumae in octavas mu-		tunt. 9
tata. 451		Dioscorides & Sarapion
Decumanus miles, ex de-		legati Ptolemaei regis
cima legione seq. 406		ad Achillam. 350
Deiotarus ejusque res. 391		Dis, pater Gallorum. 126
392, 393		Disciplina memoria con-
Delphos Kalenus recipit.		stans, non literis. 124
320		Dissensionis malum. 101 156
Delta in Aegypto. 368		Drivico Helvetiorum le-
Devoti, qui Soldarii. 63		gatus. 8
		Diuviacus

INDEX RERUM

- Divitiacus** *Aduorum Dumnorix Aduus* Di-
 princeps, ejusque res. *Divitiaci frater, ejusque*
 3. 9, 10, 11, 18, 25, 37. *res. 3, 5, 10, 11, 12,*
 122 *88, 89, ejus cades.*
- Domicilia Gallorum in** *ibid.*
- Domitius** *Anobarbus* *131. Duoviri aciem inclina-*
tam restitunt. 357
- Pompeianus** 225. *ejus* 358
- de fuga ex Corfinio** *Duracius Picto.* 203
- consultatio, ibid.** *a Durocortorum opid.* 138
- Massiliensibus** *rece-* **Duumviri municipiorum.**
ptus, excluse Casare. 262, 232, 233
- 236, 246 *inde fuga.* **Dux** *quanquam in re de-*
 276 *speratissima animo non*
deficiens militibus gra-
- Domitius** *proditionis ar-* **tus.** 154
guitur. 281. *ejus ur-*
- bana gratia & digni-** **Ducis** *presentia animus*
tas. 335 *militibus restituitur.* 46,
 47
- Domitius Calvinus.** 308 **Dynasta** *provinciarum.*
ejus cura Pharnaces. 391
- 373
- Donilaus Gallogracus** *ad Dyrrhachium castra*
ccc. equites Pompeio *vicina ponunt Caesar*
suppeditat. 291 *& Pompeius.* 295
- Dotis ratio apud Gallos.** **Dyrrhachio** *intercluditur*
 126 *Pompeius.* *ibid.*
- Drapes Senonum prin-** **Dyrrhachii** *& in Achaia*
ceps, 204. & seq. ine- *gesta.* 319
dia mortuus. 211 **Dyrrhachina** *duo praelia*
Druidum descriptio. 123 *Casarem nonnihil debi-*
& seq. *litarunt.* 339. *ob ea*
Ducere bellum. 285 *Cesar a Pompejanis*
Dumnacus Andium dux. *ubique traducitur* 333
 203. *ejus fuga.* 204.
 205

ET VERBORUM.

E.

Ennius citatus. 464. 470

- E** Burones pop. 36. Tre-
virorum clientes. 69
ubi siti. 97. eorum de-
fectio. 99. humiles &
ignobiles. 100. prada
omnibus à Casare expo-
nuntur. 133. 134
vastantur. 137. vide &
Aulerci.
- Eburovices adversus R.
conspirant. 60
- Ediscendi studium apud
Druides. 124, 125
- Egesaretus Thessal. 308
- Eijcere naves. 303
- Elaver flumen. 157
- Elephantii condocefacti.
412
- Elephantii Scipionis. 398.
413. 431
- Elephantii communi pe-
riculo in aciem edu-
cuntur. 413. eorum
terroris muniendi ra-
tio. 437
- Elephantii LX. adversus
Casarianos producti.
424. eorum fuga. 443
- Elephantii LXIV. à Cas-
sare capti. 445
- Elephanto ferocienti vete-
ranus miles se fortiter
objicit. 443
- Elusates Rom. dediti. 57
- Epasnaftes Arverus.
212
- Ephesiam pecuniam au-
ferre Scipio conatur.
308. ei salutem Casar
affert. ibid. & 348
- Ephippiorum usus apud
Sævos indecorus. 67
- Epibata armantur. 407
- Epidaurum liberat Va-
tinius. 379
- Epirus tota Casari dedi-
tur. 296. 313
- Epistola mittenda mira
ratio. 110
- Eporedorix Eduus. 173
capitur. 175
- Equestris pralii consuetu-
do. 459
- Equestris pugna mira
exercitatio apud Ger-
manos. 31
- Equites mille Casariani
septem millia Pom-
peianorum equitum
sustinere non dubita-
bant. 336
- Equites Galli. 123
- Equitum Gallorum teme-
rarium jusjurandum. 74
- Equites Germani saepe in
praliis ex equis desi-
liunt, ac pedibus pra-
liantur. 67

A a Equitum

INDEX RERUM

Equitum Romanorum generositas. 203, 204	Executi à Pharnace cives Rom. 394
Equitibus quingentis Helvetii quatuor millia equitum Roman. prope pellunt. 10	Exercitus Caesarianus Dyrrhachinis praelis attenuatus. 339
Equi alga pasti. 410	Exercitus non minorem quam imperator ipse laudem consecutus. 24
Equorum mira docilitas 67.	Exercitus Rom. ab Helvetiis pulsus, & sub jugum missus. 5
Equorum studiosi Galli. ibid.	Exercitus Caesariani major pars tirones. 414
Equos suos assuescit Caesar non reformidare elephantos. 437	Exercitus Caesariani suis. 523.
Eratosthenes citatus. 119	Exercitus totius salus parva in re aliquando consistit. 297
Ergastula quadam Milo solvit. 301	F.
Ericius, pro castris. 326	F Abii Peligni facinus audax. 283
Essedorum usus in praeliis apud Britannos. 78, 82.	Fabius Max. Rutenos & Arvernos superavit. 67.
Essui pop. 97	Factiones Gallorum. 18, 172.
Etesia venti. 359	Fagum & abietem Britannia non habet. 92
Evocati Pompeiani. 338	Falcata quadriga Pharnacis. 396
Euphranor Rhodius vir fortis. 361. ejus mors. 368.	Falcium in navibus bellicis usus. 59
Exactiones gravissima Scipionis. 307	Fama in novitate antecedit. 306
Exactiones graves Casii. 382.	Fames
Exactor improbus ministris etiam suis odiosus. 288	
Excommunicatio veterum Gallorum. 123	

ET VERBORUM.

Fames ac penuria Afraniorum.	254	Fides clientum Gallo- rum.	161
Fames Casarianorum mi- litum & tolerantia.	148, 242, 243	Fides tota Italia angu- stior.	289
Familia Orgetoriga, decem millia hominum.	3	Fidei hostili non temere cre- dendum.	305
Ex Familia una duo simul in Senatu suo esse non poterant.	156	Fiducia Caesaris miran- da.	432
Fanum opid.	223	Fiduciaria opera lega- ti.	272
Fascium praelationis inur- dia.	341	Fiduciarium regnum.	366
Favonius Scipionem casti- gat.	320	Filia Ptolemai regis mi- nor.	353
Fautores Caesaris LXXIV. a Pompeio securi per- cussit.	463	Flumen velut circino circunductum circum opidum.	23
Faustus Sylla. 270. a Si- lino captus. 450. ejus mors.	ibid.	Fluminis alti transferendi ratto.	455
Femina notitiam intra ann. XX. Germani non habebant.	127	Flumen avertere Caesar molitur.	248
Femina a viris prodi ho- stibus metuentes, viros hostibus ipsa produnt.	15, 153	Flumina Rom. milites non morantur.	168, 169.
Feminarum pavor in urbis oppugnatione.	260	Foderis militaris fan- ciendi ritus apud Gal- los.	139
Ferraria Biturigum.	150	Felis arborum pasti equi.	321
Ferrariae officina a Pom- peianis instituta.	40	Fontem cuniculo intercipit Caesar.	210
Ferrum in Britannia na- scitur.	92	Fortissimi Gallorum Bel- gae.	1
Fides Caesaris.	425	Fortuna vx.	174
Fides Casarianorum militum constantissima.	422	Fraterna pietatis exem- pla.	12, 63, 413
		Frenati equi & infrena- ti.	406
		Frontani.	229
		Frigoris tolerantissimi Sue- Aa 2	vi.

INDEX RERUM

vi.	66		
Frigoribus exposita est Gal-			G.
lia.	9		
Fruventum deditiis suis		G	Abali pop. 173, 179
dandum curat Ca-			Gabini Casariani res
sar.	16		gesta. 378. mors. ibid.
Fruventum militibus cer-		G	Gabiniani milites. 291
tis diebus admetiebatur			347, 351.
Cesar.	10	G	Gaditani Caesaris fauto-
Fruventum suum Helvetii			res. 272
comburunt.	4	G	Galba Suesionum rex. 36.
Fruventi condendi modus			eiusdem filii Casari de-
apud Afros.	433		duntur. 41
Fruventi inopia in Casaris		G	Gallearum tegmenta ex vi-
castris. 416. ea leva-			minibus. 323
ta.	417	G	Galeati. 404
Fruventia & adificia		G	Gallia divisio. 1, 122
propria corrumpentes			Gallia omnis ad Septem-
Galli.	173		trionem est. 10
Fruventia intra munitio-		G	Gallia omnis pacata. 51
nes sata.	321		repente tumultuatur. 55
Fuga Ambiorigis mira.		G	Gallia provincia. 238
137, 138			Casari decreta. 22
Fuga per nox.	16, 196	G	Gallia tanquam prada
Fuga celanda ratio.	197		Germanis & Roma-
198, 200			nis exposita. 67, sub-
Fuga simulata fraus.	119.		acta. 211. libera esse
221, 206			jussa. 67
Fuga spem suis adimit		G	Gallia transalpina. 142
Cesar.	14		Gallia concilium, cui ne
Fulvius Posthumus.	323		orbis quidem terrarum
Funera Gall. magnifica.			possit obsistere. 154
126, 127		G	Gallia consensus adversus
Fusus seu Fusius Cale-			Casarem in libertate
nus. 293. ejus indu-			vindicanda. 99. 274
stria.	319	G	Gallia conventus Caesar
Fusus Cotta occiditur.			agit. 17. concilium in-
140			dicit. ibid. 117
			Gallia

ET VERBORUM.

- Gallia equitatus ad Caesarem in Britanniam profecturum convenit.* 88
- Gallia & Germania morum discrimina.* 14
18, 19. & seq.
- Gallia & Hispania regiones saluberrima.* 291
- Gallia fertilitas ac opulentia pra Germaniam.* 128, 129.
- Gallia imperium sibi vindicare volunt Helvetii.* 3. *Ariovistus, & Caesar.* 129. 134. & seq.
- Gallia motus repentini.* 86, 113
- Gallia praesidia distribuit Caesar.* 211
- Gallia provincia servitus.* 181, 182
- Gallia res gestas Hirtius absolvit.* 188
- Gallus Gallos fallens.* 61.
110
- Galli Belgae.* 34, 35
- Galli bellicosi.* 53, 114
139
- Galli, Celta lingua Gallica dicti.*
- Galli disciplina ergo in Britanniam proficiebantur.* 1:4
- Gallorum equitum mos. ibid. jusjurandum temerarium.* 174. vir-
- tus ac fortitudo mirabilis.* 244. 401
- Gallorum veterum mores & instituta.* 1, 5. & deinc. 122
- Galli à Dite patre progeniti.* 126. *Gracchi literis utebantur.* 124
- humanis victimis diis litabant.* 125. *Cimbri-*
co bello humanis corporibus vescebantur. 182. *in acie sedere soliti.* 197. *jumentis maxime delectantur.* 65. *etiam senes militant.* 196. *multos carros in bellis habent.* 244. *procero ac mirifico sunt corpore.* 49, 421. *religionibus dediti, eorumque dii, ac vota.* 125, 126. *armati in concilium veniebant,* 114. *novis rebus plerumque student.* 68
- in copiis Caesaris.* 238
- luba regis.* 286. *Pompeii.* 290. *proditores in exercitu Cas.* 42, 119. *urbes suas ipsi incendunt.* 146
- Gallorum ingenia candida & aperta.* 438. *inter se discrimina.* 1. *factiones duae.* 18. 122
- mira consuetudo in concilii armati indi-*

I N D E X	R E R U M
1. <i>Etione.</i> 114. <i>nobilium genera duo.</i> Druides & Equites. 123, 124	153. <i>fuga ac clades.</i> 54. 184. 186. Gallorum Labienianorum <i>caedes.</i> 419. <i>immensa copia.</i> 179
2. <i>præcipui Belga & Adui.</i> 216. <i>intellam adversus Ariovistum Caesar suscipit.</i> 20. 24. 25. <i>adversus Romanos conjuratio.</i> 55. 113	Gallis ignota Britannia. 76
3. <i>odium & insidia.</i> 100. 135. <i>rebellio.</i> 34. 37. 52. 61. 116. 142. 143	Gallicarum navium forma. 58
4. <i>ante Casaris adventum annua bella.</i> 125	Gallica classis adversus Romanos. 58. Gallica plebs vilitas. 110
5. <i>conjugia.</i> 126. <i>consilia subita & repentina.</i> 56. 68. <i>consuetudo erga liberos suos natu minores.</i> 126. <i>domicilia in æstu.</i> 131. <i>mors in rumoribus novæ excipiendis.</i> 35. <i>cum Casarianis prælium.</i> 53. 145. <i>disciplina ex Britannia allata.</i> 124	Gallicus victus cum Germanico non conferendus. 19. Gallico agro Germanicus ager non comparandus. <i>ibid.</i>
6. Gallorum & Belgarum eadem est oppugnatio. 27	Gallicorum murorum forma. 151
7. Gallorum fortitudo. 129	Gallinam Britanni non gustant. 99
8. <i>industria ac solertia.</i> 150. <i>infirmetas.</i> 68	Ganymedes eunuchus nutriticus Arsinoës. 355
9. <i>levitas ac mobilitas.</i> 34. 5. 68. <i>libertas.</i> 139. <i>molities in adversis.</i> 161. <i>temeritas innata.</i> 162. <i>facinus memorabile in mortis pro patria contemptu.</i>	ejus odium. 241. <i>impotens dominatio</i> <i>ib.</i> 372
	Garites Rom. dediti. 65
	Garoceli Galli. 7
	Garumna flu. 1
	Garummi pop. Aquit. 75
	Gebenna vel Cebenna mons. 142. 168
	Gemellalegia. 291
	Genabum, Carnutum opid. 140. 191. <i>diripitur atque incenditur.</i> 146
	Geneva Aliobrogum op. 5
	Genusum flu. 330
	Gergovia. 140. Boiorum opid.

ET VERBORUM.

- epid. 143. Arvernorum epid. 157. eius oppugnatio. 163
- Germania & Gallia morum discrimen. 122
123. & dein.
- Germani quando primum & qua ratione in Galliam transferunt. 17, 18, 19, 73. inde pulsi. 18.
- Germani auxiliares. 114, 175, 194. barbari ac feri. 17, 1², 67. bella non deprecantur 69. im portatis iumentis non utantur. 66. quatuordecim annis tecta non sateantes 23. fortunam contra Romanos tertio experiri nolunt. 113. Suevis se impares fatentur. 69
- Germani equites. cccc Casariani. 145. pedites summa velocitatis inter equites pugnantes. 31. 149. levis armatura. 234. transrhenum continenter cum Belgis pugnantes. 1.
- Belgis adversus Rom. contuncti. 35. eos Cas. ulciscitur. 120, 121.
- Germani & Galli Labieniani cum Casarianis fide data accipiaque colloquentes. 413. eorum cades. 420
- Germanorum ad Casarem legatio. 69. legati retenti. 72. in Romanos odium. 100. arrogantia. 70. cultus corporis. 128. cum Romanis conflictus. 33. clades ac fuga. 33. matres fam. preliandi tempus suis prescribunt. 31.
- Germanorum magnitudo corporis ac terror. 23. mos in bellis parandis. 128. nuditas. 127. perfidia & simulatio. 72. precacitas 67. superstitione in praelis suscipiendis. 32. trepidatio. 73, 74. vagatio seu peregrinatio, & error. 17, 128. virtus. ib. virtus. 177. omnis vita in venationibus & studio rei militaris consistit. 128
- Germanorum equitum virtus. 371
- Germanorum vspectum adversus Menapios dolus. 68.
- Germanos Galli quondam

INDEX RERUM

dam virtute supera-	Grando saxea in exercitum
bant. 129. eosdem in	Caesaris cadens. 423
Gallia diutius versari	Gravis armatura miles
indignantur Galli. 34	legionarius. 437
Germanos Caesar debel-	Græce ad Ciceronem scri-
lat, & Germanico bello	bit Caesar. 110
finem imponit. 71. 72,	Græce indocti Nervii. ib.
73. cætera qua ad	Græci contra Romanum
Germanorum descri-	imperium pugnare no-
ptionem, mores & in-	lentes. 296
stituta pertinent. 126,	Græcis litteris Galli olim
127. & deinceps.	usi. 124
Getuli & Numida, Ma-	Grudii Nerviorum clien-
rii beneficiarii. 415	tes. 105
ad Casarem deficiunt.	Grumus natura excel-
417, 418	lens. 457. 455
Getuli Confidium occi-	Guisruatus, Carnutum
dunt. 449	factionis princeps. occi-
Getulorum duo opida ca-	ditur. 208
piuntur. 410	
Getulorum equites sine	H.
frenis. 431	
Gladiatoria familia Milo-	H Aliacmon flus. 309
nis. 301	Harpagones. 300
Glans inscripta vice epi-	Harudes pop. 19. 32
stole missa. 457, 458	Heleuteri seu Eleutheri
Glandes fusa. 408	Cadurci. 179. Suestio-
Glasto se inficiunt Britan-	nes. ibid.
ni. 89	Helvetia omnis civitas
Gobanitio patrus Vercin-	in quatuor pagos divi-
getorigis. 140	sa. 7
Gomphi a Casare non toto	Helvetii ceteros Gallos
die expugnati. 333 334	virtute præcedunt. 1.
Gorduni, Nerviorum clien-	Germanis superiores.
tes. 105	25. Romanum con-
	fulera

ETI VERBORUM.

<i>sulem occidunt, exercitum sub jugum mittant. 5. Casarianos aliquot cadunt. 10. à Casare caduntur. 15. 25. obsides accipere, non dare soliti. 9. oppida sua commigraturi incendunt. 4. ea restituere jubentur. 16. profectioem in Galliam adornant. 3. quare patriam relinquere. 17. eorum iter. 3. 4. Rhodani transitu à Casare prohibentur. 6. Græcis literis usi. 17. eorum conjuratio. 3. feritas ac pervicacia in bello. 17. fuga. ibid. jactantia. 8. legatio supplex ad Casarem. 16. mos in judiciis. 4. perfidia adversus Romanos. 7. 8. virtus. 1, 2, 3. & deinde. Helvii po. 142. 174. 236.</i>	<i>Hiadertinorum in P. R. officia. 37 Hibernia insula. 92 Hibernorum Casaris expugnandorum consilium apud Gallos. 98, 99 Hibrida à Labieno conscripti. 407 Hiemare sub pellibus. 297 Hiemes in Gallia mature. 76 Hippo regius. 451 Hippotoxota. 291 Hispalis op. 272. 273 ejus oliveta. 467. ejusdem turbatio. 471. 472 Hispalensibus ingratitude exprobrat Casar. 476 Hispani equites. 98 Hispani in copiis Casaris. 417, 418 Hispanorum auxilia Gallis adversus Romanos. 63 Hispanorum pugnandi ratio. 240. seditio inter se. 381 Hispania principes ad Casarem transeunt. 255 Hispania apportabantur necessaria ad armandas naves Casaris. 85 Hispanica res tam Pompeianorum, quam Casarianorum. 238 & deinde.</i>
---	---

INDEX RERUM

- & deinde. 453-454
- Hispania qua a Casari-
is pacata. 329
- Hispania ulterioris fecun-
ditas & situs. 46. ea
dem patitur Cn. Pom-
peius adolescens. 453
- Hispaniarum aeditio. 285
- Hispani seu Ispani M. O-
ctavius a Cesare ab-
licnat. 293
- Horatius à Gallis immola-
ti. 125
- Hordeo corruptio & panico
vetere se alentes Masi-
lienses. 275
- Hordeo frumentum au-
ctum. 321
- Hospitalitas Germanorum.
128.
- Hospitalium sacrosanctum
460. ejus violati nefas.
ibid.
- Hospis consilia qualiter ac-
cipienda. 100
- Hospis in iniquum locum
pertrahendi stratagemata.
120.
- Hospitalium res prius dili-
genter exploranda,
quam praeium com-
mittas. 287
- Hyempsal rex. 428
- Iadertini, vide Hia-
dertini.
- Iberia inf. vide Hibernia
- Iberus flu. 249
- Iccius & Antebrogus
Rhemorum legati. 35
- Iccus angustia. 37
- Ignis faci solitus. 457
- Ignis supplicium. 3. 13
cum Igne pugnantes Casari-
ani. 107
- Igni vivi combusti Para-
denses. 446
- Igmbus nocturnis prodan-
tur aliquando milites.
317.
- Ilerda epidem. 239. 241
- Illyrgaeonenses pop. 248
in Illyrico gesta. 51, 54,
378.
- Immerentius Trinolban-
tium rex. 95
- Imitatores silentissimi Gal-
li. 150. item Alexan-
drini. 354
- Impedimentis amissis bel-
lum geri non posse. 174
- Imperatoris alia sunt par-
tes atque legati. 317
consilium milites ex-
plorare non debere. 25
166. conspectus, oratio
ac

E T V E R B O R U M.

ac presentia militibus animos addit & convertit. 25. 6. 402. in conservandis militibus studium. 255. in commissione pugna officio. 362	Insidia Labieni adversus Casarem. 424. detecta. 431
Imperatorem se appellat Scipio. 306. eo nomine indignus censetur a centurione Casariano capto. 315	Insidia praemonitis minus nocent. 198
Imperatores munera ac dona accipiebant re bene gesta. 394	Insidiarum occultandarum modus 371
in Impuberes etiam saevit Bibulus. 297	Insignia in praeliis accommodabant milites Romani. 44
Intendia adificiorum, incursionis hostium vulgare signum. 189	Insignium & signorum militarium occultandarum fraus. 163
Intio rex. 457	Instar legionis videri. 325. instar cohortium 365
Induciarum genus ex misericordia. 269	Integrum quid dicatur 371
Inductas Pompeiani postulant a Casarianis, & impetrant. 299	Intercessio tribunicia. 217. 218, 219
Induciomari Treviri suavellatio. 87. dolus ac defectio. 99. 100. fuga. 103. caedes. 115	Intermittere dare obsides 181
Infantibus in ardore pugnae non parcunt Rom. 153	Interpretes quotidiani. 12
Ingratos ac perfidos Caesar ulciscitur. 433	per Interpretes Caesar Gallicis locutus. ibid.
Inguinum seu Inguvium opid. 223	Issa insula. 293
Inimici alter alterum servantes. 108	Isthmum Caesar munit 320
	Italia sine vulnere a Casarianis capta. 329
	Italia sine Sicilia & Africa teneri non potest. 55
	Italia facultates & existimatio. 116
	Itineris Casariani ad hostes asperitas. 359
	Itineris difficultas in Africano exercitu. 257. 258

INDEX RERUM

- Libyrea scultyrea naves.* 408
Itius portus. 88
luba Numidia rex, Pompeii hospes & amicus, 278, 383. *Casaris hostis.* 408. *auxilia Pompeio suppeditat.* 383
elephantos triginta ad Scipionem adducit. 410, 413. *auxilia à Scipione abducit.* 411
ad Uticam male pugnat. 277. *Uticenses confirmat.* 284. *Curionem Casarianum vincit.* 288. *ejus crudelitas.* ibid. 434, 439
superbia & arrogantia. 428. *terror apud Casarianos, & rursus contemptus.* 423, 427
angustia. 411, 417
427, 448. mors 49
judiciorum mira forma: ut alii audirent alii judicarent. 290
Julius Casar Cos. creatur. 289. *vide Casar.*
lumenta aalga pasta. 410
lumenta sua sarcinaria Afraniani ipsi occidunt. 259
lumentis maxime delectantur Galli. 67
Inni pœnitentia. 460
Jupiter à Gallis cultus. 127
Lura mons altissimus, 25
lusjurandum Labieni in favorem Pompeii. 296
lusjurandum temerarium equitum Gallorum. 270.
- L.
- L** *Abieni Casaris legati, castra oppugnata.* 115. *ejus stratagemata.* 116, 120, 172, *supplementum.* 169. *cum Gallis pralium.* 171
virtus. 170
Labienus à Casaris inimicis ad defectionem sollicitatur. 215. *Cingulum opidum exadificat.* 224. *Pompeio jurat.* 306. *ejusdem cum Vatimio de pace altercatio.* 300. *adversus Casarianos crudelitas.* 329. *Pompeio assentatur.* 337. *acies contra Casarem.* 404
insultatio in milites Casarianos. 405
insidia adversus Casarem. 424. *detecta.* 434
fuga & clades. 419
mors. 470
Labor qui labores omnes finiat, non ingratus. 359
Laboris intolerantes Galli. 49, 155
Labari

ET VERBORUM.

Labore ac duritie à pueris student Germani. 127	Legati singulis præfere legionibus. 32, 164
Labrum duntaxat superius non radunt Britanni. 93	Legatorum violatorum ultio. 60
Lacetani seu Iacetani ad Casarem transeunt. 248	Legatos Casaris Galli violant. 55. Pompeiani item. 463
Lacryma ficta. 367	Legio centuriones suos cadens. 443
Lacte & pecore vivunt Suevi. 67	Legio gemella. 292
Lacte, caseo, carne vivunt Germani. 127	Legio septima. 82
Lacus Lemanus. 2, 5	Legio octava. 338
Lamina seu talea ferrea pro numismate. 92	Legionis nona imminutio atque afflictio 326
Lanista in modum Casaris suos adversus elephantes instituit. 437	327, 338
Largitio Casaris. 275	Legionis decima virtus. 25
Largiter posse. 10	Legio XI. Casaris impar caeteris. 193
Larinales pop. 229, 230	Legio XXVII. tyronum. 308
Larissa opid. 334	Legio tricesimsesexta. 379
Latobrigi patriam suam deserunt. 4 redeunt. 16	tricesima septima. 357
eorum numerus. ibid.	Legio vernacula. 24
Latrocinia quadam apud Germanos infamia non sunt. 234	Legio veterana. 305
Latrones dicti Romani ab Aduis. 160	Legione una Gallia ulterior obtenta. 6
Legati alia sunt partes, atque imperatoris. 318	Legiones Casaris veteranae & nona. 193
Legati officium. 272	Legiones dua Casari detractae, Pompeio tradita. 222. ea primariae erant in exercitu Pompeii. 243
Legati iure gentium sacrosancti. 55	Legiones Pompeii. 291
	Legiones semper dua pro castris Casaris excubabant. 151
	Legio-

INDEX RERUM

- Legionum inter se distans & consensus. 385.
& seqq.
- Legionum Romanarum robur admirabile. 53
- 197
- Legionarii militis virtus. 443, 444
- Legionarii in equos impositi. 26
- Leguminibus etiam contenti erant Casariani milites in inopia. 317
- Lemanus, vide Lacus.
- Lemovices populi. 141
- Levium opid. 472
- Lentulus Asculo expellitur. 225
- Lentulus Spinther à Cesare dimissus. 229
ejusdem fuga. 225
- Lentulus Marcellinus quaestor. Casarianus. 323
- Lentuli consulis es alienis. 218. odium in Casarem. 219. senium. 334
- Lentulus & Marcellus Coss. Casaris hostes. 21. 224. Roma metu Casaris aufugiunt. 223
- Lentunculi navigia piscatoria. 28
- Lepidus proconsul. in auxilium à Cassio vocatur. 317
- Lepontii populi. 70
- Leporem Britanni non gustant. 92
- Leptis civitas libera. 401
- Leptim op. Labienus oppugnare conatur. 413
- Leptitanorum multitudo. 451
- Levaci Nerviorum clientes. 105
- Leuci populi. 24
- Levis armatura inter equites interjecta. 407
- Levis armatura pedites. 199
- Lexovii seu Lexubii populi. 56, 60
- Lex Aduorum de magistratibus creandis. 156
- Lex Julia. 224
- Lex Pompeia de ambitu. 290
- Leges Caeciliae duae. 301
- Libertas Gallorum. 55
- Libertatis cupiditas. 99
anlcedo. 56. stimulus. 46
- Libertini in militiam adscripti. 46
- Libo Pompeianus cum Casare ad Oricum colloquitur. 298. insulam Brundisiam occupat. 301. Casarianos terret. ibid. Brundisio discedit. ibid. vide Scritonius.
- Liburnica classis Pompeiana. 292
- Licentiam

ET VERBORUM.

Licentiam militarem	Casar	Livineus Regulus, Adria
castigat.	426	meti profectus. 447
Licinius	Domasippus	Loc: iniquitas. 154, 165
289		184
Lictores habere privati		Locorum mutatio propter
non licebat.	220	salubritatem. 215
Ligaritis P. à Casare neca-		Longarum navium agili-
ri jussus.	433	tas. 90
Ligurinus, vide Q.		Longinus Casarianus. 381
Liger, seu Ligeris fl.	55	382
141, 163		Lorica. 178
Lilium, munimenti ge-		L. Amilius decurio e-
nus.	179	quitum Gallorum. 14
Lilybaeum promonterium.		L. Afranius legatus Pom-
398, 399		peii. 237. proditionis
Limenium opp.	202	postulatus. 335
Longones pop.	15, 25, 70	L. Aurunculeius Cotta
Lutivium usus in flumini-		legatus. 39, 40, 97. ejus
bus trahendis.	7	prudens consilium.
Lisous Aduus Dumnor-		98. vulnus. 103
gem apud Casarem de-		mors. 104
fert.	10	L. Cella Casar ignoscit.
Litata internecio.	469	448
Liviceus Aduus, ejus-		L. Casar adolescens lega-
que fratres. 159, 161		tus. 17, 2. L. Casari
ejusque pericula ac fuga		Vincam venienti obviam
159, 160, 161, 167		it. 19. 447
Litara Casaris Graecae ad		L. Canulejus legatus Cas.
Ciceronem,	110	312
Litara Casaris vix atque a-		L. Cassius consul ab Hel-
gre in senatu recitata.		vetis casus. 5, 8
217		L. Cassius Longinus.
Literarum perferendarum		308
difficultas.	109	L. Cispinus Casarian. 432
Literis disciplina Druidum		L. Decidius Saxa. 251
non mandabatur.	124	L. Domitius 229. in Ce-
Litora omnia venas aqua-		saris potestatem venit.
ductos habent.	357	228. ejus fuga. 276
		L. Domi-

INDEX RERUM

L. Domitii sententia de tribus tabellis judi- cibus dandis in causa eo- rum qui à Pompeio non stetissent. 335. ejusdem mors. 344 L. Fabii centurionis seu virtus, seu temeritas ad- miranda. 165 L. Herrius à Pompeio ad Parthos missus. 335 L. Iunius seu Iulius Pa- tiecus. 453 L. Laterensis mors. 385 L. Lentulus Cos. 214 ejus mors. 348. vide Lentulus. L. Licinius Squillus Cas- sium sauciat. 384 L. Luceius Pompeian. 299 L. Manilii proconsulis fu- ga. 62 L. Manlius pr. Pompeia- nus. 230 L. Mergilio. 385 L. Metellus trib. pl. Ca- sari objicitur. 235 L. Minutius Basilus. 131 ejus ad Casarem episto- la. 462 L. Munatius Plancus. 98 L. Nasidius Pompeianus. 264 L. Paulus consul. 213 L. Petrosidii aquiliferi mors. 104	L. Piso, avus L. Pisonis, soceri Casaris, ab Hel- vetiis interfectus. 7 L. Piso censor. 217 L. Plancus Casarianus. 400 L. Pupius centurio. 224 L. Racilius adversus Cas- sium conspirat. 384 ejus mors. 387 L. Roscius. 98, 113, 208 L. Rubrius. 229 L. Septimius tribus mil. una cum Achilla Pompeium interficit. 348 L. Sertorius. 214 L. Staberius Pompeia- nus. 296 L. Sylla. 13 L. Ticius eques Rom. 421 L. Titius trib. mil. 386 L. Tiburtius vulneratur. 300 L. Torquatus Orici pra- fectus. 295. se & Ori- cum Casari dedit. 296 ejus mors. 451 L. Valerii Praconini le- gati mors. 62 L. Vareni centurionis egre- gium pro inimico faci- nus. 108 L. Vibullius Rufus. 294 Lucretius Vespillo Pom- peianus. 292 Lucerius seu Luterius Cadur-

ET VERBORUM.

Cadurcus.	141. 204	127. apud Germanos
Luna plena vis in aestibus maritimis.	82	129. apud Aduos.
Luna nisi nova Germanos non contendere.	81	155. prapostere decernuntur Roma.
Lunata castra.	442	Magistratus Romae sancti.
Lusitania.	237. 383	Magnitudo corporis, & vires ut parentur.
Lusitani Hispalim oppugnant.	473	Malaca urbs.
Lusitani levis armatura.	243	Malacia ac tranquillitas maris.
Lutetia Parisiorum.	117	Malo praesenti, aliis malis mederi.
Lux seu dies pudorem malefactoribus affert.	170	Malcus Nabataorum rex.
251		Mandubiorum fames ac miseria.
Luxuries Pompeiani exercitus.	342	Mandubratius Britannus.
Lyssum seu Lissum opid.	304. 312	Manilius Tuscus.
		Manus ferrea.
		Manus rebellibus praecise
		210
		Marcellus inimicus Caesaris.
		215
		Marcellus cum Cordubensibus à Cassio deficit.
		387
		Marcus Crispus praesidio Thabenensibus mittitur.
		440
		Marcomanus Germanus
		32
		M. Accilius legatus Caesaris.
		293
		M. An-

M.

Macedones equites in Pom. copiis. 391

Macedonia pars libera. 308

Machina bellica Romanorum barbaris admirationi sunt. 49

Machina varia Alexandrina. 354

Magetobria clades. vide Amagetobria.

Magistratus Gallorum.

I N D E X R E R U M

M. Antonius legatus Ca-	M. Mettius Ariovisti ho-
saris. 183. quaestor.	spes. 30. libertus. 33
189. Brundisio praest.	M. Octavius Pompeia-
302. ejus sacerdotii pe-	nus. 292. 294. 379
lucio. 215	M. Opimius praefectus
M. Antonius trib. pleb.	equitum. 331
218.	M. Petreii centurionis pra-
M. Aquinius. 428	clarum facinus. 166
M. Aquinio Catonis filio	M. Petreius Pompeii le-
Cesar ignoscit. 447	gatus. 406. ejus vul-
M. Aristius trib. mili-	nus. 407. fuga. 449
tum. 162	mors. 450
M. Bibulus praefectus ma-	M. Plotius vulneratur.
ris. 292. v. Bibulus.	300.
M. Calidii sententia de	M. Pomponius Casaria-
rep. in dissensione ci-	nus. 347
vili. 21	M. Rufus quaestor. 276
M. Cato Uticensis 409	289.
418. 445. vide Cato.	M. Silanus. 116
M. Coelius Rufus pr. 301	M. Trebius Gallus. 55
M. Crassus. 13. a Partho	M. Tiro ignominiose mit-
interfectus. 306	titur. 427
M. Eppius. 448	M. Varronis in ulteriore
M. Favonius Pompeia-	Hispan. legati mutatio.
nus. 399	272. ejus legiones. 292
M. Lepidus pr. 290	Mare bis aestuans XII ho-
M. Marcelli sententia de	varum spatio. 57
rep. in dissensione Ce-	Mare conclusum, & ma-
saris ac Pompeii, 217	re apertum. ibid.
item praetor appellatus.	Maris transitus Caesarem
387. ejusdem prudent-	prohibere Pompeias co-
tia. 388	natur. 292. 293
M. Messala & Piso Cos	Marium omnium non ean-
21.	dem esse naturam. 57
M. Messala legatus. 410	Marii affinis Caesar. 215
	Ma-

ET VERBORUM

- Maritimorum Gallorum rebellio adversus Casarem. 54, 55, 56.
 Maritimorum oppidorum munific. 58
 Marrucini pop. 229, 230, 283.
 Mars. 125
 Marsi centuriones perfecta. 278
 Marsorum mil. virt. 227
 Masiliensium res. 236, 237, 246, 247, 248, 267.
 De se eorum nomini & vetustati desert Cas. ne eos perdat. 276
 Matara. 15
 Materiani, frumentari. 178.
 Materie inopia laborat Africa. 408
 Matisco ovid. 188
 Matrona fluvius. 1
 Mauri equites. 401
 Maurorum equitum duo millia à minus triginta Gallis equitibus in urbem repelluntur 400, 401
 Mazaca opid. 392
 Mediomatrices. 70, 179.
 Medobrega Lusitania oppidum. 482
 Melodinum op. vide Metiosedum.
 Memoria exercitat. 124
 Menapii Galli. 36, 56, 71, 84. ab Vespasibus oppressi. 88, eorum vastata. 83. rebellio. 116.
 deditio. 120
 Mendacii usus in captandis militum animis. 159, 160.
 Menedemus Macedonia princeps. 308
 Mercatorum commercia cur admittant Suevi. 66
 Mercatura commercio nationum vires enervari. 1
 Mercurius precipue apud Gallos colitur. 125
 Metiosedum oppidum. 170
 Metropoli oppidum. 334
 Messala Casarianus Vicam custodit. 447
 Messana periclitatio. 345
 Miles non minus modestia & continentia, quam virtute & animi magnitudine commendabilis. 166
 Militis adversus imperatorem ingratitude. 348
 Militis etiam agerrimi mirus animus. 135
 Militis veterani cum elephanto pugna. 423
 Milites a mane ad vespertanum

INDEX RERUM

- ram jejuni in armis stantes.* 431
- Milites ab imperatoris auctoritate pendere debent.* 167
- Milites in conspectu Imperatoris enixius contendunt.* 59
- Milites luce magis in officio continentur.* 231
- Milites præ pavore testamenta condentes.* 23
- Milites propter res maximas gestas peccandi licentiam sumentes.* 444
- Milites se ipsos plebentes.* 330
- Militum amor erga Caesarem.* 262. *alacritas augenda magis quam reprimenda.* 340
- Militum insolentia.* 350
- Militum pretium in seditionibus civilibus.* 352
- Militum suorum cura Caesaris.* 112. 132. 143. 189. 252. 253. 254
- Militum tyronum ruditas.* 136
- Militibus animus vel minima spe victoria monstrata accenditur.* 64
- Milites fortes Caesar honoribus ac muneribus prosequitur.* 318
- Milites suos confirmat Caesar.* 220. 292
- Militaris disciplina & severitas largitione nimia minuitur.* 382
- Militaris rei dedecus in exercitu Caesaris non admissum.* 324
- Milo cadis Clodiana reus* 301. *ejus munera.* 302. *ejusdem molimen ac mors.* *ibid.*
- Minerva dea.* 125. *ejus templum.* 348
- Minutatim se recipere.* 43
- Minutius Rufus Pompeianus.* 291
- Minutius Silo, L. Rutilii cliens.* 383. *conjuratiōis adversus Cassium index.* 384. *excruciatur.* *ibid.*
- Miracula post victoriam Caesaris.* 348
- Miseriam fortiter ferre, virtus est.* 180, 181
- Mitridates Pergamenus.* 358. *Cæsari se jungit.* 368, 369. *rex Bosphori à Casare constituitur.* 397
- Mona*

ET VERBORUM.

Mona insula.	92	cienda.	294
Monomachia.	466	Mulierum trepidatio in	
Morini Galli. 36. 56. ul-		urbis oppugnatione.	
timi Gallorum pacati.	265		
65. eorum ad Casa-		Mulieribus & infanti-	
rem legati. 75. Casa-		bis non parcunt Rom.	
rianos ex Britannia		milites.	153
reduces invadunt.	84	Muliones equitum speciem	
in potestatem Romano-		exhibentes.	163
rum rediguntur. ibid.		Munatius Plancus (asii li-	
Atrebatibus à Cesare		gloriam gladio transji-	
attributi.	180	cit.	383
à Morinis in Britanniam		Munda opidum.	470
trajectus brevissimus		Mundensis campus.	467
est.	77	Mundensium ducum ca-	
Moritasgus Cavarini re-		des.	473
gis frater.	113	Munera ac dona à sociis	
Mortis metus ut tollatur.		& amicis recipere soliti	
125. mortis presentis		Imperatores Romani re	
pro patria mirus con-		bene gesta.	394
temptus.	152	Municipia Roman. pecu-	
Morti se facilius quidam		nias conferre coguntur.	
offerunt, quam dolorem		220	
patienter ferant.	181	Munitiones Caesaris ad	
Mortui facile culpantur.	200	Alesiam.	177, 179
Mosa fluvius.	70	Munitiones Caesaris &	
Mulieres & pueri in mu-		Pompeii ad Dyrrha-	
ro dispositi ad speciem		chium.	314
duntaxat.	293, 294	Munitionum ambitus inu-	
Mulieres Germanorum		sitatus. 323. vide O-	
rhedis & carris impo-		pera.	
sita. 32. earum autori-		Muri opidorum Gallico-	
tas in bellis.	33	rum.	151
Mulierum Gallicarum mo-		Muri hostilis primum con-	
in praliis.	165	scendendi gloria.	165
Mulierum crines praefecti		Murus mira longitudi-	
ad tormenta bellica effi-		nis.	5
		Musculiforma.	268
		Mutatio-	

INDEX RERUM

- Mutationes magna par-
 vis momenti sunt. 327
 Myoparo. 380
 N.
Nabatrorum rex Mal-
 eius. 353
 Nannetes Galli. 6
 Nantuates. 7
 Narbo urbs. 61, 122, 220
 Nardum & resnam sibi
 infundens mortiferus.
 tus. 473
 Nesidii classis. 433. ob
 eam receptam Sulci-
 tani a Casare multan-
 tur. 451
 Nasidiana naves. 66
 Nasua & Cimberius Sue-
 vorum imperatores. 22
 Naves Britannorum.
 245, 246
 Naves Casaris. 55, 76,
 85, 88, 91, 233, 245,
 290, 191, 292, 314
 Naves longa. 78, 79, 86
 Navium (Casarianarum)
 afflictatio. 89, 91, 421
 Navium Gallicarum for-
 ma. 58, 59
 Navium Rhodiarum nau-
 fragium. 303
 Navium Romanarum cum
 Gallicis impar praelium.
 58. & seq.
 Navale certamen Roma-
 norum & Gallorum.
 ib. Massiliensium & Ca-
 sarianorum. 265. Vati-
- nii & Octavii. 380
 Nausacius, videtur. 308
 Nausea a salo. 304
 Neapolis. 399
 Nebula crassa in bello
 aliquando magnam
 momentum. 455
 Necessarium tempus. 155
 Necessitas omnia perqui-
 rit. 359
 Negligentia ex disturni-
 tare. 195
 Negligentis ac remissio-
 nis perniciēs in obsi-
 dione. 294
 Nemetes Germani. 32
 Nemetocenne opid. 212
 Nervi equitatus nihil o-
 culum valebant. 42. Gal-
 lorum ferocissimi. 35
 Grace indocti. 110
 militaria opera Ro-
 manis facere docti. 107
 fuga. 111. eorum client-
 tes 104. mores. 42.
 astus, 111. mal-
 titudo. 106. rebellio
 ac fractus. 43. 106. de-
 ditio. 58, 117
 Nicomedis Bithynii nobi-
 litas. 391
 Nicopolis opid. 371
 Nili aqua limosa atque
 turbida. 355
 Nitiobriges pop. 142. eorum
 rex Teutomarus. 155
 in Nive altissima Casar
 viam

ET VERBORUM.

viam facit.	142	278, 285. incursio in	
Norica opidum.	4	exercitum	Casaris.
Noricus ager.	ibid.	400, 436	
Noricus rex.	339	Nymphaum portus.	304
Noviodunum opid.	40		
168			
Nox dierum xxx in in-			
sulis Britannicis.	93	Obsessorum fortis &	
peccantibus amica.	255	audax eruptio, nec	
Noctis licentia.	227, 231	minus felix.	294
Noctem diei prapponant		Obsides retenti.	18
Galli.	26	Obucula opid.	386
Noctes in Britannia		Ocelum opid.	6
quam in continente		Octavii Pompeiani ca-	
breviores.	93	stra expugnantur.	294
Noctium, non dierum nu-		eius cum Vatinius na-	
mero spatia temporum		vale praelium.	380
metiuntur Galli.	126	fuga.	381
Nocturna Gallorum con-		Octodorus seu Octodurus	
cilia.	15	Veragrorum vicus.	52
Nocturna opera Cesa-		incensus.	54
rianorum obsessorum.		Octogesa opid.	249
105		Oculorum effossio.	141
Numeius & Verodotius		Olovico Tentomati pa-	
Helvetiorum legati.	5	ter.	155
Numida & Cretes sagit-		Onustus, cum genitivo	
tarii.	37	433	
Numida & Getuli a Sci-		Opera bellica Romano-	
pione multi dilabun-		rum Aduaticis admi-	
tur ad Casarem	45	rationi sunt.	49
Numida in cruce suffixi.		Opera Casaris ad Ale-	
40		siam. 177, 178, 179,	
Numidarum adversus		ad Massiliam. 268. &	
Curionem stratagema.		seq.	
288		Opidum quod dicatur	
Numidarum celeritas.		Britannis.	96
436. eorum equi in-		Opida Hispania munita.	
frenati 431. clades.	456		

INDEX RERUM

Oppius legatus Caesaris.	Pagi Tigurini robur.	7, 8.
435	Palapharsalica	victo-
in Orbem se adversus ho-	ria.	381
stes colligendi ratio.	Palma ex pavimento ena-	
84.	ia.	348
102	Paludes Morinorum.	84
Orchomenum Caesar reci-	Palus inter duo castra me-	
pit.	dia.	38. in Sequanam
Orcinia silva.	influens.	169
Orgetorix, Helvetiorum	Panis a famelicis in ho-	
princeps.	stium castra abjectus.	
1, 3. ejus filia	316 317. e radice fa-	
& filius capiuntur.	ctus.	ibid.
15.	Panico se alunt Massilien-	
mors ejusdem.	ses.	275
3	Parada opid. direptum.	
Oricum opidum Caesar re-	446	
cipit.	Paratonium.	325
293	Parentare civibus.	148
Oscenses pop.	Parisi populi.	117
248	Parthi Romanorum ho-	
Osismii Romanis dediti.	stes.	211
50	Parthicum bellum.	216
Oracili Crassi perju-	Parthinorum opidum ex-	
rium.	pugnatum.	312
305	Parthinos Pompeius pra-	
P.	da loco habuit.	313
	Pastores indemiti.	246
	Turini a Milone sollici-	
	tantur.	301
Pabuli equorum inopia	Pax quando optime fiat.	
apud Pompeianos.	295	
321. pabuli inopia ju-	Pax unius diei.	50
menta sua occidunt	Pacis studiosus Caesar.	295
Pompeiani.	eam cum Pompeio saepe	
259. sine	frustra tentat.	ibid.
pabulo retenta jumenta	Peccandi impunitatem	
toto quatruiduo.	sibi arrogant milites	
ibid.	post	
Pacatorum insigne in bel-		
lis.		
165		
Pacidii Pompeiani ad-		
versus Casarem pugna		
441. ejusdem mors.		
ibid.		
Pamani Germani.		
36		
Pagi centum Suevorum.		
22		

ET VERBORUM.

post victoriam.	444	Perfuga multi quotidie ad Caesarem confluebant.	
Pecunia confluenda com- menta.	306, 382, 383 384	163	
Pecunia cupiditatis ma- lum.	129, 449	Periclitari fortunam.	295
Pecunia è fanis tolluntur.	229	Perjuriū Caesar ulcisci- tur.	433
Pecuniam publicam sibi oblatam Caesar repudiat,	229	Petra locus.	313
Pecus loco frumenti impe- raturum.	244	Petreius legatus Pompeii 238. eius furor.	256
Pecoris cupidi barbari.	134	vulnus. 08. vide A- franius.	
Pedes equestre prælium faciens.	459	Petreii mors,	403
Pedites Germani inter equites præliari soliti.	30. 174	Petreius Thessalus.	308
Pedites mira celeritate equorum cursum ad- aquantes.	30. inter equites pugnant.	Petrocorii populi.	179
169.	211, 436	Pharus quid sit.	352
Peligni pop.	225	Pharita.	364
Pelles pro velis.	58	Pharnacis res gesta.	364
Pelles vestitus Suevorum.	66, 123	363, & seq.	
Pelusium se confert Pom- peius.	347. id à Mi- thridate capitur.	Pharsalici exercitus clades.	342, 343
368		Pharsalus,	292
Pentiremes seu penteres duæ Casariana captun- tur.	432	Philippus trib. pleb.	220
161.		Philo Pompeianus Hispali.	472
Perfidia Æduorum	161.	Photinus seu Photinus eunuchus, nutricius	
Perfuga Casariani.	322	Ptolemai regis.	349
323		ejus mors.	352
		Picenum.	225
		Pictones pop.	202
		Pilorum cacumina arden- tia.	424
		Pirusta Illyrici.	86
		Pisaurum opidum,	223
		Piscibus & ovibus avium vitantibus populi.	70
		Piso Aquitanus occiditur.	72

INDEX RERUM

- Planities xv mill. passuum. 418
- Plebs Gallorum, servorum loco habetur. 123
- Plebis Gallica tutamen adversus potentiores 122
- Plebem solam vix bellum conflare posse. 200, 201
- Pletorii Rustiani mors. 451
- Pleumosii, Nerviorum clientes. 105
- Plumbum album in Britannia. 92
- Pluvia saxorum. 423
- Pompeia lex ambitus. 290
- Pompeia Caesar ignoscit. 450
- Pompeii & Caesaris amicitia. 116. ab alienatione Pompeii. 216, 220 amulatio, obtrechatio & studia adversum Caesarem. 215, 218
- arrogantia ac superbia parem non ferentis. 234, 235, 315, 320. amici. 248
- antiquitas, nomen & existimatio. ibid. 313, 338, 386. dominatio Romanis suspecta. 215. legati & mandata ad Caesarem. 221
232. eius dignitati Caesar semper sustulit. 232. gratia in Senatu. 224. in Hispania. 273
- Brundisio abituri opera adversus Caesarem. 229, 230. facultas in parandis copiis. 290, 291. exercitus & unde conscriptus. 227, 229. 291. dnces. 197. acceleratio ad Dyrrhachium. 296. inde exclusio. 313. dictum de Caesare 299. ambitio. 315, 319. eum ad pugnam elicere Caesar cupit. ibid. ejusdem exercitus penuria. 321 honor. 328. praesumptio de victoria & fuga Caesarianorum. 334. 335. luxus. 342. castra expugnata. 345 nomen in scutis militum inscriptum, & mox detractum. 386. res praeclare gesta. 456, fuga & incummoda & adversa. 296, 341. 345. mors. 348
- Pompeii filii res 313, 466 & seq.
- Pompeiana aciei instructio. 338. classis administratores. 291, 293
- Pompejanarum partium inclinatio. 316, 447
- carundem sanctoribus Caesar ignoscit. 447
- Pompe-

ET VERBORUM.

Pompeiani praefecti per-	Pontones.	205
fidia adversus Casa-	Pontum Caesar recipit,	
rianos tirones.	304	396
Pompeiani saepe ad Casa-	Pontum Pharnaces occu-	
rem deficiebant, raro	pat,	374
contra.	323, 461	
militum mala valetudine	Portenta victoriam Caesaris	
laborantes.	secut a.	348
315	Posse largiter.	11
Pompeianorum metus.	Posthumiana castra.	457
295. eorum & Casaria-	Præda virtute parva, grata,	
norum de pace collo-	369	
quium.	300. in dif-	Prædonum bellum.
ficultatibus	patien-	276
tia.	307. exactiones.	Prælium equestre.
ibid. fames & angu-	navale.	425
stia.	378. fuga ac cla-	359
udes.	318, 341, 344.	Prælia sex à Casare uno
350. à victoria spiri-	Præscriptio, prætextus.	die facta.
tus.	307	318
328. vana spes de	Præsidium Iuba regis	
victoria.	apud Thabenam interfi-	
335. deditio.	citur.	440
344. in acie Pharsa-	Prætores inter se adver-	
lica casarum nume-	sarii.	301
rus. ibid. eisdem victis	Prætorum de imperio, ad	
vix usquam perfugium	populum referebatur.	
est.	220	
347	Prævertere rei alicui,	
Pompeii Ruffi periculum.	156	
444, 445	Præciani Romanis dediti,	
Pomponius Casarianus.	56	
345	Precibus aliquem detestari,	
Pontis in Rheno à Casare	132	
facti ratio & forma.	Princeps, id est, prima.	
74, 75	26	
Pontem celeriter efficit	Pro rata parte.	225
Cesar.	6	
120, 245	Proconsul cum imperio	
Pontem Genevensem Casar	ad urbem manens.	117
rescindit.	6	
Pontem in Azore Casar	Prævincia Gallie servitus	
facit.	B b 2	ad

INDEX RERUM

- res. 180
 ad Ptolemaeum regem
 Aegypti Pompeius fugi-
 ens se confert. 347
 Ptolemaeum inter & Cleo-
 patram Caesar arbitrium
 se interponit. ibid.
 Ptolemai patris testamen-
 tum. 349
 Ptolemaeum puerum
 regem Caesar benigne in
 suam potestatem recipit.
 351
 Ptolemai regis pueri fletu
 lacrymas. 367
 Ptolemai regis castra op-
 pugnat Caesar. 370
 372. mors. 371
 Puberes omnes armati
 convenire coguntur.
 armato concilio indicto
 apud Gallos. 115
 P. Atilius seu Attius. 276
 P. Atrius eques Romanus
 a Cesare captus. 43
 veria donatus. 447
 P. Calpurnius Pompeianus.
 471
 P. Censidius pro explora-
 tore missus falsa renan-
 ciat. 13
 P. Cornelii Scipionis mors.
 451
 P. Crassi adolescentis res
 gesta. 33, 53, 54, 62
 P. Domitius. vide Do-
 mitius.
 P. Lentulus Spinther in
 potestatem Caesaris ve-
 nit. 229. vide Len-
 tulus.
 P. Ligarius jussu Casa-
 ris necatus. 433
 P. Saserna. 402
 P. Servilius Cos. 289
 P. Sextius Bibaculus.
 alias Baculus. 46, 53
 136
 P. Sextius. 373
 P. Silius Numidiam lu-
 ba regnum invadit.
 418, ejusdem virus,
 451
 P. Sulpitius Rufus le-
 gatus. 78
 P. Sulpitius pr. 345
 P. Silia dexteritas. 318
 P. Vatinius Caesaris lega-
 tus. 300
 P. Vestrius eques Roma-
 nus. 433
 Puella regnantis re-
 dium apud populum.
 367
 Pueri & mulieres in
 muro ad speciem mili-
 tum dispositi. 294
 Pugna acerrima Ner-
 viorum ac Romanorum.
 45
 Pugna non stataria, sed
 procuratoria Lusitanorum.
 241
 Pugna ex esse dis. 78, 82
 Pugna navalis. 58
 Pugna sex horas durans. 53
 Pugna

ET VERBORUM.

- Pugna ratio ascuta. 102.
 103
 Pugnam ineuntium Gal-
 lorum vota. 125
 Pulveris excitati indicium
 in bellis. 82
 Putei à Casarianis fodi-
 untur. 357
 Pyra luba regis in opido
 Zama. 448
 Pyrenæi montes. 111
 Q. Cassius Longinus
 82
Quadrige falcata
 Pharnacio adver-
 sus Casarem. 396
 Questus undecumque qua-
 situs. 382
 Questorum nequitia. 306. 307
 Questorum improborum
 adiura. 383
 Quatuor unius cohortis
 Casarianæ centuriones
 in pugna oculos amit-
 tunt. 318
 Q. Aquila Casarianus. 432
 Q. Atrius navium Ca-
 sarianarum præfectus. 56
 Q. Attius Varus præfe-
 ctus quintum. 203
 Q. Cassius trib. pleb. Ca-
 sarianus. 275. Gadi-
 tanorum præfectus. ib.
 Q. Cassii Longini edictum
 in Hispanos, & con-
 tra. 381. 8382
 284. mori. 350. vixit
 Cassius.
 Q. Cominius Casarianus
 ad Scipionem ductus
 421
 Q. Coponius Rhoda clas-
 sis Pompeianæ præfectus.
 304
 Q. Cornificius Casaris
 quæstor. 377
 Q. Cicero Casarianus. 97.
 ejus castra oppugnantur
 à Nervio. 105 ejusdem
 valetudo tenuissima.
 106
 Q. Fabius Max. legatus
 Casaris. 453
 Q. Fulgintii mors. 242
 Q. Fusius Kalenus lega-
 tus Casaris. 262. 319
 Q. Iunius Hispanus. 99
 Q. Laberi Duri trib.
 mil. mors. 94
 Q. Lizario Casar ignoscit.
 447
 Q. Lucanii centurionis
 mors. 103
 Q. Lueretius senator.
 226
 Q. Marcus trib. mil.
 Pompeianus ad Cæsa-
 rem transfugit. 457
 Q. Vatiscus Casarianus.
 374
 Q. Vedius legatus Cæsa-
 ris. 35. 39. 301. 453
 Bb3, Q. Ver-

INDEX R E E R V M

- Q**. Pompeii Nigri equitis Rom. Italicensis robur: 466. ejusdem cum Antistio Turpione singularare certamen. 467
Q. Sertorii milites. 63
Q. Sabinus. 319
Q. Sextius de vita pecuniam paciscitur. 385
Q. Titurius Sabinus legatus Caesaris. 37. 38 ejusdem provincia. 57. apud Vnellos acta. 60. stratagema. 70. 97. ejusdem mors. 105
Tullius Cicero. 132
Q. Varus praefectus equitum Domitii, Casarianus. 310
Q. Velanius. 55
Quos inter. 156

R.

Rabirius Posthumus. 402
Radix qua vice panis uterentur Casariani. 316
Radicibus arundinum pasti equi. 321
Rapinas suorum castigat Caesar. 426
Rasipolis Pompeianus. 291
Ratione & consilio Romanos manus barbaris nationibus in bello prestare. 25326
Ravenna opida. 220
Rauraci populi. se Helvetius domos suas relinquentibus jungunt. 4, 17
Rebellionis reprimenda apud Gallos consilium. 117
Rebilus, legatus Caesaris, magni usus militaris vir. 283
Reditus Caesaris in Italiam quam honorificus. 216
Regem à Romanis appellari & amicum, maximum beneficium. 27
Regis pueri atas à militibus elusa. 368
Regem ad dicendam causam evocare indignatur regni procurator. 350
Reges Aegyptiis constituit Caesar. 372
Reges Britannici quatuor. 96
Regnum fiduciarum. 366
Regnum Iuba in provinciam conversum. 450
Regni ambitio odiosa. 120
Regum controversis se interponit Caesar. 349
Rei ex vinculis causam apud

ET VERBORVM.

apud Heluetios dicebant.	Rhodiorum in maritimis præliis virtus. 360
Religio sacerdotum Gal- licorum. 123	361
Remos detergere. 361	Robur & magnitudo cor- poris ut pareatur. 67
Remulco navem abstra- here. 277. abducere. 313. deducere 359	Roma male administrata. 392
Representare, in præsentia dare. 393	Roma terrore completur. 223
Rescribere ad equum. 27	Roma omnia divina hu- manaque jura miscentur Pompeii ac Casaris dissensione, 225
Respublica detrimentum ne capiat, cautio extre- ma. 209	318
Rhedones Romanis dediti. 50	Romani ab armato hoste conditionem non accipi- unt. 106
Rhemi Romanorum amici. 172. in insidias Bello- vacorum incidunt. 195	Romani ab Helvetiis ca- duntur. 5. admiratio- ni sunt Vxellodunen- sibus. 209
Rhemi se Casari dedunt. 35. eorum amicitia usus Casari. ibid. eo- rundem apud Casarem auctoritas & gratia. 113. 117	Romani arbitri regni Ægyptii testamento electi, 349
Rheni fluminis latitudo & altitudo, origo, flu- xus, & insula. 70 74	Romani armis graves 49
Rhenum transire Casar statuit. 73, 120	Romani secundis rebus confirmantur, adver- sus incitantur. 196, 362
Rhodanus fluvius. 1, 2, 4.6, 21	Romani sociorum digni- tatem augere soliti, non minuere. 27
Rhodia classis Pompeiana præfectus C. Marcel- lus cum C. Pomponio, 292	Romani negotiatores Ge- nabi à Gallis opprimun- tur. 140
	Romani populi discipli- na & opes. 221. divi- sio

INDEX RERUM

<i>sio.</i> 235, 236 <i>Romani non sine deorum</i> <i>ope bellum gerere Gal-</i> <i>lis visi.</i> 49 <i>Romani Sicambri pro-</i> <i>duntur.</i> 135, 136 <i>Romani statura brevi,</i> <i>Gallis ludibrio sunt.</i> 49 <i>Romani milite sdespera-</i> <i>ta salute se ipsos inter-</i> <i>ficientes.</i> 104. <i>detri-</i> <i>mento accepto diligen-</i> <i>tiores sunt.</i> 196. <i>in</i> <i>insidiis à Gallis depre-</i> <i>henfi.</i> 103 <i>Romanorum militum ma-</i> <i>gnanimitas.</i> 52, 148 <i>prasens in repentina re</i> <i>animus,</i> 44. <i>opprimen-</i> <i>torum consilium apud</i> <i>Britannos,</i> 82. <i>trepida-</i> <i>tio.</i> 23. <i>virtus.</i> 33, 103 <i>Romanorum ambitio.</i> 181 <i>Romani auxilio Aduo-</i> <i>rum adversus Allo-</i> <i>brogés usi.</i> 18 <i>Romanorum ac Britan-</i> <i>norum dispar pugna.</i> 94 <i>Romanorum civium et-</i> <i>iam hostium suorum</i> <i>miseriordia movetur</i> <i>Cesar.</i> 255 <i>Romanorum civium in-</i> <i>jurias in Ponto acce-</i> <i>ptas Pharnasi Cesar</i>	<i>remittit.</i> 393 <i>Romanorum in Galliam</i> <i>evocatio per Divinia-</i> <i>cum</i> 122. <i>incauto-</i> <i>rum oppressio ab Æ-</i> <i>duis.</i> 162. <i>mos in pu-</i> <i>gna contrahenda</i> 340. <i>servitutem ex-</i> <i>cutere Galli conantur.</i> 55. <i>timor apud Æ-</i> <i>duos.</i> 8. <i>apud Barbaros.</i> 73 <i>Romanis abmurmuranti-</i> <i>Alexandrinorum prin-</i> <i>cipes.</i> 354 <i>Romanos in Gallia inve-</i> <i>terascere indignantur</i> <i>Belga.</i> 34 <i>Romani imperii dignitas</i> <i>ut conservetur.</i> 373 <i>Romana naves ad Massili-</i> <i>am.</i> 246 <i>Romanarum legionum</i> <i>laus.</i> 477 <i>Romanum presidium</i> <i>crudeliter ab Æduis</i> <i>interfectum</i> 158 <i>Ros pellibus quibus naves</i> <i>tegebantur,</i> <i>exceptus</i> 297 <i>Roscillus & Ægus Al-</i> <i>lobrogés fratres à Ca-</i> <i>sare ad Pompeium de-</i> <i>ficiunt.</i> 231. & <i>seq.</i> <i>Roscius prator Pom-</i> <i>peium Casari purgat.</i> 223 <i>Rostra aënarum navibus</i> Vesti-

ET VERBORUM.

Vatinius imponit.	380	Sacrificia Gallorum.	123
Rumoribus incertis. Jape		Sacrificiorum interditi-	
Galli serviunt.	164	ctio gravissima.	123
Rumorum coercendorum		Sadales Coti regis filius	
ratio.	127	inter Pompeii copias.	
Rospina op.	401.	primum ad amicitiam	291
Casaris accessit in A-		Saguntarii Galli.	155
frica.	427	Sagittariorum & fundi-	
Rutheni. 29.	Arvernii	torum Pompeianorum ca-	
concordantur.	142	des.	345
Rutilus seu Rutilus Lu-		Sagittarum triginta mil-	
ppus pr.	229	lia in castellum Casa-	
		rianum coniecta.	309
		Saguntinorum signa v. re-	
		lata.	1457
Sabinus. vide Q. Titu-		Sabnarum stagnum.	442
rius.		Salona opid.	293
Sabis fl.	43	Salonarum conventus.	
Sabura loba regis prof.	293.	oppugnatio. ibid.	
285. ejusdem strata-		Salsum fl.	456
gema. 287. mors.	450	Saltus Castellonensis.	237
Sacerdotum auctoritas.	156	Salum pro mari.	433
Sacerdotes Gallia Drui-		Sali & nausea molestia.	
des.	123, 124		276
Sacramentum apud se		Sallustii ad Cercinam in-	
dicere Domitianos mi-		sulam gesta.	416
lites Casar jubet.	229	Salustatio militaris.	444
Sacramenti Domitiani		Salutem omnium paucis	
religione milites suos		committi, grave ac mi-	
liberat Curio.	281	serum.	362
Sacramentum militare		Samarobriva opid.	97
ut solvantur.	282	109, 113	
Sacramenti redemptio-		Samarobrvense Gallo-	
ne, pecunia cogenda in		rum concilium.	97
ventum.	279	Santones Tolosatium vici-	
Sacramento rogare.	116	ni.	
Sacristiviti caedes.	328	Sarsura opid.	439
		B b 5	Saser-

INDEX RERUM

- Saserna praefectus Lepii.* 392, 413
Sata manu. 314
Saturnini & Gracchorum casus. 230
Saxea grando. 316
Scava centurionis virtus. 319. *eius sententia* cxxx. *foraminibus confossum.* ibid.
Scaldium seu Scaldis. 132, 133
Scapha. 80
Scapula rogo extructio sibi exitum parat. 471
Sceleratum Casarem vocat Scipio. 422
Sceleris conscientia. 427
Scipio iussu Iuba regis vestitum mutat. 412
elephantos ad pugnam assuefacit. ibid. *imperatorem se appellat.* 306, 400. *Pompeii fantor & affinis.* 313, 320, 333
Scipionis copia. 398
sententia de Pompeio & Casare. 278. *largitio & avaritia.* 306
diligentia ac celeritas. 208. *fuga.* 310. *clades.* 426
Scipionis commiseratur Casar. 402
Scipionis legionarii mulier ad Casarem defertur. 402
ciunt, 427. *eius oratio ad captivos Casarianos.* 22. *crudelitas adversus eosdem.* ibid. *acies ad pugnam instructa.* 424. *eiusdem victoriola.* 431
Scipioni legatos Casar de pace mittit. 321. *suppetias fert Iuba rex.* 424
Scipionem unum esse populi Romani imperatorem. *Confidii vox.* 400
Scipionis milites ad unum omnes casti. 444
Scipionis mors. 454
Scorpio, bellicum instrumentum. 152, 413
Scribonius Libo. 231
Achaica classis Pompeiana praefectus. 292
cum Casare ad Orientum colloquitur. 298
Scuta & pila pro valla posita. 470
Scuta ex cortice facta, & viminibus intexta. 450
Scutorum calatura. 466
Scutis se à grandine protegentes Casariani. 424
Seditio opidi Aduatici vendita. 50
Secundani, secunda legionis milites. 385
Seditio

E T V E R B O R U M.

<i>Seditionum Romanarum</i>	<i>Senatusconsultum adve-</i>
<i>cura Casari.</i> 390	<i>sus Casarem.</i> 214
<i>Sedulii Lemovicum du-</i>	215.
<i>cis mors.</i> 187	<i>Senatusconsultum extre-</i>
<i>Seduni Galli.</i> 51	<i>mum. Dent operam</i>
<i>Sedusii Germani.</i> 32	<i>magistratus, ne Res-</i>
<i>Segi pop. Germania.</i>	<i>publica detrimentum</i>
132.	<i>capiat. 220. quando</i>
<i>Segonax rex.</i> 96	<i>id fieret. ibid.</i>
<i>Segontiaci Britannia</i>	<i>Senectus apud Gallos à</i>
<i>pop.</i> 96	<i>militia non excusat.</i>
<i>Segovia opid.</i> 386	195
<i>Segusiam.</i> 6, 173	<i>Senes bello inutiles Cim-</i>
<i>Sementes facere.</i> 48	<i>brico bello apud Gal-</i>
<i>Senatores Romani in Ca-</i>	<i>los comesti.</i> 182
<i>saris potestatem reda-</i>	<i>Senis honor propter peri-</i>
<i>cti.</i> 22	<i>tiam.</i> 169
<i>Senatores tres ex sexcen-</i>	<i>Senones in fide Aduo-</i>
<i>tus reliqui, quingenti</i>	<i>rum.</i> 117
<i>milites ex LX. milli-</i>	<i>Senonum conscientia fa-</i>
<i>bus.</i> 48	<i>cinoris adversus Ro-</i>
<i>Senatus à Gallis interfe-</i>	<i>manos. 114. Eorun-</i>
<i>ctus, quod bellum cum</i>	<i>dem motus. ibid. re-</i>
<i>Romanis gerere nollet.</i>	<i>bellio & deditio.</i> 118
60.	<i>Sentina vitis.</i> 305
<i>Senatus omnis Venetus</i>	<i>Sequana flus.</i> 1
<i>necatus, reliqui sub</i>	<i>Sequanus ager optimus</i>
<i>corona venditi. ibid.</i>	<i>totius Gallie.</i> 19
<i>Senatus reverentia apud</i>	<i>Sequani Germanos in</i>
<i>Casarem.</i> 215	<i>Galliam inducunt. 122.</i>
<i>Senatui populoque Ro-</i>	<i>principatu dejiciuntur</i>
<i>mano se Casar subji-</i>	123
<i>care vult, ut pacem</i>	<i>Sequanorum dimissus ani-</i>
<i>cum Pompeio faciat.</i>	<i>mus.</i> 20
295.	<i>Sequanorum & Aduo-</i>
	<i>B b 6</i>
	1877

INDEX RERUM

rum factiones. 122 , 123	nat Longinus. 381 , 382, 383
Sequanorum miseria à Germanis. 18 , 59, 20	Sesuvii Romanis dediti. 50
ab Ariovisto. 21	Severitas Caesaris. 60
Sequanis Adui subditi. 19, 122	Vercingetorigus. 140 141
Sequanos sibi Helvetii per Dumnorigem con- ciliant. 6	Sex praelia uno die à Ce- sare facta. 318
Sergius Galba Casari amicus. 214. lega- tus. 51. ejus perplexi- tas. 52, 53	Sex. Bibaculi agri in- gens animus adversus hostes. 136
Servus dominum jugu- lans. 461. punitus. 462	Sex. Caesar. 274. Julius Caesaris avunculus. 391
Servi pastores armantur à Pompejo. 229	Sex. Pompeius filius Cn. Pompeii Magni. 454 à fratre Cn. Pompeio auxilium petit. 455
Servi puberes armati A- lexandrino bello. 317	Sex. Quintilius Varus questor. 229, 279
Servi puberes omnes in extrema necessitate ma- numissi. 293	Sibutzates Aquitani Ro- man. dediti. 65
Servi speculatores capti & in crucem sublati. 464.	Sicilia & Sardinia à Caesare recipiuntur. 233
Servos se mentientes mi- lites interfecit. 457	Sicoris fl. 238, 243
Servilis tumultus in Ita- lia. 24	Sigambri, al. Sicambri. 75, 134
Servilius consul. 301	Signorum cantus in bel- lis utilitas. 340
Servitus conditio odio- sa. 56	Signa militaria septua- ginta quatuor de Gal- lia capta. 187
Sestertia c. militibus do-	Signa

ET VERBORUM.

Signa militaria XXXII. Sociates à Casare victi.		
Casariana amissa.	62, 63	
328		Specula Hispania. 456
Signorum militarium con-		Speculator Pompeja-
ferendorum mos Galli-		nus captus & occisus.
cus.	140	458
Signorum militarium		Speculatores missi, suo-
Pompeianorum ad Cæ-		rum consilia hosti ape-
sarem delatorum nu-		riunt.
merus.	344	417
Signiferi ignominia nota-		Speculatorum comprehen-
ti.	330	sorum pœna.
		464
Signifer Pompeianus ad		Speculatoria navigia. 10
Cæsarem transfugiens.		Spes inopiam sustentat.
461	317	
		Spes una miseris reliqua.
Silicense flumen	386	288
Silvarum latibula & mu-		Sponte sua, hoc est, per
nimenta.	43, 66, 76,	se.
90		6
Sitis ingens.	209	Squillus index conjuratio-
		nis.
Sitius Iuba fines invadit.		385
418		Stagnum salinarum.
		442
Socios de se bene meritos		Statius Murcus Casaris
Romani non deserebant		legatus.
27, 191		298
Solduriorum devotorum		Statura quibus rebus a-
fides.	63	latur.
		128
Solitudo circum civi-		Stimuli in operibus belli-
tates suas amant Ger-		cus.
mani.	128	379
		Stipendium duplex bene
Soritia opid.	467	meritis Casar largitur,
		319
Sortes & vaticinationes		Stipendium militum aver-
matrum fam. Germa-		tentes delati.
norum in præliis incun-		321
dit.	32	Stipendium victores vi-
		dit.

INDEX RERUM

- Elis imponunt jure belli.* 28
Storiarum usus in bellis. 267
Stratagema Ambiorigis. Suevi. 22, 33, Germanorum bellicosissimi. 66. Rhenum transire moliantur. 22. eorum delictus adversus Romanos. 76
 104. *Bellovacorum.* 196, 197. *Cæsaris.* 162, 163. *Domitii* 311. *Iuba regis.* 285
Stratagema peditum pernicium equiibus in pugna permiscendorum. Suevis ne dii quidem patres, ajunt Germani. 69
 370.
Stratagema Pompeii in Suevis vectigales Vbii. eruptione. 323 68
Stratagema Salonensium Sulcitanorum multa à civium adversus Octavianum. 293
Stratagema Vercingetorigis in fallendis suis. Sulpitius legatus Cæsaris. 149. 255
Structores ut se maniant à telis hostium. 267
Styli caci. 415
Sub pellibus hiemare. 297
Subcoacta vel coacta, thoracis genus ad vitanda tela. 315
Subsidiari, subsidium ferre. 195
Sudes in bella parati. 408
Suesiones Rhemorum fratres. 35, 36. Rhemis attributi. 191
Cæsari deduntur. 41
vide Helenseri.
Sulmonenses Cæsaris fautores. 311
Sulpitius legatus Cæsaris. 255
Supplicatio Cæsari decreta. xv. & xx. dierum. 51. 85
Supplicia apud Gallos. 125. 126
Supplicium ritus ad victores exentium. 372
Supplicibus Cæsar libenter ignoscit. 393
Syrus Aduus captus. 211
Sylla alter, Lenulus. 123, 124
Sylla intercessionem tribus

E T V E R B O R U M.

bunitiam non sustulit.	rem transeunt.	248,
219		275
Sylla (prænomine P.) ca-	Tarsus Cilicia urbs.	391
strorum Caesaris præ-	Tarusates Romanis de-	
fecti industria.	diti.	63, 64
317		
Sylla Fausti largius.	Tasgetius Carnuntensis à	
446	suis civibus caditur.	
Syriaca res Caesaris.	98	
391	Taurœnta, Massilien-	
	sum castellum.	264
	Taxi venenum.	132
	Taximagulus rex.	96
	Tectosages Volca.	128
	129	
	Tegea opid.	440
	Tela ut vitent milites.	
	315, 316	
	Temeritas Gallis innata.	
	162	
	Temeritatis & festinan-	
	tis exitus.	287
	Tempestas naues Caesaris	
	affligens.	80,
	91	
	Tempestatis incommodum	
	in bonum versum.	
	455	
	Tempestatum vis.	66,
	83, 242	
	Temporum spatia Galli	
	non dierum, sed no-	
	etium numero defi-	
	niunt.	126
	Tenchtherorum bellum.	
	65, 66	
		Tre

INDEX RERUM

- Tentoriola* *Casarianorum*. 423
Tergestinarum oppressio. 202
Testamentum *Ptolomae* regis. 349, 372
Testamenta pavore con-
 dunt *Casariani* milites
 adversus *Germanos*
 pugnaturi. 24
Testudo pedum. LX. 263
Tetraribia *Dejotaro* adi-
 mitur. 404
Tentomatus *Nitiobrigum*
rix. 155, 163
Teutoni & *Cimbri*. 20,
 24. 181, 182. a fini-
 bus *Belgarum* arcen-
 tur. 35
Thabena opidum. 440
Thabenenses *Casaris* au-
 xilium invocant. 367
 ibid.
Thamesis seu *Tamesis* flu-
 . 92, 95
Thapsus op. 421. ejus cu-
 stodes *Casaris* ignominio-
 se mittit. 403
Thapsitanorum angustiae
 441. multa. 451
Thauris vel *Tauris* insu-
 la. 383
Thebas *Kalennus* recipit.
 320
- Theologia* *Gallorum*. 123
 124, 125. *Germano-*
rum. 127
Theophanes *Pompeianus*.
 299
Thermus *Iguvius* praetor.
 221
Thessali in copiis *Pom-*
peii. 292
Thessalia & *Aetolia* le-
 gati ad *Casarem*. 308
Thessalia divisio. 309
Thessalia in *Cas.* potesta-
 tem venit. 333
Theutomatus, vide *Ten-*
tomatus.
Thoraces ad vitandos *te-*
lorum ictus. 314
Thuria. 302
Thurinus ager. vide *Tu-*
rinum.
Tiberius *Nero* *Casarianus*.
 367
Tiberius *Tullius*. 461
Ticilla. 411
Tigurinus pagus. 7
Timor misericordiam
 non recipit in summo
 periculo. 151, 152
 mentem homini eri-
 pit. 360. timoris ex-
 cusatio ac praetextas.
 22, 24. ejus vanitas.
 287. vis, 137, 286.
 289, 295. ejus firmi-
 landi

ET VERBORUM.

- landi astus. 60, 111. T. Sextus. 116. 166,
115, 119. 167
- Timorem à Germanis, T. Silius. 54
militibus suis adimit T. Terrasidius. ibid.
Caesar. 23, 24 T. Tuorius, Italicensis, dux
a legionibus quibus-
dam eligitur in odium
Casti. 386
- Tisdrum sive Tisdra opid. T. Vajius. 333
- 417, 445, 449
Tisdritanorum multa. 451
- Siturii Sabini trepidatio. Togata Gallia. 202, 215
- 98, 99, 100 Tolerare equos & equi-
tatum. 317, 321
- Titi duo Hispani adole- Tolosa & Tolosates. 62
scientes Caesariani ab
inimicis intercepti. 142
- 412 Torquatus Orici pra-
fect. 295. ejus mors. 451
- T. Allieni vel Salieni ignominiosa missio. 451
- 427 Torques aurei duo ho-
noris ergo praefecto
Castiana turma a Ca-
sare dati. 466
- T. Ampii sacrilegium im- Tragula missa epistola.
peditur. 348 110
- T. Balventii primipilari mors. 103
- T. Cacilii centurionis Traiectus Britanniae bre-
mors. 243 visimus. 77
- T. Labienus Caesaris le- Transrhenani pop. lega-
gatus. 6, 46, 57, 97. tos ad Caesarem mit-
133. vide Labienus. tant. 51
- T. Pulcio. 326 Treponius legatus. 237
- T. Pulsonis centurionis proconsul. 390. vi de
inimicitia cum L. Va- tribunali deturbatus.
reno, ejusdemque Pul- 301. ejusdem mira in
sonis virtus. 108 resurgendis operibus in-
dustria. 271. humani-
tas. 300
- T. vel C. Rebellus procon- Tre-
- 445
- T. Salienus centurio. 412

INDEX RERUM

- Trecentis*, qui Varo ac Scipioni pecunias contulissent, uno nomine pecunia imperata Caesar ignoscit. 448
- Tres* aut quatuor milites Cesariani duo millia Numidarum in fugam vertunt. 437
- Treviri*. 22, 6. equitatus ceteris Gallis praestant. 45, 86. Germanos adversus Romanos sollicitant. *ibid.* 114. eorum ferocia. 202. clades. 117, 172
- Triboces* Germani, seu *Tribocci*. 32
- Tribuni militum* & *Centuriones Afraniani* ad *Casarem* deficientes. 257
- Tribuni pleb.* ad *Casarem* fugiunt. 220. octavo demum mense rationes exigebantur. 219
- Tribuni quidam militum* à *Casare* ignominiose dimittuntur. 427
- Tribunitia intercessionis* violatio. 219, 220, 221
- Tributum* in capita singula servorum ac libertarum impositum. 306
- Triginta equites Galli* duo millia Maurorum equitum repellunt. 401
- Trinobantes*, Britanni. 97
- Triumphus Caesaris* ornamenta. 412
- Triumphus Pompejanorum* ante victoriam. 334
- Tuba soni* non exauditi malum in receptu canendo. 164
- Tubero* ab *Actio Varo* appulsu littoris Africani prohibetur. 234
- Tulingi* pop. 304
- Tullius legatus*. 40. 461
- Tullii Ruffi Quastorii mors* 444, 445
- Turinum* opid. & *Turini* à *Milone* sollicitantur. 302
- Turinus Caelius* sollicitans interficitur. *ibid.*
- Turma praeliales* nimis densa esse non debent. 199
- Turones* pop. 51, 184, 211
- Turris altius tuto attollenda* ratio. 267
- Turris lateritia*. 266
- Turris Phari* admirabilis. 352
- Tur*

ET VERBORUM.

- Turres bellicas Romani Varronis cohortes à Ca-
quo volunt promovent. monensibus ejiciuntur.
229 274
- Turres CXX. celerrime à Varronis erga Casarem.
Casarianis excitata. animus. 272 deditio.
105 274
- Tuticani caedes. 328 Varus in Africa. 433
- Tympanorum in adytis Iuba resistere non au-
spontaneus sonus. 348 det. 288. ejus fuga.
284. 452
- Tyrannos Casar in fidem recipit. 391 Varus flu. 262
- Tyrones ut hortandi. 442 Vasa conclamare. 251
- Tyronum legio. 304. 377. Vastitatem circum se a-
mollities & ignavia mant Suevi. 67, 68
305. timiditati Casar Vatinius Casarianus. 344.
- prospicit. 308. 309 ejus virtus & victo-
ria adversus Octavi-
um. 380
- Tyrones Casariani capti Vatinianorum militum
inter legiones Scipionis fortitudo. 380
- dispartiti. 423
- V. Vbi. 33, 68. auxilium
contra Suevos à Ro-
mani petunt. 74 Sue-
vis vectigales. 68. Ca-
sari conciliati. 76, 128
- Vacca opid. 438
- Valerius adolescens. 471.
- Valerius Flaccus legatus Vcubis opid. 456. incen-
Casaris. 233. ejus mors. sum. 463
- 316.
- Vallus in masculino ge- Vectigalia Hispalensibus
nere. 324 remitti Casar à pop.
Rom. inpetraverat.
476.
- Vangiones Germani. 32
- Vareni centurionis vir- Vectigalium multiplicatio.
tus. 108 307, 308
- Varro legatus Pompeii. Vectones seu Vettones pop.
237 238

INDEX RERUM

Vedeliacus Coti frater.	156	Vergasillanus Arvernus	
Velauni.	179	Gallicarum copiarum	
Velaunodunum opidum de-		dux.	10
ditur.	144	captus.	189
Velocassium potestas.	36	Vergilius Pompeianus	
Velorum navibus inuti-		Thapsi praefectus.	441
lissim reddendorum ra-		Vergiliarum signum con-	
tio.	56	fectum.	ibid.
Venationis exercitium. &		Vergobretus magistratus	
laus. 128. ejus studiosi		Eduorum.	10
Suevi.	67	Vernacularum legionum	
Venetia urbs Gallia ma-		duarum robur.	450
ritima.	55	Verocasses, seu Velocasses	
Veneti Galli. 54, 55. Ro-		pop.	36
manis dediti.	157	Verodoctias.	4
Veneti.	179	Veromandui.	36, 42, 45
Venetorum Senatus à Ca-		Versaonenses.	468
sare necatus.	60	Vertico Nervius.	110
Veneti belli confectio.	59,	Versiscus Rhemorum pra-	
77		fect. occiditur.	195
Ventisponde opid.	360	Vesuntio Sequanorum o-	
Ventus Casari velut ad		pid.	22
num serviens.	304	Vestitus regius Dejotaro	
Veragri Galli.	52	à Casare restitutus.	
Verbigenus pagus.	16	393	
Vercingetorix Celtilli fi-		Vestitu insigni utebatur	
lius 141. rex à suis ap-		Casar in praelio.	187
pellatur. 141. ejus con-		Veteranus exercitus.	408
filia. 144, 145. prodi-		Veteranarum legionum fi-	
tionis accusatur. 149		ducia.	44
ejusdem res. 153. &		Veterani militis Casaria-	
sequ. usque ad. 187. Ca-		ni ad Lanienum in-	
sari deditur.	ibid.	sultabundum verba.	
Vetere navibus.	9.	405	
		Veterani militis mira	
		ad-	

ET VERBORUM.

adversas elephantum fortitudo. 44	Victoria conditio expen- denda. 328, 329
Veterani milites Casaria- ni in nave capti ad Scipionem deducti, & male mulctati. 422	Victoria gloria. 197
432, 434	Victoria simulacrum se convertens. 348
Veteranorum hortatio. 440	Victoria spei stimulus. 65
Veteranorum militum ir- ritatorum gravis ultio. 445. prudentia & for- tutudo animi. 305	Victoriam non qualens- cunque Caesar volebat, sed incruentam ac mi- tem. 254, 415
tolerantia. 316	Victoriam certo sibi pra- sumit Pompeius. 334
Vetustati opidi Masi- liensium Caesar deserit. 276	337
Vexilli proponendi mos Cas. 43	Vicorum ac castellorum gravamina. 307
Vibullens Rufus Pompe- janus. 225, 229	Vienna opid. 143
23	Vinum ad se inferri no- lunt Nervii. 48
Victori auctoritas adest. 295	Vino Suevi non utuntur. 67
Victorum in victos pote- stas. 22	Vinum & nardum idem tidem sibi infundens Scapula mori certus. 472
Victi ut à victoribus pa- cem supplices petant. 372	68
Victoria non praesumenda solum, sed cogitandum etiam ut paretur. 335	Vires & magnitudo cor- poris ut parentur. 67
Victoria Caesaris nuncii terror hostibus. 345	68
346	Virilitas Romanis nego- tiatoribus in Ponto ex- secta: 494
	Virorum potestas adver- sus uxores & liberos olim in Gallia. 339
	Viria

INDEX RERVM

<p>Viridomarus seu Viridomarus Aduis. 159 167 Viridorix Vnellorum rex. 60 Virtus fortuna incommo- modam vincens. 378 Virtuti multa concedenda. 321 per virtutem interfecti vi- deri volunt Iuba & Petreus se ipsos confi- cientes. 450 Virtutem suorum militum Cæsar honorat. 425 Virtute, non dolo certare soluti Galli. 438. Helvetii. 8 Virtute Romani Gallos superabant. 49 Vita pecunia redempta. 385 Vitam fidem posthabent Cæsariani milites ca- pti. 422 Vitium facere. 462 Vivos homines diu sacri- ficabant Galli veteres. 125 Vlcilles Hirus Pompeia- nus. 225 Villa opidum. 389 453 454 Vltio Romanorum mili- tium. 445</p>	<p>Vltionis cupiditas. 256 Vndevicefimanis unde- vicefima legionis mi- lites. 386 Vnellipop. 51, 60 Vocabulorum armamen- torum imperitia ma- lium in gubernatoribus. 247 Vocates Aquitani. 60 Vocio Noricorum rex. 33 Vaconii pop. 6 Vogesus mons. 70 Volcatius Tullus Casaria- nus. 318 Volca seu Volga. 142. 236 Voraginifum solum. 468 Vota Gallorum. 132 Vrbs civitati presidio. 146 Vrbes à Casare occupata. 223 Vrbes XX Biturigum uno die incensa. 145 Vri fera. 130 Vrfa opidum natura mi- nitum. 475 Vripetes & Tenchteri Ger- mani. 66. à Suevis ex- puli. Sigambri se jungunt. 74 Vsuragravissima. 306 307 Vstrarum levatio. 289, 290 Vjus</p>
---	---

ET VERBORVM.

<i>Vsus, rerum magister.</i> 267	<i>ris sui milites animan- tur.</i> 403
<i>Vtica opid.</i> 234, 285, 403	<i>Vxello dunum opidum, ejusque obsidium & ex- pugnatio.</i> 20, & seq.
<i>Vticensis expeditio Curio- nis Casariani.</i> 276, 277	<i>Vxores Arisvisti dua.</i> 35
<i>Vticenses Casaris amici.</i> 384. eorum erga Cato- nem animus. 248	<i>Vxores multas communes apud Britannos.</i> 93.
<i>Vtrium in bellis usus.</i> 243	<i>Vzita opidum.</i> 420, 425, 428
<i>Vulgi inscientia & levitas civitati exitiosa esse non debet.</i> 162	Z.
<i>Vulnera corporis tegenda</i> 80	Z ama. regia Iuba, il- lum excludit. 449
<i>Vulneribus confecti mili- tes praelium rediunt grant.</i> 47	<i>Zamensis Casarem ac- cessunt, qui se à Iuba rege suo tueatur.</i> ibid.
<i>Vultus Germanorum for- midabilis Gallis visus.</i> 23	<i>Zela vel Ziela opidum Ponti.</i> 394
<i>Vultu Casaris imperato-</i>	<i>Zetta opidum.</i> 435

F I N I S.

